

Marczali, Henrik
Az Arpadok es Dalmacia

DB/
929
M367
1898

AZ

ÁRPÁDOK ÉS DALMÁCZIA.

* *

MARCZALI HENRIK

L. TAGTÓL.

* *

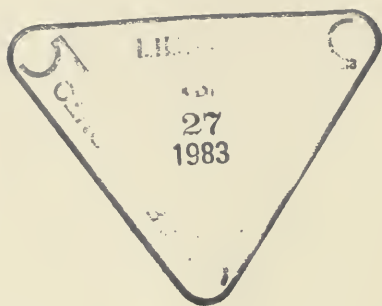
(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1898. február 7-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1898.

1

Handwritten text, possibly a date or signature, including the number "1970" at the bottom.

ELŐSZÓ.

Μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος.

Perikles beszéde Thukydidesnél.

A különböző nemzetiségi és politikai hagyományok versengése igen bizonytalanná, kuszálttá teszi Dalmácia régiebb történeteit. Midőn az Árpádok történetével foglalkoztam, léptenyomon talákoztam ellentmondással: hogy úgy mondjam, ingatagnak látszott az egész alap, melyen építenem kellett. Kötelességemnek tartottam, legalább a főpontokat illetőleg, lehetőleg tisztázni a fenforgó kérdéseket. Utazásom, mely ezen sajátságos, nagy multú és tán nagy jövőjű országou végig vezetett, nemesak levéltári anyagomat egészítette ki, hanem megadta azt is, mit misem pótolhat: a földnek és népeinek szemléletét.

Ezen értekezésemnek célja, legalább a legrégibb időkre nézve, melyekben a magyar nemzet a tengerparti latin műveltségű városokkal érintkezett, a kútfőkön alapuló, egységes, igazságos felfogásnak törni útját.

Azon viszonyok tárgyalása, melyek a magyar korona és az autonom községek között fejlődtek, szükségessé tette általánosabb szempontoknak bevonását művembe. A magyar birodalmi politikának igyekeztem vázát adni, amint az Árpádok korában a hódoltsági területeken működött és érvényesült. Különös varázsa az ilyenmő kutatásnak az államok és társadalmak első szervezetébe való mélyedés. A nemzetek egyszerű életérdekei, ösztönei, létöknek feltételei, nagyságuknak alapjai közvetlenül szinte naiv nagyszerűségben tárulnak fel lelki szemünk előtt. Érzem, hogy felfogásom sokban eltér attól,

melyet a különböző táborok jelszavak gyanánt hangoztatnak; de tényeken alapúl. Elfogulatlan, tudós férfiak ítélete döntse el: sikerült-e úgy belemélyednem a letűnt kornak és embereinek szellemébe, mint azt óhajtottam.

Mert bár munkám, mint természetes, oly kérdéseket is érint, melyeket történeti folytonosság szó a jelenhez, sohasem tértem el igazi feladatomtól. Bár azok az elvek, melyektől az országok boldogulása vagy hanyatlása függ, szinte állandóak és változatlanok: alkalmazásuk, a fejlődés, a haladás örök törvényének van alávetve. Nem politikus az, ki egészen azt az eljárást követeli, mely a multban bevált: más kor más eszközöket követel. De még rosszabb historikus, a kit a jelennek szenvedélyei és küzdelmei eltérítenek a multnak nyugodt átértésétől.

Budapest, 1897. okt. 18-án.

BEVEZETÉS.

A nyugoti világ történeti élete a Földközi tenger mellékén fejlődött és nőtt nagygyá. A politikai hatalom és a műveltség egyaránt ezen óriási, három földrészt összekötő medencének partjait választotta évezredekken keresztül legfőbb székhelyéül. Dél és kelet felől, az idők folyamán, észak és nyugot felé terjedt a polgárosodás és az uralom egyaránt. Egyiptom és Phoeniczia; Sparta, Athéné és Makedonia; Karthago és Róma jelölik ezen százados haladásnak legfőbb stádiumait.

Míg Kelet régi kulturnépei mint egyenlő rangu ellenfelek állottak szemben a hellenekkel és latinokkal, a nemzetek érintkezése leginkább csak a nyílt tengerre, annak déli és keleti öbleire és szigeteire szorítkozott. Az észak felé nyúló öblök mentén csak egyes görög, római vagy pún telepek közvetítették a forgalmat Európa szárazföldének barbár népeivel.

Még Róma is eleinte csak a continens nyugoti, keskeny részét vonta hatalma és műveltsége körébe. A kelta világ az övé lett: a germán ellenállott. Abban a mértékben, amint az imperátorok és legiók előrehaladtak Európában, kellett növekednie a földközi tenger közepső, legmélyebben a szárazföldbe nyúló öble, az Adria, jelentőségének.

A népvándorlás végét jelöli földrésziünk déli félszigetei hegemoniájának. Közép-Európa erőteljes új népeknek birtokában sajátos kulturát fejt ki. Róma s Byzáncz, a régi urak, most a hódításoknak válnak legfőbb célpontjaivá.

És mindezen nemzetek, mintegy ösztönszerűleg, azon vannak, hogy lábukat megvessék a népeket összekötő Adria mel-

lett. A román és a görög ott találkozik a némettel és szlávval. Majd a IX. század végén megjelenik köztük a magyar is.

Abban a mértékben, amint Németország, Magyarország és a mögöttük s mellettük megszálló szláv nemzetek haladnak és erősödnek, nőttön-nő az őket a déli világgal összekötő tengerrészek fontossága. És midőn a keresztes háborúk által megújul a keleti népekkel való érintkezés, az Ádria válik a világ-forgalomnak és a tengeri uralomnak központjává. Nemcsak saját alakulása és helyzete idézi ezt elő, hanem az is, hogy szinte egyenes folytatása a vörös tenger keskeny csatornájának. Közép-Európának nemcsak a déli félszigetek felé nyit utat, hanem szintúgy Egyiptomba, a fűszeres Arábiába a kínesez Indiákba is. Nem akarunk bővebben e nagy világtörténelmi ténynyel foglalkozni. Csak utalni akarunk arra, hogy napjainkban egyrészt közép- és keleti Európa államainak hatalmas fejlődése, másrészt a szuezi-út megnyitása következtében ugyanazok a tényezők még fokozottabban éreztetik befolyásukat.

Egy pillantás a térképre megmutatja, mennyire különböző az ádriai öblöt beszögellő két nagy félszigetnek feléje forduló alakulása. Itália mintegy hátat fordít neki. Az arccsal nyugot felé van fordulva. Arra lejtősödik az Apennin; arra terülnek el az Arno, a Tiberis völgyei és Campania síksága; arra kínálnak a hajósnak biztos révet nemcsak a szárazföldnek, hanem a szomszéd szigeteknek pompás kikötői. Keleten ellenben egyforma keskeny partszegély vonul végig, mely csak csekély folyókat enged kifejlődni és melyet az Apenninek hatalmas gerincze csaknem egészen elvág a nyugoti területektől. De a tenger felé sem igen nyílik útja. Az egész végtelen partvonalon, Brindisitől Velenczéig, csak Anconának van valamire való kikötője.

Igaz, hogy a Balkánfélsziget-főlejtősödése délnek és délkeletnek, a Bosporus és az aegai tenger felé vezet. De azért nyugoti partvonala, bár közelében csap a Dinári Alpesez fővonala, számtalan öblével és szigetével, a fjordokra emlékeztető sziklaalakulataival, mégis e föld legtagosultabb területeihez tartozik. Északon a Vellebit és Karst, délen a Kom és Dormitor hegybástyai elválasztják ugyan a partmelléket a

belföldtől. De közöttük hosszú területen aránylag esékélyebb az emelkedés, számos a Boszna és Drina völgyébe átvezető hágó. Ez a kedvező fekvés tette e vidéket, Dalmátiát, már az ókorban is egyik első tengeri hatalom fészkévé. Ez segítette elő, hogy e partszegély természetes központja, ahol Spalato és Traù épültek a római időkben, magához vonja a Balkán-félsziget északnyugoti részének forgalmát és váljék székhelyévé igen jelentékeny gazdasági és irodalmi műveltségnek. Erre tartanak, mintegy sugarak, a Kerka és a Cettina völgyei; erre nyitnak utat e félsziget belsejébe a Dinara szorosai, innét húzódik át legszélesebben a szigetek öve, majdnem a Monte Gargano feleutjáig, az Adria bejárása felé.

Ez volt az a tengermellék, mely a magyar történelem egy jelentékeny és tán eléggé még nem méltatott fejezetének szolgált színhelyül.

A magyar sohasem volt tengerész nép. A fekete ^{A magyar pusztaí nép volt.} tenger szomszédsága a déli szarmata pusztaságon nem csábította arra, hogy hősiességét, kalandos kedvét a sós vizen is kipróbálja. Nem követte a szomszéd varégek példáját, kik csónakjaikon lehajóztak a Deneperen, aztán nagy merészen elportyáztak Konstantinápolyig és megsarczolták Kis-Ázsia gazdag városait. Csak oda jutott, hová lova elvihette. Tömlők segítségével átusztatott nagyobb folyókon is, de a tenger minden szorosa, öble megállította. Sőt még az Al-Duna hatalmas folyamán sem birt átkelni a maga emberségéből. Görög flotta vitte át Árpád fiának: Liuntinnak hadait Etelközből Bolgárországba azon diadalmas hadjáratra, mely mintegy bevezetése vala a honfoglalásnak.

Nem változtatott ezen az új haza birtokba ^{A honfoglalás után is szárazföldi hatalom maradt.} vétele sem. A nép erkölese, katonai életmódja az maradt aminő régen volt. Különben is ép azt a földet szállotta meg, melynek Európa összes természeti nagy egységei közt legcontinentálisabb a jellege. Egy század nagyobb felén át ott találjuk a magyar vitézt mindenütt a szárazföldi nagy utak mentén, Brémától és Calaistól Bayonneig, Calabriáig és Konstantinápolyig. De sem Siciliába, sem Angliába nem teheti lábát. Vakmerő bátorsága arra viszi, hogy bőrhajókon vagyis tömlőkön és csónakokon megtámadja a lagunák ölében biztosan nyugvó Velenczét. Természetes, hogy ez a vállalat dugába dől és a köztársaság büszkén ülhet diadalünnepet az annyira rettegett ellenség fölött.

Határait mindenfelé kiterjeszti, messze a mai ^{Nem terjeszkedik a tenger felé.} Magyarorszáig határain túl. Épen délnyugot felé, a merre legközelebb érhető a tengert, meghúzza magát és nem

lépi át a Karst hegység és a Kapella által vont korlátokat. A névtelen jegyzőnek azt az adatát, mintha Lél, Bulesu és Botond a rácz földön keresztül eljutottak volna a tengerhez. Árpád uralma alá hajtva Spalato városát és egész Horvátországot, bizton azon nála amnyira gyakori adatokhoz sorolhatjuk, melyekben saját korának, a XIII. századnak, viszonyait viszi át a multra.

Bármennyire emelte a kereszténység felvétele és a királyság megalapítása Géza és István által a nemzet belső erejét és bármily nagy volt ez átalakulás jelentősége a későbbi fejlődésre nézve, egyelőre legalább ezen irányban nem jelölt változást. Az ország politikai és katonai létföltételei a régiek maradtak. Védő és támadó háboruk egész sorát viselik nyugot, kelet, észak és dél felé: németek, besenyők és kunok, oroszok és görögök ellen, de délnyugaton a régiben marad minden. Sem sz. István összeköttetése a Velenczében uralkodó Urseolo családdal, sem e család fiának, a tetőtől-talpig katonás Péternek a magyar trónra lépése nem változtatnak a dolog régi rendjén.

Összeköttetés az Urseolo családdal. Mégis az Árpádok és Urseolok ez összeköttetésére vezethetők vissza az első nyomai a magyarok megjelenésének az Adria tenger partján. Dandolo András XIV. századi krónikája szerint András magyar király 1026. körül folyton zavarta a dalmatákat és közülök többet hódolásra kényszerített. Később azt is megemlíti, hogy Contarini doge 1044-ben. Salamon király korában, visszafoglalja a magyaroktól Jadrát. Ezek az adatok ily alakban merő lehetetlenséget tartalmaznak. Valószínű, hogy annak maradt némi hagyománya, hogy Péter száműzetése idejében görög és tán magyar zsoldosokkal is nyugtalanította Velenczének ősei által megszerzett birtokait, melyeket örökségeül tekintett. Egyik-másik város tán birtokaiban maradt és csak bukása után szállott vissza Velenczére.

Épen az Urseolok nagyralátó és sikeres politikája okozta, hogy a sziklás bástyák által óvott dalmata partszegély belévonatott a nagyhatalmaknak: Byzáncznak, Magyarországnak, a német-római császárságnak bonyodalmaiba.

I. Dalmácia állapota a magyar hódítás előtt.

Semmiféle modern közjog nem adhat fogalmat Közjogi viszonyok. azon vidéknek, különösen pedig az azon fejlődött római városoknak alkotmányáról és politikai hozzátartozóságáról. Az nem alapult semmiféle elméleten, hanem a szinte természeti törvény súlyával bíró hatalmi elosztás kényszere alatt jegezesedett meg.

Dalmácia városai a görög-római műveltségnek voltak tovább élő és fejlődő maradványai. A régi Hellasból, a hellenizált Nagy Görögországból és Siciliából, majd a római közép-Olaszországból jöttek telepések a liburnusok és dalmatáknak kalózkodás által hirhedtté vált partjaira. A tengermellék, a maga fjordszerű öbleivel, oltalmat nyújtó ki- és beszögelléseivel és a szigetesoportok hosszú, gyakran többszörös koszorújával vértézve, szinte természetes folytatása vala a korinthusi és ambrakiai öböl mellékeinek. A vizeknek ki nem apadó gazdagsága halakban biztos keresetet nyújtott a tengerésznek: a belföld pásztorkodó-, bányász- és vadász-népeivel való kereskedés nagyobb forgalomnak, gazdagságnak összehalmozását, jelentékeny városi községek felvirágozását tette lehetővé. A III. és IV. században, a midón pannonokból illyrekből szedte össze a birodalom utolsó erejét, itt volt a római életnek nemcsak katonai, hanem culturalis tekintetben is egyik elsőrangú központja. A terméketlen »erdős« Dalmáciát, melyről Plinius még szinte átall írni, egész sora az utaknak kötötte össze a Balkán félszigetének belsejével és erős hajóforgalom a görög-római világ minden részével.

Ezen az állapoton sem a népvándorlás első hullámai, sem a nyugotrómai birodalom megdőlése nem A szláv bevándorlás. igen változtattak. Az egyes városok ereje és községi szervezete még jobban biztosította intézményeik megmaradását, mint a császárság uralmának folytonossága. Változás csak akkor állott be, midőn a belföldnek már romanisált népei helyébe a szlávok türzsei, különösen a szerbek és horvátok léptek. Ennek az átalakulásnak történeti folyamata már nem mutatható ki és

kérdés: valljon valaha felderíthető lesz-e teljes bizonyossággal. De eredménye előttünk áll. Az a politikai és nyelvi közösség, melyet a római uralom a parti városok és a belföld lakossága közt megteremtett, megszűnt. Helyébe a város kulturájának és a vidék barbárságának ellentéte, harcza lép.

A hagyomány, melyet Konstantinos Porphyrogenetos őrizett meg. Heraklius császár korára, K. u. körülbelül 630-ra teszi a szlávoknak a mai dalmáciai belföldre való özönlését. De ugyanazon hagyomány fentartotta annak emlékét is, hogy a szlávoknak, ennek a még meglehetősen harciatlan fajnak, rohamát csak az avar aczél éle tette ellenállhatatlanná. Az avarok birodalma volt tehát az, mely Pannónia és Dalmácia közt megdöntötte a római telepeket és a római kormányt. Midőn azután az avar birodalom hanyatlani kezdett, az ott maradt avarok összeolvadtak, egy népet alkottak az előtérbe lépő horvátokkal. A Kapellától, vagy mint ők nevezték, a Gvozdtól a Cettináiig a horvátok zsupánságai, clanjai terültek el, azontúl délre egész addig, hol szilárdan megmaradt a Balkánfélsziget ősi illyr törzse. Albániáig, a szerb törzsek helyezkedtek el. Nyolecz város azonban ezután is megmaradt rómainak és lakossága büszkén vallotta magát románnak: Ragusa, Spalato, Traù, Zara, Arbe, Veglia és Osero, melyekhez délen Cattaro járult. Jellemző e tengerpart alakulására nézve, hogy ezeknek éppen fele szárazföldi, fele meg szigeten épült.

A városok
és a szlávok
küzdelmé.

A kincses, kulesos városok szomszédsága folyton ébren tartja a szlávok birtokvágyát. Csak néhány bástya meg egy csapat őrálló választja el őket az aranytól, ezüsttől, a szép szövetektől, melyekkel nejeik, leányaik oly szívesen ékeskednek, olyan gazdagságtól, melyről annál inkább álmodtak, mennél kevesebb rész jutott nekik belőle. Nem sikerült-e lebontaniok, kifosztaniok Salonát, a régi nagy hatalmas római várost, melyet nemcsak falak védtek, hanem bátor urak, nagyszámmu sokaság, oltalmaztak? A barbarok első megszállásakor a többi várost is ez a sors fenyegette. De a lakosok vitézsége, kétségbeesett ellenállása csakhamar körlátok közé szorította a különben is egyenetlen, megosztott, közös célra ritkán egyesülő horvát és szerb törzseket. A római élet

a falak mögött továbbra is biztosítva volt. Azt azonban a polgárok nem akadályozhatták meg, hogy kertjeiket, szőleiket, melyekben legfőbb gazdagságuk állott, a barbárok tehetetlen dühe el ne pusztítsa. Mihelyt a városból kimozdultak, ki voltak téve az ellenség meglepésének, fogságának, melyből csak nagy váltság árán szabadulhattak, sebesülésnek, halálnak. Nemesak a mezei gazdaság, hanem a belföldi kereskedés is teljesen pangott. Sőt már az egyetlen terület, melyen még szinte egyedül uralkodott a görög-római lobogó: a tenger sem nyújtott többé biztonságot. A szláv jövevények, úgy a szerbek, mint a horvátok, nemesak az illyrség romjait olvasztották magokba, hanem azon alkalmazkodó tehetséggel, mely annyira jellemző vonásuk, elsajátították e partlakók tengerész-szokásait. A történeti élet kezdetén mindenütt a kalózkodás nyitja meg a tenger birtokba vételének útját. Most, a kultura hanyatlásával, ez ősi foglalkozáshoz tért vissza a bátor, kincsvágyó népesség. A szerb narentanok, a zárai tengeröböl körül megszálló horvátok a X. század derekán az Adria legrettegettebb piratái valának. A horvátok hadai erejét 80 nagyobb és 100 kisebb hajóra beesülték, a narentánok pedig nemesak a szárazföld kikötőiből, hanem Curzola és Meleda szigeteiről is ki-kicsapdostak a tengerre, a kereskedőhajók üldözésére, a parti városok megsarczolására.

Mérhetetlen volt a kölcsönös harag és bosszu, Közeledés. melyet ez a valószínűleg századokon át tartó áldatlan állapot mindkét nemzet kebelében felhalmozott. De a viszonyok állandósága lassankint érintkezési pontokat is teremtett. A szlávok nem igen lehettek el terményeik, nyájaik piacza nélkül, el kellett menniök az ékszerek, kelmék vásárjára. Meggyőződtek arról, hogy a rómaiak ellenállását egyhamar le nem győzhetik. A byzanti császár, kit még szinte babonás hódolattal tiszteltek a barbarok is, nem vette le egészen kezét megszorult híveiről, a kik még neki adóztak és a tapasztalat megmutatta, időről-időre minő erőt bír kifejteni Byzánecz. Másrészt a városoknak, kik eleinte alig láttak mást a jövevényekben, mint a vándor-népek egy új hullámát, olyat, minő már annyi enyészett el, számolniok kellett azzal, hogy a szlávok ép úgy megmaradnak e földön, mint ők magok. Végre a kereszténység, mely a

IX. század derekán a szlávok apostolai által e népeket is meghódította, erős közösséget teremtett a két ellenfél között. Csak a Narenta melléki szerbek maradtak meg valamivel tovább ősi hitökben, amiért pogányoknak (Pagani) nevezték őket.

A városok
előt fizetnek
a szlávok-
nak. Köztük és a szárazföldi horvátság közt mintegy két tűz közé szorult a római gyarmatok népe. »A szlávok megszállották a tenger egész mellékét, a római városok pedig a szigeteket művelték és azokból éltek. De mivel a pogányok egyre elfogták és gyilkolták őket, elhagyták a szigeteket és a szárazföldet akarták művelni. Ott meg a horvátok gátolták őket, mert akkor még nem adóztak nekik, hanem mindazt, amit most a szlávoknak adnak, a (byzáneci) strategosnak fizették. Mivel így sehogyssem élhettek meg, a nagy jeles Basileios császárhoz fordultak, előadva neki, hogyan áll az ő dolguk (867—886). Ez a nagyjeles császár úgy intézkedett, hogy mindazt, amit eddig a strategosnak adtak, adják ezentúl a szlávoknak és éljenek velök békekességben. A strategosnak is adjanak valamieskét, csak azért, hogy megmutassák a római császár és a strategos iránt való hódolatukat és alávetésüket. És ezóta lőnek mindezen városok a szlávok adófizetői. Fizet pedig nekik Spalato városa 200 (arany) pénzt. Traù százat, Zára 110-et, Osero, Arbe és Veglia százat-százat, összesen tehát 710 aranypénzt, nem számítva a bort és a különböző fűszereket, melyek többre mennek a pénznél.« Ragusa városa, mely Tribunia és Zachlunia területein művelte szőlőit, mindkét fejedelemnek fizetett 36—36 pénzt.

I. Basileios, a nagy katonacsászár, kellően tudta méltányolni a szlávok hadi erényeit. Midőn egy saraeén hajóhad elpusztította Buduát és Cattarót és ostrom alá fogta Ragusát, az ő rendelkezésére mindezek a népek: horvátok, szerbek, zachluniak, terbuniak és canale-iek hajóra szállottak a rablók üldözésére és Bari város felszabadítására. A kelet-római birodalom auspiciumai alatt, a közös ellenséggel szemben, tehát összetartottak az országnak annyira megoszlott népei.

Mégis idővel inkább csak névlegessé vált e parton a byzáneci uralom. Ezt nem csupán Byzánecz hanyatlása okozta a Basileios uralmát követő 70—80 év alatt, hanem épen

úgy a szlávoknak, különösen a horvátoknak erősebb szervezkedése.

Séholsem oly szembetűnő tán a kereszténység ^{A kereszténység hatása.} békítő hatása, mint épen a horvátoknál. A római pápának, ki megtérítésökre papokat küldött, esküvel megfogadták, hogy senki ellen nem hadakoznak, ki őket meg nem tűnádja. Zsupánjaik közt azóta az, ki Kninben székelt, (Tenen), a többinél nagyobb hatalomra jutott, nagyzsupánnak, majd a X. század vége óta királynak neveztetett. De míg másutt az ily centralisatio rendesen a katonai uralom érvényesülését jelöli, itt a régi törzsszerkezet és ezzel együtt a nemzet békés hajlandósága megmaradtak.

Az ilyen uralkodók igája nem lehetett nyomasztó. Látjuk is, hogy az északi dalmata városok kisiklanak a byzancezi uralom alól, és a horvát királyokat vallják urokul, kik a X. század vége óta a dalmata királyi címmeel is ékeskednek. A belföld és a tengerpart tehát ismét egy uralom, egy ortalom alá kerül.

Csakhogy a horvát államnak veleszületett gyengesége nem volt képes fentartani ezt a posítót. Az 1000-ik év körül, II. Basileios császár trónralépése óta, erős mozgalomban van ismét a keleti világ és Byzancez vissza készül foglalni mindazt, mit az idők árja elszakított tőle. Élet-halál harcztó vív a bolgárokkal és István magyar király segítségével meg is dönti ezek birodalmát. Ezáltal délfelől ismét előretör a görög hatalom. Észak felől pedig a macedoni dynastiával szoros összeköttetésben álló Urseolók vezetése alatt Velenceze városa megkezdli hadakozásainak, hódításainak hosszú sorát.

El kellett dőlni azon kérdésnek, az Adria tenger mellékén a szláv vagy a román-olasz hajóhad legyen-e az uralkodó. Addig a délfelé hajózó velencezi hajók bizonyos adót ^{Az Urseolók.} fizettek a narentai kalózoknak: ezt Urseolo Péter, mindjárt mihelyt a dogei méltóságot elfoglalta, beszüntette. Midőn e miatt a horvátok »bírája« panaszt emelt, és háborgatta a hajózást, egy velencezi hajóhad elfoglalta Issát, a mai Lissát, és a foglyokat, férfiakat, nőket Velencezébe hurezolta. »Ez a harag tömegét a velencezések és a szlávok közt még jobban felhalmozta.« Igaz, hogy csak egyoldalú velencezi hagyomány

maradt reánk, de még ennek nyomán is felvethetjük azt a kérdést: miben járt el emberségesebben a lagunák városa azoknál, kiket a piráta névvel bélyegzett meg?

Mindenesetre nagy benyomást tett ez a határozott és sikeres fellépés a dalmata városokra, melyek csak nehezen tűrték a horvát uralmat. Ezt különben is megrendítette a Tirpimir király fiai: Mucimir és Suringa közt kitört testvérháború, melynek pusztításait természetesen különösen a kereskedő és kertészkedő polgárságok sínylették meg. A római telepek, Basileios császár beleegyezésével, megkínálták az uralommal a velencei herceget (998.): Byzanci közjogi felfogás szerint nemcsak Dalmácia, hanem Horvátország is a császártól függ: ezen függés alapján átruházhatta az uralmat az eddigi fejedelemtől másra is. Nemzeti jelentőségűnek tekintette minden dalmata a most meginduló küzdelmet. »A dalmata népek, csaknem valamennyien összegyülekezve, Péter velencei hercegnek követek által azt üzenték, hogy ha eljő, vagy sereget küld, mely őket a szlávok kegyetlensége alól felszabadítja, ők és városaik mindenkorra alávetik magokat az ő és utódai hatalmának.« A nagyratörő és vitéz herceg meg is indul hajóhadával. Útja merő diadal: a városok, mint szabadítójukat fogadják, eléje járulnak a priorok, vagyis előljárók és a püspökök; a szlávok nem mernek ellenállani és szintén meghódolnak. A narentaiak túszoikat adnak; Curzola és Lesina szigetek lakóinak ellenállását megtörik. Péter Dalmácia hercegének címét veszi fel. Befogadták őt a templomi imádságba, nevét a római császáré után helyezve. Fia Ottó, 1018-ban mindezen hódításokat Kreszimir horvát király ellenében újra biztosította és adót rótt ki az új alattvalókra.

Igen valószínű, hogy a velencei történetírás sokban megtoldotta és kiczifrázta a köztársaságnak ezt az első nagy hódítását. Bárminő pontosaknak látszanak a chronologiai adatok Dandoló művében, a későbbi események legalább is kétségessé teszik a velencei uralomnak ily messze délre való kiterjesztését. De az nem kétséges, hogy a Quarnero melletti szigetek már akkor a doge alá vetették magokat. Megvan még Arbe városának levele, melyben a polgárok, élükön Maius püspökkel és Trumbellata priorral, ígérve ígérik, fogadva fogadják »hogy

neked Ottónak, a velenceziek és dalmaták hercegének és utódaidnak, mint urunknak, minden évben karácsony napjára 10 font selymet küldünk. — Ha pedig ezt valaha valami ürügy alatt nem teljesítenők, neked és utódaidnak öt font arab arannyal tartozunk.« A selyem termelése világos bizonyítása a byzáncezi kultúra elhatásának e távoli vidékekre.

Ismét a régi állapot tér vissza: a névleges byzáncezi uralom, és a horvát uralkodók dalmata királysága. Az oklevelekben a római császárok után datálnak, de a horvát királyok is viselik a dalmata királyi czímet és intézkednek a városok területén. Tényleg egyik rész sem volt oly erős, hogy itt teljesen érvényesíthesse magát. Byzáneczban, II. Basileios után, ismét félszázadon át tartó zürzavar áll be, a horvát pedig, mint szárazföldi hatalom, sem nem oltalmazhatta, sem nem kényszeríthette engedelmességre a partok és szigetek lakóit. A Konstantinos által oly jelentékenynek tartott horvát hajóhadnak a velenceziek szerencsés hadjárata óta nem találjuk semmi nyomát.

Ily viszonyok közt a városok valóban megleghe- A városok
tős függetlenségnek örvendettek. Amít a középkor ^{autonómiaja.}
kutatói oly nagy fáradsággal igyekeznek rekonstruálni: a római városi életet, a császárság megdőlte után, az itt tényleg megvolt. Hogy egy hasonlattal éljünk: az államnak felső építkezése, kormánya, administratiója, hadserege megszűnt, de alapzata megmaradt. Mintegy visszafejlődés áll be: úgy amint a római birodalom megalakulása előtt lényegben városi volt az állam, itt ismét azzá lett. Nagyobb egység híján minden városnak magának kellett elvégeznie az állam összes teendőit.

Azon kor okleveleiben mindenütt a püspök a ^{Belső viszo-}
papsággal és a priorok és tribunusok lépnek fel ^{nyaik}
együttesen, mint a nép előljárói. A püspök jobbára idegen, gyakran olaszországi ember, kit családi összeköttetés nem tehet részrehajlóvá: a világi magistratus ellenben magából a városból, annak birtokos családjaiból került ki. Nem lehet kétségünk a felől, hogy mindenütt a földbirtokos patriciatustartja kezében a kormányt. Erre nemcsak származása és gazdagsága teszi képessé, hanem mindenekelőtt a jogok és szabályok ismerete

és gyakorlata: minden békés nemesi uralomnak legbiztosabb támasza. Kertjeiket, szőlőiket, miben vagyonuk áll, a régi római szokás szerint, colonusok művelik, a termés felének vagy harmadának beszolgáltatói. Ezek és a nyájak őrzői a régi latinisált őslakosokból, a maurovlachokból kerülnek ki, kikhez később sok szláv elem is járul. Ezek egyuttal a eselédék, a hajósok, ha szükséges, katonák is.

Az urak mellett ott zsiborg a hajósok és iparosok lármás sokasága. Ezek is rómaiak, de foglalkozásuk kizárja őket a város kormányából. Azonban ők is teljesen élvezik a városi szabadságot, tagjai a községnek, melyet szükség esetén fegyverrel is megvédelmeznek. A patriciusok konzervatívabb, a köz- és magánvagyonot féltő politikája mellett ők képviselik a hullámzó, a változásokat kedvelő, zavarnak, újságnak déli eleven-séggel örvendő plebejus elemeit.

Erős, szokásaihoz, erkölcseihez szívósan ragaszkodó volt a népesség minden része. Szinte esodálatos, mennyire mentek voltak ezek az első középkori köztársasági társadalmak mind az enyésző római világnak, mind a renaissancenak a családi és a közéletet egyaránt megfertőztető bűncitől. Elbben kétség-telenül nagy része volt a kereszténységnek és az annak hatása alatt újjáalakuló törvényeknek és statutumoknak. De legmegbizhatóbb óre mégis csak az volt, hogy a parányi területre szorított, csaknem minden idegen forgalomtól elzárt polgárság a bástyák mögött szinte közös életet élt. Botrány és büntetés nélkül senki sem szeghette meg a papság által hozott és a közvélemény által szentesített szabályokat. Az úr és szolga közötti viszony egyszerű, patriarkális volt. Tán még a régi római »família«-ra vezethető vissza, hogy manapság is Dalmáciában annyira bizalmas az érintkezés a társadalom különböző osztályai között, mint egyebütt sehol.

Nem maradtak ezen időből írott világi törvénykönyvek, melyek mértékét adhatnák a dalmáciai községek politikai műveltségének. Világi középületek sem maradtak reánk, mint a városok büszkeségének és gazdagságának emlékei. A mindennapi élet gondjain és a városi szabadságok lehető megvédésén felül az egyház, a vallás foglalt le minden szellemi és anyagi erőt.

Amint a politikai szervezet némileg a kezdet-^{Vallásos élet.}leges államformához való visszatérést jelöl a római világhatalom általános hatalmához képest, úgy a vallásos életnek sem hiányzik az a helyhez kötött karaktere, mely a régi városi műveltségnek annyira megkülönböztető vonása. A pogány istenek és herosok helyébe a keresztény szentek és martírok tisztelete lép; az egyistenséghez mintegy csak azok közvetítésével közeledhetik a jámbor lélek. Az egyház egy bizonyos szentnek tulajdona, ki azt megoltalmazza az ellenféltől, megbünteti az ellene vétőket és megjutalmazza ezen és a másvilágon azokat, kik oltárához kegyes adományokkal, alapítványokkal járulnak. Ez az oltalom átterjed azután az egész községre, mely a szent csodatevő ereklyéit magáénak mondhatja. És hol lett volna több ily szent ereklye, mint Dalmáciában, Diocletianus üldözéseinek egyik főhelyén, honnét a hetedik században IV. János pápa hivatalosan hozatott ereklyéket, hogy elláthassa velök a nélkülözö római egyházakat!

Megvolt a vallásnak politikai jelentősége is. Nemesak az egyes városok közti viszálykodásnak és vetekedéseknek nyújtott minduntalan új táplálékot az egyes egyházak birtokigénye és pere: a hit elválasztotta őket szomszédjaiktól, a szlávoktól, kikkel együtt élnek, kiket néha falaik közé kénytelenek befogadni. A római világnak a római egyházhoz való hű ragaszkodás volt legfőbb szellemi kifejezése ama korban, melyben a barbárság egyértelmű vala a pogánysággal vagy valamely az egyház által megbélyegzett tanhoz való szítással. A szlávokkal való különben is annyira heves nemzeti és műveltségi küzdelemnek ez a felekezeti ellentét adja meg igazi élet. A legerősebb társadalmi tényezők: nyelv, vallás, műveltség, gazdaság mind csoportosultak, hogy még inkább elválasszák az egy csekély területre összeszorított két népet. A kisebb és gyengébb római-ságnak a szláv ár ellenében a hitének egyedül üdvözítő voltáról való meggyőződése volt igazi palladiuma.

Csak olvasnunk kell a dalmata császári városok leírását Konstantinosnál, hogy egyszerre lássuk, minő uralkodó szerepet játszott életökben a vallás és szentjeik tisztelete.

Spalatóban, Diocletianus palotájának hálótermé-^{A városok leírása.}ben, nyugszik szent Domnius, kit a hagyomány sze-

rint még Péter apostol küldött Salonába. Ugyamabba a várba vitték a hívők Salonából, nagy sietséggel, hogy a szlávok ne háborgassák őket, sz. Anastasius tetemeit. Traù városában van eltemetve sz. Lőrincz diakonus, a római egyház egyik első vértanúja. Cattaró várában nyugszik sz. Tryphon, ki meggyógyítja a beteget, bármily nyavalyában súlylódnek, de különösen azokat, kiket tisztátalan szellemek sanyargatnak. Zarában nyugszanak a szűz szent Anastasiának és sz. Chrysogenus szerzetesnek és vértanúnak tetemei. Mennyi esuda, mennyi áhitat fűzi a polgárságokat ezekhez a tetemekhez!

Ellentét a Hanem a helyi hagyományok ereje nem aka-
szlávokkal. dályozta meg a hívőket abban, hogy kivegyék részöket az egész nyugati kereszténységet átható mozgalmakból. 1059-ben, egy pápai legátus elnökele alatt, zsinat ül össze Spalatóban az érseki egyház rendezésére. Az általános eszmék mindenütt külön-külön színezetet nyernek az országokat izgató helyi érdekek szerint. Dalmáciát nem az investitúra, nem is a papok coelibatusa és a simonia érdekelte első sorban, hanem a szlávok és rómaiak közt dúló harc. Ebben a pápaság, mint kiválóan román instituczió, egészen a városok részére áll. A nagy eluny-i reform, az egyház erős központosítása, e területen a nemzeti visszahatás eszközévé vált.

»A zsinat elhatározta, hogy senki se merje ezentúl szláv nyelven megtartani az isteni tiszteletet, csak latin vagy görög nyelven. Szláv nyelvűt többé nem szabad papnak felszentelni.« Úgy mondták, hogy az eretnek Methodius, ki a szláv (góth) betűket feltalálta, azon a nyelven sokat hazudott a katolikus hit szabálya ellen, és ezért az isten ítélete őt hirtelen halállal büntette.

Mélyen sértette a határozat a nagyszámú szláv papságot, mely a zsinaton szóhoz sem jrtott. Templomaikat bezárták, a nép izgatása, a Rómához való appelláció, melyről a hagyomány megemlékezik, nem vezettek célhoz. A szláv liturgiának elnyomása integrans részévé vált a nagy Hildebrand programjának. Vratiszláv cseh herezegnek, ki ez ügyben hozzá folyamodott, így válaszolt: »Mi ezen kérésedre soha sem hajollhatunk. Azok ugyanis, kik gyakran forgatják a szentírást, belátják, hogy a mindenható Istennek nem ok nélkül tetszett, hogy az

némely helyen homályos legyen, mert ha mindenki világosan láthatná, talán vesztene értékéből s megvetésnek volna kitéve, vagy pedig tévedésbe vezetné a gyengébbeket, kik félreértik. — Szent Péter tekintélyénél fogva tehát megtiltjuk, hogy megtörténjék az, mit tiéd oktanul követelnek, neked pedig meghagyjuk, hogy a mindenható Isten dicsőségére szegülj ellene ennek a hiú vakmerőségnek.«¹⁾ A római egyház hadüzenete a nemzeti nyelvek egyházi használata ellen, egyúttal diadala volt a szlávok ellen küzdő román-olasz nemzetiségnek. Körülbelől oly módon biztosít magának kiváltságot az egyházi méltóságokra, mint a görög papság a keleti egyházban.

E diadalnak annál nagyobb volt a jelentősége, mert ugyanakkor, úglátszik, erősebben nehezedett reájok politikai tekintetben a horvát iga. Kresezimir király 1052 óta valóban ura Dalmáciának. Kegyes úr, a szent helyeket látogató, jámbor alapítványokkal gazdagító. Midőn sz. Chrysogonus zárai klastromának régi, elődeitől adományozott birtokait megerősíti és újakkal gyarapítja, hálát mond az isteni gondviselésnek, mert tengeren és szárazon kiterjesztette birodalmát. Nónai palotájában ülve, zsupánjaitól, bánjaitól, grófjaitól és udvari káplánjaitól körülvéve, azon kezdett gondolkozni, mi által bírhatná reá az Istent, ki örökös királyságának kormányát az ő kezébe adta, hogy őt fentartsa, elődjei lelkének pedig örök nyugalmat engedjen. »Nem találtam semmi méltóbb és Isten előtt kedvesebb művet annál, mint ha e földi udvarunkból a menny lakóinak és a szenteknek felséges lakóhelyeit megfelelő birtokokkal és ajándékokkal gazdagítom.« A szláv király az olasz nemzet szenteinek ajánlja fel magát, kiknek egyháza árnyában kerestek nyughelyet ősei is. Benne az üldözött szláv papság már nem találhatott védőre. A kelet-római császár ellenben, elismeri uralmát. Az oklevél tanui közt a zsupánok és apátok sorában ott találjuk Leo urat, a császár protospatharinsát és egész Dalmácia kapitányát.

Bár már két századja tartott a viszály a római egyház és a byzanci császárság közt, végleges szakadásra eddig még nem vezetett. Az egyikhez való szítás nem vonta szükségkép

A horvát-
dalmata ki-
rályság és
Róma.

¹⁾ Registrum ed. Jaffé. 393, 394. Kelt 1080. jan. 2-án.

maga után a másiknak elhagyását. Magyarországon sem zárta ki a római egyháznak Géza és István által rendelt uralma a görög papokat és szerzeteseket a térítés munkájától. De épen 1050 körül véglegessé válik a szakadás. A diadalmosan előtörő római hierarchia nem enged többé habozást és kétértelműséget: dogmáival, intézményeivel egyedüli és kizárólagos uralmat követel a lelkek és az országok fölött.

Zvonimir
meghódol a
pápának.

Kreszimír utóda Zvonimir, az utolsó horvát király, határozottan állást foglal. Családi összeköttetései — szent Lászlónak sógora volt — és hite egyaránt a nyugot felé vonják őt. Csak hosszas trónviszályok után jutott királyságra és hatalmának támaszeit a magyar királyon kívül, úgy látszik, a dalmat avárosokban kereste. A szent Dominusnak, vagyis a spalatói egyháznak tett adományában kifejezi azt a reményét, hogy ezért majd »Isten és urunk Jézus Krisztus, és a szűz boldogasszony, sz. Péter és az igen boldog Dominus ellenségeinek minden áskálódása ellenében erőt és győzelmet adnak neki e földön, és a mennyben a legfőbb bírónál büneinek bocsánatáért könyörögve, malasztot szereznek neki.«¹⁾

A hitnek és a politikai érdekek ez a belső kapcsolata teszi érthetővé Zvonimírnak azon fontos lépését, hogy magát és országát a római szentszékek hűbérül felajánlja. »Én, Demetrios, kit Szvimimírnek is neveznek, Isten kegyelméből Horvátország és Dalmácia fejedelme, tőled Gebizó úrtól, ki urunktól Gergely pápától nyered hatalmadat, mint apostoli követ, sz. Péter salonai basilikájában, a zsíratnak és a papságnak és népnek egyetértő választása után, felruházva a horvátok és dalmátok országának uralmával, zászló, kard, kormánypálcza és korona által, és királynak rendelve, neked fogadom, ajánlom és ígérem, hogy változatlanul teljesítem mindazt, mire tisztelendő szentséged kötelez. Tudniillik mindenben és mindenütt megtartom az apostoli szék iránt való hűséget és bármit szentesített és szentesít e birodalomban az apostoli szék vagy annak követe, visszavonhatatlanul megőrzöm; igazságot teszek, megvédem az egyházakat, gondoskodom a termés zsengeiről, mi az

¹⁾ Lucius, XV. fejt. 159. l.

egyházat megilleti; felügyelek arra, hogy a püspökök, papok, diaconusok és aldiaconusok szüzességben és szabály szerint éljenek; a szegényeket, özvegyeket, árvákat oltalmazom; a rokonok közti tiltott házasságot megrontva, törvényes esketést kötöttek, gyűrűvel, papi áldással, és nem engedem, hogy a megkötöttet felbontsák; nem engedem az emberek eladását és mindenben, mi az igazsághoz tartozik, Isten segítségével magamat méltónak mutatom. Elrendelem, minden főemberemnek hozzájárulásával, hogy évenként, az úr feltámadása napján, 200 byzancei aranyat fizetek sz. Péternek a nekem engedett ország fejében. Akarom, erősítem és szentesítem, hogy az utánam való uralkodók ezt mindig megtartsák.«¹⁾

Viszont Gergely is oltalmába fogadja a jámbor királyt, »kit az apostoli hatalom rendelt Dalmácia királyául« és sz. Péter kardjával fenyegeti az őt megtámadókat.²⁾

Hasonló alávetést követelt a nagy pápa az időben Magyarország királyaitól: Salamontól, Gézától, Lászlótól, »mert a római egyház nem szolgálknak nézi alávetettjeit, hanem fiainak.«³⁾ Itt, hol a nemzeti függetlenség a legfőbb hitezikkely, határozott visszautasításra talál; Horvátország királya ellenben már nem népének erejétől, hanem külső támogatástól várta üdvét.

Horvátországnak ez utolsó nemzeti királyai bizonyos tekintetben tragikus alakok. Csak félig tartoznak azon néphez, melyből származtak, mely hatalmuknak igazi alapja. Már nevök is mutatja, hogy más nemzethez, más műveltségi körhöz akarnak tartozni, mint a melyikből kikerültek: így válik Kreszimirből Péter, Zvonimirből meg Demetrius. A római városok birtoka, élete körülbelől azon hatással van reájok, mint a fekkölt lelkű III. Ottóra Rómának, az örök városnak birtoka. Az az óriási feladat, hogy népüket magukhoz fölemeljék, ideáljaiknak megnyerjék, az a feladat, melynek megoldásában Nagy Alfrédnek, Istvánnak, Nagy Péternek történeti hivatása nyilvánul, meghaladja erejüket. Elválnak tehát tőle, annak szemében egész idegenek lesznek.

¹⁾ III. 146., 147. 1076. október.

²⁾ Levele 1079. okt. 4. Registrum ed. Jaffé 384. 1.

³⁾ Levele Gézához 1075. márcz. 23.

A szláv liturgia. Mert a Róma előtt való meghódolás, abban az időben, egyértelmű volt a szláv liturgia elhagyásával, a szláv papságnak feláldozásával. Amit a római pápa Zvonimirtól követel: a házasságok kánoni tisztasága, a rokonok közti házasságok eltiltása, ugy látszik, teljesen ellenkezett a szláv erkölcsökkel.¹⁾ Épen ez a követelés volt az, mely a térítés eredményét Szvatopluk birodalmában annyira kockáztatta és egyik főoka lett a morvák állama felbomlásának. Azok a belső harcok, melyek Zvonimir egész uralmát betöltötték, visszahatást jelöltek nemcsak a római, hanem a román befolyás ellen is. Sokkal mélyebb örvény választotta el azt a két nemzetet, mely birodalmát képezte, semhogy azt egy gyöngye király betölthette volna. Az idegen hatás szükségkép a nemzet ősi belső kapcsolatainak meglazítására; a pápai főhatóság belső anarchiára vezetett.

Sohol sem áll oly biztosan a családi szervezet, az államnak a családból kinövő patriarchális formája, mint a szlávoknál, midőn átlépik a történeti élet mesgyéjét. Ez a szervezet biztosította fennmaradásukat a legnagyobb válságok közt. De ennek megbolygatása, a történelmi fejlődés egy magasabb fokára való lépés ezéjéből, magát a nemzet létét kockáztatta. Ahol ez mégis megtörtént, ott vagy az idegen uralkodó faj magyarázza meg, mint Oroszországban és tán Lengyelországban is, vagy a külföldi állandó befolyás alatt már erősebben szervezett nemzeti individualitás, mint Csehországban. A morvák, horvátok, bolgárok első államalkotásai e kísérletnek estek áldozatul.

Az egy területen, egy uralom alatt álló két nemzet sehogy sem bírta egybeolvadni. A román, mihelyt a városok fala mögé szorult, elvesztette terjeszkedő erejét. Culturájának felsősége megóvta a megsemmisüléstől, de a számosabb, katonailag felette álló szláv népességet csak úgy bírta volna magához esatolni, ha előbb műveltségének megnyeri. Ehhez századok békés együttlétére lett volna szükség. Viszont a horvát uralom a városi élet minden hagyományának enyészttével lett volna egyértelmű. A helyett, hogy közösen emelték volna az orszá-

¹⁾ Még a XIV. században is ez a panasza a spalatóiaknak a brebiriok emberei ellen.

nak, a koronának hatalmát, kölesönösen lekötötték, gyöngítették egymást.

Csak külső, mindkettőnél hatalmasabb, s mintegy semleges nemzet végezhetette az egyesítés nagy művét. Ez nem lehetett sem szláv, sem román nemzet, mert ezek mindegyike csak még jobban fellobbantja a nemzetiségi és műveltségi ellentétek összeütközéséből támadó gyűlölség lángjait.

II. A magyar hódítás Horvátországban.

Ebben az anarchikus állapotban volt a dalmata-horvát királyság, midőn a magyar birodalom először kinyújtotta oda erős karját.

»Szvinimir király lerótt a halál adóját, nem hagyván örököst. Igy kihalván a királyi vérnek ivadéka, nem volt senki, a ki törvény szerint örökölte volna a horvátok királyságát. Nagy viszály ütött ki tehát az ország főnemesei közt, és majd az egyik, majd a másik követelvéen nagyravágyóan a maga részére az uralmat, számtalan rablás, fosztogatás, gyilkosság és minden más gonosztett fordult elő, mindennapossá vált az üldözés, megrohanás és öldöklés. Volt ekkor egy szláv főúr, ki a törzsbeliectől sok bántást szenvedve, sok kárt vallva, nem remélve, hogy máskép útját állhatja ennyi bajnak, Magyarországba költözött. László király elé lépve, reábeszélte őt, induljon meg Horvátország elfoglalására és uralma alá vetésére, biztosítván őt arról, hogy az könnyen megy, mivel nincs király, ki ennek az országnak gondját viselje. László király e tanács után indulva, számos sereget gyűjtött és a Dráva folyótól a vasas hegységig ellenállás nélkül foglalta el az egész tartományt. Azután átkelt a nagy hegységen, megostromolta a várakat és erősségeket és sokszor megütközött Horvátország nemzetségeivel, de mivel ezek meg voltak oszolyva, egyik sem segítvén a másikat, a király könnyen ült fölöttük diadalt. Mindazáltal nem jutott el a tenger vidékéig, mert hallván, hogy valami nép betört országába, visszament Magyarországba. Ez a király nemcsak háborúban volt vitéz, hanem jámborsága és szentsége által is kitűnő.«

László király
beavatko-
zása.

Valószínű, hogy a spalatói esperes inkább a viszonyok mérlegelése alapján alkotta meg ezt a rajzot, mint egykorú forrás után. A magyar hagyomány szerint az özvegy királyné, László testvére, hívta be a magyar királyt férjének ellenségei ellen, kik őt sok sérelemmel illették. László egész Dalmáciát és Horvátországot visszaadta a királynénak, aztán meg maga vette birtokba. »Ezt pedig nem kapzsiságból tette, hanem azért, mert királyi jog szerint őt illette meg az örökség. Zolomér király ugyanis első fokban atyafia volt, más örököse pedig nem maradt.«

Idegenek támadása. Németek, normannok. Nemesak a trónviszályok következtében fellépő polgárháború zaklatta az országot. Belső gyöngeségét idegenek is felhasználták rablásra, pusztításra, hódoltatásra. Már említettük, hogy VII. Gergely oltalmába veszi az országot egy Wezelin nevű lovag ellen. Ezt sokan normannak tartják, de sokkal lihetőbb, hogy a szomszéd német végeeknek volt valamelyik vitéz grófja. Annak is maradt nyoma, hogy az Itália déli részein akkor hatalomra jutó normannok ide is elkalandoztak, úgy mint az Adria többi partvidékeire. Ellenök aztán kezdet fognak a velencezések és a görögök. A doge, Faliero Vitale, ismét felveszi a dalmata hercegi címet, Komnenos Elek császár pedig megújítja Byzáncz régi igényeit. Ily módon Dalmácia színhelyévé vált volna az adriai tenger medencéje birtokáért küzdő nemzetek összecsapásának. A mellett pedig misem történt volna a keblében dúló nagy belső harcok lecsillapítására.

Mindkét feladatnak megoldására: a külső ellenség távolutartására és a belső nyugalom helyreállítására, csak a magyar hatalom volt képes. Értekezésünk főcélja annak kimutatása: mely eszközöknek volt köszönhető ez eredmény, minő mulasztásoknak és hibáknak volt következése, hogy az még sem volt tartósan, folytonosan biztosítható.

Magyarország belső állapota. Magyarország épen azon időtájban győzött le diadalmasan egy olyan belső válságot, a minőnek Horvátország önálló állami élete áldozatul esett. A kereszténység és a királyi hatalom megalapítása Magyarországbán súlyos belső bajokat idéztek elő. A nemzet egész életét átható újítások megtörték annak egységét; a külföldi

befolyással szemben, mely az ország függetlenségét is veszélyeztette, még egyszer feltámadt a régi harczos pogány világ minden szenvedélye. Csak László hatalmas egyéniségének sikerült e küzdelmek lecsillapítása, a kereszténység végleges győzelmének biztosítása, a nemzet erejének és összetartásának esorbítása nélkül. Az Árpád-ház királyi méltósága, a nemzeti hatalom folytonosságának erős képviselője gyanánt, törhetetlenül fennmaradt a belső zavarok és a külső támadások minden hullámverése közt. Bent az országban szigorú, valóban vérrel szerzett törvények biztosították a nyugalmat, a lakosok békéjét, vagyonát és életét, és azok a pártok, melyek oly gyakran egymás ellen fordították fegyveröket, most készen állottak arra, hogy kifelé vigyék a magyar instituceziókat, a nemzet dicsőségét, minden világtáj felé terjeszszék sz. István koronájának birodalmát. A német lemond követeléseiről, a vad kún, a kóborbesenyő legyőzötve, szolgálatába áll a királynak, a görög császár békét, szövetséget keres, fiának megkéri László leányát.

Csak említenünk kell ezeket a tényeket, hogy egyszerre teljes élességben előtűnjék a magyar és a horvát-dalmát viszonyok közti belső különbség.

Mert a belső zavar, a külső inváziók egész hosszú sorozata, nemhogy összeforrasztották volna Zvonimir örökségének széthúzó elemeit, hanem még inkább szembeállították őket egymással. Minő kárörömmel, mondhatjuk engesztelhetlen gyűlölettel szól a városi tradíció a horvát királyság bukásáról! Zvonimir, így szól az elheszélés, összehívta a horvátok gyűlését, hogy felolvastassa a pápa és a császár leveleit, melyben a kereszténység előljárói a szent, keresztes háborúra szólítják fel a nemzetet. »Ezeket hallván az igen gonosz horvát nép, méltatlankodni kezd, és alig engedte meg, hogy a leveleket felolvassák. Nem hallgattak a pápa és a császár intelmire, sőt nagy zajjal királyuk ellen fordultak. A haragos gyűlést nem lehetett megakadályozni abban, hogy hirtelen meg ne támadja az igen szent Zvonimir királyt, és sok sebet ejtve rajta, meg ne ölje. Úgy állották körül, mint a midőn a dühös vadászkutyák ártatlan szarvasra rohanva, azt majd ugatásukkal rémítik, majd fogukkal tépik. Úgy mondják, hogy a királyt annyira bántotta ez a hütlenségök, hogy utolsó lehel-

letével megátkozta őket, hogy soha se legyen többé saját törzsükből való fejedelmök, hanem mindenkor idegen királyoknak, fejedelmeknek legyenek alávetve.« Állítsuk már most e borzasztó átokkal szembe azt a szép krónikai hagyományt, a mely szerint a németek császárjoknak akarták megválasztani Lászlót, az egész kereszténység gyűlése pedig a keresztes háború vezérének kiáltotta őt ki! — A dalmata felfogás szerint Zvonimir óta horvát nem lehet méltó arra, hogy valaha viselhesen koronát. A magyarnak hűsége, szeretett ura iránt, Árpád fiát az egész világnak élén kívánná látni, és nem is bír elképzelni senkit, ki méltóbb volna a legmagasabb méltóságokra, mint ő.

Ez az érzület tette képessé Lászlót és utódait arra, hogy nagy birodalmat alkossanak, számos nemzetet egyesítsenek uralmuk alatt.

Horvátország meghódítása. Annak a magyar seregnek, mely a német és görög császár hadait megfutamította; annak a magyar királynak, kit kora ifjúsága óta zavartalan hadi szerencse kísért minden járatában, nem lehetett nehéz feladat a megoszlott, egyenetlen Horvátország meghódítása. Inkább a természeti akadályok ellen kellett küzdeni, mint a lakosok ellen. Bár e hódítás felől nem maradt egykorú tudósításunk, képét mégis megalkothatjuk azon keresztes sereg viszontagságainak elbeszéléséből, mely nem egészen egy évtized után áthaladt e vidékeken. A toulousei grófnak, a gazdag Rajmondnak volt ez a serege, mely északi Olaszországon át, szárazföldi úton indult Durazzóba, hogy onnét jusson Konstantinápolyba. Vele volt az egész vállalatnak igazi vezére, Adhemar puy-i püspök, a pápa legátusa. »Szlavónia puszta, úttalan hegyes vidék, hol három héten át nem találtunk sem vadat, sem madarakat. Az ország lakói annyira vadak és durvák, hogy nem akartak velünk kereskedésbe boesátkozni, sem pedig kalauzokul szolgálni. Falvaikat és erősítéseiket elhagyták, mire oda értünk, hanem a gyöngéket, öregeket, betegeket, kik seregünktől elmaradoztak, mintha valami nagy kárt tettek volna, megölték, mint a barmokat. Nem is volt könnyű a mi katonáinknak a könnyű fegyverzetű, minden ösvényt jól ismerő rablókat a hegyek meredeklein, az erdők reugetegein át üldözni. Soha sem voltunk békében, de esatázni sem igen bírtunk velük.« Leszá-

mítva az ezen írónál annyira gyakori túlzásokat, oly képet nyerünk, mely sokban emlékeztet a montenegróiak s albánok harcaira, melyekben oly nagy szerepet játszik a föld alakulatainak kihasználása. A szlávok egyszer magát Rajmond grófit is körülvették egy hegyszorosban, és a vezér csak annak köszönhette szabadulását, hogy foglyainak vagy a szemét tolatta ki, vagy kezét, lábát, orrát vágatta le a többiek elriasztására. Örült is az egész ármádia, midőn Szkodraba, a szláv király székhelyére érve, hátat fordíthatott a barátságatlan földnek és tolvaj lakóinak.

Ilyen kegyetlen guerilla-harcznak lehetett színhelye a horvát föld akkor is, midőn a magyar betette oda lábát. De általános nem lehetett a fölkelés, hisz Lászlónak kétségtelen volt pártja a főurak közt. A magyar uralomnak és igazgatásnak berendezése csakhamar helyreállította a békét. László, midőn az országhól eltávozott, unokaöcsésére, Álmosra, bízta annak igazgatását.

Nem a horvátok ellenállása, hanem a kúnok ^{Hatása Dal-}betörése Magyarországra ^{máéziára.} gátolta meg Lászlót abban, hogy uralmát mindjárt a tenger mellékére és a városokra is ki ne terjessze. A négyszáz éven át tartó szláv telepedésnek, a százados horvát-dalmát királyságnak mégis megvolt az az eredménye, hogy a két nemzetiség sorsa egymástól többé nem volt elválasztható. Magok a római városok is azonnal átértették az eseménynek reájok is kiható fontosságát. 1091-ben egy zárai oklevél keltezésében Kommenos Elek császár nevét teszi ugyan előre, de hozzáteszi: »abban az időben, melyben László, a pannonok királya, ott Álmos urat, öcsését rendelte királynak.«¹⁾ A városok falán és területén kívül eső tenger mellék, mely azelőtt a horvát királyt uralta, most a magyar királynak hódolt. Csak ez magyarázza meg, mikép történhetett, hogy Kálmán király birtoka volt Tenger-Fejérvár már 1097-ben, mielőtt még a magyarok bevonultak a római városokba. Nem is képzelhető, hogy a dalmata városok már eleve ne gondolkodtak volna jövőjükön, ne iparkodtak volna valami összekötésbe lépni azon uralkodóval, kinek joga és hatalma volt ahhoz, hogy urok legyen.

¹⁾ Lucius. 170. l.

Régibb érint-
kezések. Ilyen érintkezésről ugyan egyenes tudomásunk nincsen. De szinte lehetetlen, hogy a magyar térítés nagy munkájából, melyben első sorban az olaszok jeleskedtek, ne vették volna ki részöket azok, kik földrajzilag legközelebb estek hozzánk. Mindenesetre volt már akkor út, mely a tenger mellékéről hazánkba vezetett. A hagyomány szerint maga sz. Gellért is Zárán át jött Magyarországba. Rasina apáttal együtt »ott intézkedtek a szükséges élelmezés felől és könyveiket szamarakra rakva, valami Crato nevű kalauz vezetése alatt, ki jól ismert arra minden utat és ösvényt, baj nélkül eljutottak Engadba, onnét pedig más kalauzt szerezve, eljutottak Pécsre.«¹⁾ Tudniok kellett már a dalmatáknak, hogy a magyar katolikus nemzet, és hogy a magyar király hatalmas úr, ki meg akarja és bírja védeni azokat, kik oltalma alatt állanak. Az Adria mellékén dúló harcok pedig égető szükségé tették erős és biztos oltalmazónak megszerzését.

A norman-
nok és görögök harca. Mert a horvát királyság megszűnésének korában mindenfelé dühöngött a háború az Adria birtokáért. Robert Guiscard, az italiai normannok vakmerő és ravasz vezére, az apuliai hercegség megszerzése után még nagyobb zsákmányra tört. Császárt akart adni Görögországnak; másnak neve alatt maga akarta kormányozni a Caesarok örökét. Hosszú, véres, válságos harcok után megfutamította Komnénos Alexios császárt és elfoglalta Durazzót, a görög hatalom legfőbb bástyáját a Balkán-félsziget nyugoti részén. Vele szemben csak a velenceiek hathatós segítsége tartotta még fenn valahogy a görög hatalmat. Sz. Márk köztársasága kezdettől fogva a leghatározottabb állást foglalta el a normannok hódításaival és törekvéseivel szemben. Már 1072-ben kötelezi a dalmata városokat arra, hogy semmi módon nem hívják be normannt. 1081-ben hajói ott küzdenek Durazzó mellett, és ha a normann szárazföldi sereg győz is, a velenceieknek sikerül Robert flottáját megsemmisíteni. A görög császár szép arany bullával, nagy kiváltságokkal jutalmazta e szolgálatot. Ealedro Mihály doge, császári engedelenemmel, ujra felvette a dalmata és horvát hercegi címet.

¹⁾ Vita S. Gerardi 7. pont.

De mindemél nagyobb értékű volt a köztársaságra nézve az az eredmény, hogy utját állotta egy más tengeri hatalom létesülésének, amely esetleg a tenger mindkét partjára kiterjedve, elzárja nagyságának létfeltételétől, a nyílt földközi tengerbe való hajózástól.

A görög-velencei-normanu háború csak egy részlete annak a nagy küzdelemnek, mely akkor lángba borítja Európát, VII. Gergely viláiguralmi törekvésének, melyet II. Orbán oly nagy sikerrel folytatott, a normanuk voltak legbuzgóbb előharczosai. Velök szemben egyetértének a conservatív hatalmak: a nyugati és keleti császárság, melyekhez Velence is csatlakozott.

Ha nagyon nem tévedünk, Magyarország, László utolsó éveiben, a két császár szövetségéhez csatlakozott. Ezt bizonyítja II. Orbán levele Kálmánhoz, Magyarország politikája melyben e királynak nagy elődjét egyenesen az eretnekek vezére követőjének bélyegzi. Mivel pedig László azelőtt IV. Henrik császár ellenségeinek volt főtámasza, igen valószínű, hogy épen Horvátország elfoglalása okozta politikájának ezt a szembeötlő változását. Mert a magyar király épen nem volt hajlandó arra, hogy átvegye a horvát nemzeti királyok örökségével a szent széktől való függést is. Azon büszke öntudattal, mely az Árpád királyokat annyira jellemzi, nem akart elismerni maga fölött e földön urat, még Krisztus helytartóját sem.

Horvátország megnyeréséhez kétségtelenül ez volt a leghelyesebb eljárás. A két szomszédos császárság nem vetett útjába akadályt, és maga a nép csak lealázásnak tekinthette a szent szék felsőségét, mely egyuttal a románok diadalát, az egyház nemzeti nyelvének megsemmisítését jelölte.

III. Dalmácia elfoglalása.

Másként állott a dolog Dalmáciának igazhitűségökre annyira büszke városaiban. Ott a pápaság hatalma mély alappal birt a lakosok hitében, hagyományában, mondhatjuk nemzeti érzésében is.

László büszkeségének és határozottságának meg volt az a nagy érdeme, hogy utódait minden hűbéres kötelezettség alól felszabadította. Nem találjuk nyomát annak, hogy Róma valaha követelte volna Zvonimir hűségesküjének és adójának megújítását.

Kálmán fel-
lépése. Kálmán kezdettől fogva úgy lép fel, mint Dalmácia jogos és természetes ura. Álmos herceg talán már László végső éveiben megszállja a zárai tengeröböl mellékét és háborúra készül a görögök ellen, melytől csak szövetségének, IV Henrik császárnak közbenjárása tartja őt vissza. Mint hogy Horvátországban új nemzeti király lép föl ellene, Péter, talán Kreszimir Péternek egy utóda, megegyezik Velenczével is, melynek a szláv nemzeti királyság szintén nem volt inyére. Ezen időben jöhetett létre a szövetség, melyben a király és a doge barátságot fogadnak egymásnak, a király kötelezi magát arra, hogy a Velenczének alávetett városokat nem fogja háborgatni. Azt a kérdést pedig: valljon megilleti-e a doget a horvát és dalmata hercegi czim, mivel abban az ő főemberei kételkednek, meg fogja vizsgálni: mindkét fél be fogja bizonyítani a maga jogát. A magyar király joga a tengerpartra tehát ebben a szövetségben is fenn van tartva; a két szerződő fél erre az egy esetre kezét fog, de anélkül, hogy a jövőt feladná. »A szükség mutatja, ki a barát.« Magyarország annak mutatkozott. Velencei gályákon tekintélyes magyar sereg szállott át Apuliába és elfoglalta Monopolit és Brindisit, azt a kikötőt, melyből a normannok át szoktak kelni az Adria tulsó partjára.

Péter király nem birt megállani a magyarok ellen: a hegyes Horvátország bejárásánál esett el, a Gvozd (Kapella) hegységnél, melyet utána neveztek tán Péter Gvozdjának. A közös ellenség, a normann, nem volt többé veszélyes. Lovagságának

disze Kis-Ázsiában és Antiochia előtt harczott, az otthon maradtak erejét belső viszályok meg a magyar-velencei támadás kötötték le. A normann hajóhad sem volt többé félelmes, így azok a városok, melyek előbb védelme alá helyezkedtek, vagy épen egyenesen szövetségre léptek vele, mint ezt Ragusa tette, más oltalmazó után kénytelenek nézni. A szövetséges magyar és velencei bátran összetűzhetett már a dalmata partok birtoka miatt.

* Ebben a vetélkedésben először a velenceéseknek kedveztek a viszonyok. Mialatt Kálmán a keresztes hadjáratral, aztán Álmos öcsésének lázadásával majd az ország új berendezésével és a szerencsétlen orosz vállalattal volt elfoglalva, behódoltatták a dalmata városokat. Kaptak az alkalmon annál is inkább, mert a magyar királylyal kötött szerződés biztosította területöket, és érdekekben állott, hogy minél több új szerzeményt helyezhessenek a szerződés garantiája alá. Már 1097-ben a velencei, dalmata és horvát hercegnék, a esászári protoszevasztornak, Vitale Michelinek oltalmába ajánlja magát Traù városának polgársága, »mert ily nagy urak uralma, az ő éber gondjuk és szorgos védelmök alatt állani legbiztosabbnak látszik«. 1098-ban, midőn Velence először küld flottát a szentföldre, ez Dalmácia partjain vitorláz végig, a lakosok hódolatát fogadja, aztán ezeknek hajóival erősödve indul tovább Jaffa felé.¹⁾ A jó római polgárságokat egyaránt esábitotta az út szent célja és a vele járó nyereség. Tény az, hogy Velence, úgyszólván csak az utolsó pillanatban, László halála után, vált a dalmata városok urává, felhasználva a Kálmán királylyal kötött szerződést és a magyar erőnek másfelé való elfoglaltságát.

Kezdetben tehát Kálmán király némi ingadozással nagybátyjának, Lászlónak politikáját folytatva, Horvátország biztosítása érdekében fentartja a barátságot a két esászársággal, sőt Velenceével még közelebb viszonyba lép és harczol a normannok ellen. 1097-től fogva azonban határozott fordulat észlelhető. A magyar király a normannok barátságát keresi.

¹⁾ Dandolo X. fej. 2.

Ha Dalmáciára való jogáról nem akart lemondani, Velencezé-
vel kellett megküzdenie, és e támadásban nagy hasznára lehe-
tett a régi ellenfél támogatása.

Nemcsak a köztársaságnak gyors és ravasz eljárása, mely
kétes jogcímhöz meg akarta szerezni a tényleges birtokot,
kényszerítette Kálmánt e meglepőnek látszó fordulatra. Mint
ennél a mély elméjű uralkodónál szinte magától érthető,
a Velencezével szemben folytatott politika csak egy része volt
általános politikai rendszereinek.

A tudós, különösen az egyházi tudományokba
Kálmán egy- beavatott Kálmán, kezdetől fogva nagyobb hajlan-
házi politi- dósággal viseltetett az egyház reformáló iránya iránt,
kája. mint józan, mérsékelt, minden ízében magyar nagybátyja.
E közeledést még elősegíti II. Orbánnak nagy előzékenysége,
ki a magyar királynak minden lehető kedvezést ígér, »ha
megmarad az egyház egységének szilárdságában.« De nem is
nézve a személyes meggyőződést és jóakaratot, a politikai érdek
is nagyon kívánatosá tette az egyház fejével való megegyezést.
Mihelyt a pápa lemond VII. Gergely tulzó követeléseiről,
mihelyt különösen a horvát-dalmáciai kérdésben fentartás nél-
kül elismeri a magyar király jogát, mi sem állott utjában
annak, hogy Magyarország a francia pápát elismerje. Magyar-
ország az európai constellációban helyet cserél. Azon tábor-
hoz csatlakozik, mely kétségtelenül a haladás, a nagyobb
erkölsi erő és a szélesebb politikai áttekintés zászlaja alatt
sietett akkor a győzelem felé.

Első szimptomája ez állásfoglalásnak Kálmán
Kálmán há- házassága. Épen a normann uralkodónak, Rogernek
zassága. leányát választja nőül. A menyasszony 1097 májusban érkezik
fényes kísérettel Tenger-Fejérvárba, vagyis a Dalmata Bel-
grádba, »mely már a magyar király birtoka.« Minő kilátás
egy hatalmas birodalom főnkelt lelkű urának! A két hanyatló
császárság közt, szövetségben Európa szellemi vezetőjével és
politikailag legerősebben szervezett népével, büszke állást fog-
lal el a nemzeteket már összekötő, a távol kincses keletre
utat nyitó tenger mellett!

Tenger-Fejérvárnak és a zárai öböl mentének, melyet
a sziklás Vellebit majdnem teljesen elzár a belföldtől, a bir-

toka nem elégíthette ki a magyar király ambícióját. Az egész kikötőkben oly gazdag, szigetekkel pompázó, büszke tornyos városokkal ékes tengerpart birtokához volt joga, és e joga érvényesítéséhez ereje is.

Kálmán, mint törvényhozó tán legmagasabb Kálmán mint törvényhozó. fokon áll összes királyaink között. Egyházi és világi törvényhozásában egyaránt bámulhatjuk a merész újítót és a lehető jól megvalósító gyakorlati államférfiút. Honunk belső igazgatása több, mint egy századon át azokon az alapokon nyugodott szilárdan, melyeket ő vetett meg. Hasonló belátásról tanúskodik külső politikája is. Ő az, ki a magyar birodalomnak igazi, maradandó kiterjedését megszerezte. Amit ő elfoglalt, organisált, maradandó részévé vált Sz. István koronájának, a hol fegyvere kudarcot vallott, mint Halicsban, ott a magyar uralom soha sem birt mély gyökeret verni. És midőn nagy tetteire, uralkodásának századokra kiható fényes eredményeire gondolunk, ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a magyarok ő szerzett tengerpartot. Az az elme, mely ki merte jelenteni, hogy boszorkány nincs, annak a még merészebb gondolatnak a végrehajtásába fogott, hogy a puszták népét a tengeren is uralkodó nemzetté tegye.

Magyarországot földrajzi helyzete, népének er- Tengeri ha- talomra való törekvése. kölese egyaránt kontinentális állammá tette. Mint ilyen, mindenfelé nálánál elmaradtabb népek környezték, csak nyugaton érintkezett hosszú határvonalon a német nemzet révén a román-germán kulturával. Hanem ez a határvonal századokon át tartó elkeseredett harcoknak volt színhelye, és mindig meg volt az a veszedelem, hogy a német-római császárság politikailag is függővé akarja tenni magától Magyarországot. Ez a helyzet csak úgy volt megjavítható, ha hazánk egyenes érintkezésbe léphet, a németek közvetítése nélkül, azon nemzetekkel, melyek akkor úgy a szellemi, mint az anyagi kultúra terén sokkal haladottabbak voltak a németeknél, t. i. a román nemzetekkel. Ennek az érintkezésnek, mely politikai tekintetben sehogy sem járhatott veszedelemmel, csak a tenger lehetett a közvetítője. Kálmán Magyarországnak tért nyit: ablakot, ajtót szerzett neki nyugot felé.

Hanem az egyik vagy másik adriai kikötőnek megszerzése meg épen nem elégítette ki a magyar királynak magasröptű politikai törekvését. Hisz a Vellebit melléki part úgyszólván a magyaré volt már: Zeng, Bag, Tenger-Fejérvár, valószínűleg Nóna is neki hódoltak. De mily nehéz az összeköttetés e kikötők és a főország közt még ma is: mennyivel nehezebb volt még akkor! Azonfelül ezek a helyek, mint későbbi történetök bizonyítják, inkább menhelyekül voltak alkalmasak a pirátoknak, mint rakodó és kikötőhelyül a békés kereskedőnek. Nemcsak a régi műveltség hiányzott ott, hanem a nagy tengeri kereskedés és hajózás tradíciója is.

Ilyent csak a zárai tengeröböltől délre, a Narenta torkolatáig húzódó hosszú, a szárazföld felől könnyebben elérhető kikötőkben gazdag, szigetek által szegélyezett és védett part nyújtott. Magyarország hatalmi körében kedvezőbb tengeri állomás nem volt elérhető ennél a régi kulturterületnél. Igaz, hogy megszerzése nem mehetett végbe a nélkül, hogy Magyarország a román műveltségnek és nemzetiségnek ez ősi bástyái mellett meg ne ütközzék az olasz politikai nemzetiségnek akkor leghatalmasabb képviselőjével, Velenczével, de a diadal bére méltó vala az országnak és királynak teljes erőfeszítésére.

Maga az elfoglalás aránylag kevés munkába és vérbe került. A félelmes velencei hajóhad még keleten volt elfoglalva. A velencei uralom sehol sem vert valami mély gyökeret. Az egyes polgárságok tényleg függetlenek voltak, de közös védelemre nem egyesültek. És, mi a fő, nemesak egy diadalmas erős seregnek anyagi ereje, hanem magoknak a lakosoknak kívánsága, mondhatnók szüksége, egyengette a magyar uralomnak útját.

A városok meghódolása. Traù-i Sz. János püspöknek közel egykorú életírása szerint »Kálmán, a pannonok királya, midőn hatalmas kézzel és kinyújtott karral leszállott a tenger mellékére, hogy alávesse magának Illyrikumot, mintán

Zára. Horvátország népeit már leigázta,« először Zárárt támadta meg. Ez nem csak azért történt, mert Zára »hatalmasabb és erősítettebb volt alsó Dalmácia többi helyeinél, úgy természetes fekvése, mint számos, harezos népe miatt,« hanem azért is, mert ez a város először esett útjában az

északról dél felé haladó magyar hódításnak. Igen valószínű az is, hogy ezen az egy helyen, melyet majdnem szigetszerű fekvése annyira alkalmassá tett a védelemre, volt valamelyes velencei őrőség is. Bizonyos, hogy Kálmán ott már 1102-ben uralkodói jogokat gyakorol. A benediktinus rendű apáczák zárai Mária klostromának a javait és kiváltságait erősíti meg »állandó békét és királyi szabadságot« adva a monostornak. Azért teszi, hogy imádkozzanak birodalmának jóléteért, »mert a ki világi gondokba van bonyolítva, istent nem szemlélheti annyira, mint illik«. A hagyomány szerint a város erősen védte magát az ostrom ellen, de végre mégis meghódolt. Arról azonban, hogy a király az ottani commune-nek jogait megerősítette volna, nincs semmi adatunk.

Nevezetes és jellemző ugyanazon legendának az az adata, hogy Kálmán Zárából hajón ment a legközelebbi városba, Sebenicoba.¹⁾ Kétségtelenül hamis adat: Sebenico akkor még nehezen bírt valamelyes jelentőséggel. De mindenesetre azt mutatja, hogy a hatalmas, hódító magyar királyt a közel egykorúak el sem bírták képzelni másképp, mint hajóhadnak élén, egyformán uralkodva a tengeren és szárazföldön.

Zára után a kiesi, de szigeti fekvése által Traú védett, nagy multtal büszkélkedő, örökösen mozgó és forrongó Traúra került a sor. E város, mely csak néhány év előtt önként hódolt meg Velenczének, még csak meg sem kísértette az ellenállást. Megnyitotta kapuit a király előtt, ki megújította az ottani egyháznak régebbi kiváltságait és új adományokkal tanúsította a helyi szentek iránt való tiszteletét.

Gyönyörűen művelt, a nápolyi campagnára emlé- Spalató kezdető vidék köti össze a szigetvárost Dalmácia metropolisával. a Diocletianus császár falai által oltalmazott, annyi ostromot és támadást büszkén kiállott Spalatóval. Olaj- és fügeültetvények váltakoznak ott a szőlővel, a kertekben már a pálma is megnő. A »kastélyok« mellékén először élvezhette a magyar sereg a déli növényzet látását, először gyönyörködhetett a gazdag, százados művelés által termékeny talajnak

¹⁾ Memorie di Cose Dalmatiche nella storia della arta di San Giovanni Orsini, vescovo di Traú, Zara. 1864. XIX. fej. Li posero adunque in viaggio pe mare.

gyümölcsében. Dalmáciának úgyszólván ez az egyetlen száraz-földi vidéke, melynek birtoka, meghódítása kívánatos lehet azoknak is, kik nem foghatják fel a sziklás, terméketlen, gyakran pusztá tengerpartnak gazdasági és politikai fontosságát. Ott sem talált a magyar valami elkeseredett, szívós ellenállásra, olyanra, minő oly gyakran hiúsította meg a szerb és horvát fejedelmek hódító szándékát.

Spalato történetírója így beszéli el az esetet: »A király a fegyveresek nagy sokaságával ment oda és előbb békén felszólította a várost, ismerje el önként felsőségét és ne engedje, hogy a polgárok vagyona és ők magok is a háború által megkárosodjanak. De a polgárok bezárták a kapukat, fegyvert öltve megszállták a bástyákat és nem akartak hódolni egy idegen és ismeretlen népnek. Külömben sem tudták mi a szándéka a királynak városukkal. Ezt Kálmán és főemberei zokon vették, mintha a spalatóiak megvetnék őket, keményen fenyegetődztek, aztán a város közelében tábort ütve elpusztították a város határát, és annyi zsákmányt ejtettek, a mennyit csak bírtak. Ez még makacsabbá tette a spalatóiakat és készebbek valának szembeszállani minden veszélylyel, mint alávetni magokat a magyarok jármának. Idő múltán azonban megtudták, hogy azok is keresztények, és a király jól akar velök bánni. Erre Crescentius érseket küldték Kálmánhoz, hogy kérjen békét. A király kegyesen fogadta a főpapot és hajlott a városiak minden kérésére. Írásba foglalták mindazt, a mit megállapítottak és a király és jobblágjai esküvel is megerősítették a szerződést. Másnap aztán megesküdtek a polgárok, előbb az öregek, aztán a fiatalok, végre az egész köznép, hogy Kálmán királynak és utódainak és a magyar birodalomnak mindenkor alattvalói és hívei maradnak. Ezután a király bevonult a városba, nagy tisztességgel fogadtatva a papságtól és a néptől és dús ellátásban részesülve a község által. A kiváltságlevelek kiállítására után pedig Traù és Zára felé ismét hazautazott.« A város tehát olyanformán készül a magyarok ellen, mint előbb a horvátok vagy szerbek ellen. De az ostrom közben az ellentétek elsimulnak, a közös érdek lép előtérbe és a király hatalma biztosítja az egyház és község kiváltságait.

A római városok hódolata maga után vonta a birtokukban levő vidékek alávetését is. Nem lehet kétségünk a felől, hogy a szárazföldi Dalmácia a Cettináig már az 1102—1105. években teljesen elismerte a magyar souverainitást. Nemesak elismerte, hanem belé is nyugodott, boldogulását remélte tőle.

E hangulat felől az egykorú kútfők alapján nem maradhat kétségünk. »Midőn Isten akarata szerint, az igen szent Kálmán király szárazon és tengeren helyreállította a békét, mindenki hazá, dolgára tért«, írja egy 1105. évi zárai oklevél.¹⁾ Az a város, mely ellenállott a magyar király ostromló szereinek, most örömmel számítja az éveket »diadalmas bevonulása óta.« mely valóban korszakot jelöl a község történetében.

Oly király alatt, minő Kálmán volt, Magyarország hadiereje elegendő volt arra, hogy szükség ^{önkéntes} ^{csatlakozás,} esetén nemesak a dalmata városokkal hanem a velencei praetensiókkal szemben is erőszakkal érvényesítse jogát. De annyi jel mutatja, hogy itt nem csupán a fegyveres alávetésről van szó, hanem a hódolók önkényes csatlakozásáról, hogy e hódításnak morális jelentősége és alapja tán szembeötlőbb, mint katonai és politikai tényezői.

Ha e csatlakozásnak, ez önkényes és valóban szívből fakadó hűségnek okait kutatjuk, először is az egyházi viszonyok alakulása ötlük szemünkbe.

Mindenütt a gregorianus püspökök csatlakozása segíti elő a magyar uralom elismerését. A főpapok ragadják magokkal a népet. Spalatóban az érsek Crescentius, római ember »kiváló, minden jóssággal ékes férfiú« jár közben a király és a község közt. A magyarokat mi sem választja el azon tanoktól, melyeket Róma hirdet: uralmuk alatt jobban lesz biztosítva az egyház, mint akár a Cyrillus és Methodius liturgiájához hajló horvátok, akár a schismaticus görög császár vagy a felsőségét elismerő velenczések alatt. Még nagyobb szerepet játszik Traú szent püspöke, e szintén római eredetű János. Midőn Zárát ostromolják, ő azért imádkozik, »hogy a mint mindkét nemzet egy Isten tiszteletének örvend, úgy földi ügyekben is egy úrnak kormányja alatt álljon«.

¹⁾ Lucius. 186. 1.

E pártállással ellenkezni látszik az a hagyomány, mely szerint ez a szent főpap esodatevő imádságával lerontotta a magyarok nagy ostromló gépét, mely Zára városát végpusztulással fenyegette. Hanem ugyanez a mythos legszabatosabban fejezi ki a esodatevő püspök érzületét. Midőn a város az ő tanácsára már megadta magát, a király megkérdezi tőle, miért ellenkezett ennyire az ő hatalmával? János így válaszol: »Hidd el jó királyom, mindez a te és seregednek javára történt, azért, hogy te keresztény létedre, ne fertőzetessél keresztény vérrel, és a te kegyességed és felséged alatt álló sereg vért ontva, az emberiségből kivetkőződvé, ne mocskoltassék be a kegyetlenség szennyével. Ez Isten haragját ellened és néped ellen fordította volna, és az Isten királyi kezdetől kérte volna számon az elesettek vérért. Most pedig biztos uralmad, biztos minden, és Istennek kegye úgy intézte, hogy a nép neked hódoljon, de kezed tiszta maradjon.«

Ebből természetesen következett, hogy a király tisztelettel járul a főpapok, gazdag adománnyal a szentek oltára elé. Szent Donatus, Duymus, Lőrincz és más szentek egyházai bőkezű és hatalmas patronust nyernek benne. A helyi kultusok, melyek oly nagy befolyást gyakorolnak a városi községek lelkére, nemcsak biztonságban maradnak minden eretnekségtől és schismától, hanem újabb területek, lelkek nyeresére nyílik kilátásuk.

Úgy látszik, hogy a pápaság eleinte meglehetősen közömbösen nézte a magyar foglalást. Midőn II. Paschalis Crescentiusnak palliumot küld, hűségesküvet követel tőle. Ez az eskü nincs nyére a magyar királynak és magánasainak. Még érvényben van tehát István és László egyházi rendje, mely egyháziakban is oly nagy hatalmat biztosít a királynak. A pápa haragját mutatja, hogy legátusa, Augustinus hibornok még 1103-ban is Kommenos Eleket, a görög császárt ismeri el Dalmácia uralkodójának. És a szent szék e magatartása befolyással lehetett arra, hogy a magyar király enged hajthatatlan, rideg jogfentartásából. 1106-ban, a guastallai zsinat alkalmából, a legfőbb kérdést, a püspökök választását és investitúráját illetőleg, megegyezik az irányában nagyon engedékeny II. Paschalissal. Mint mindenütt, a hol erős, a

jelenre is kiható történeti tradíciók küzdenek egymással, úgy Dalmáciában is igen gyakori későbbi vonatkozások betoldása az eredeti hagyományba. A magyar hódítással foglalkozó helyi hagyományokkal sem állunk másként. Bizonyos, hogy azokat akkor jegyezték fel, midőn a magyar uralom a legtöbb városban megszilárdult, szinte természetesnek látszott. De ez nem von le értékéből. Ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy azon okok, melyek a dalmatákat a magyar királynak megnyerték, hosszú időn át nem veszítették jelentőségükből.

Van azonban egy egyházi intézkedés, mely mindenestre még Kálmán korára vihető vissza és mely legjobban tanúsítja a vallásos és politikai érdekek szoros összefüggését. Addig a császári városokban, a szárazföldön és a szigeteken szokásban volt a császárnak imába foglalása, mi különösen az ünnepeken nagy solennitással járt. A szent trüni püspök megakartá tartani a kanonok parancsát, melyek a katolikusoknak megtiltják az eretnekek és schismaticusok vallásgyakorlatában és isteni tiszteletében való részvételt. »Kálmánhoz sietett, ki ura volt már azon helynek, hol a görög kormány ezt a hódolást követelte, és annyira bátorította a magyar királyt, hogy ne tartson attól a nemzettől, parancsot adjon ki, mely szerint a templomokban és a hatóságoknál annak a szokásnak minden nyoma megszűnjék, és a szent ünnepekből hagyják ki a római egyház ellenesének nevét.« A görög uralom hagyományainak megszűnése a katolikus helyi egyházaknak és a magyar királynak volt közös ténye.

Az egyházi hit mellett másik szellemi és erkölcsi erőssége a római városoknak: őseik legbecsesebb hagyatéka a municipális szabadság.

Oly távol akár a nyugot, akár a keleti birodalom központjától e tájakon soha sem lehetett tulságosau nyomasztó a császári administratio. A város priorjai alatt, nagy és kis tanácsával voltakép maga igazgatta magát. Ha adóját görögnek vagy horvátnak megfizette, a közpénzekkel maga rendelkezett. Ha a szükség úgy hozta magával, maga kötött szövetséget, viselt háborút, szerelt fel hajóhadat, egy szóval igazi köztársaság volt. A vezetésével megbizott férfiak, bár oly kiesi körben, gyakran a legkomolyabb

A municipális szabadság.

politikai feladatokkal állottak szemben, melyek megoldásától függött a város jó és balsorsa. Ez és az a tudat, hogy valamennyien egy szabad, önmagát igazgató közösségnek tagjai, büszke önérzettel töltötte el a patriciust és a kis polgárt. Mindaz, mit tisztelt, szentnek tartott, egyház, község, család, az ő munkájának köszöni fennmaradását és felvirágozását. A közérdek és a személyes önzés szinte összeforr. Nemesak a városok szívós védelme a külső uralom ellen, hanem még inkább a keblökben dúló pártharcok tanúsítják, mennyire foglalkoztatja a közügy ezeket az egyszerű, igazi nagy állami léteket nem is ismerő embereket.

A dalmata hagyomány, melyet e pontban némileg a magyar is kiegészít, azon felfogásból indul ki, hogy Kálmán eleinte meg akarja semmisíteni a városi szabadságokat és csak később hagyja jóvá azok fennmaradását.

Zára polgársága az ostrom alatt csak véres harc vagy gyalázatos megadás közt lát választást. De midőn Kálmán ostromló szerei megtagadják a szolgálatot »jobb tanácsra fordította elméjének élet és azokat, kikkel fegyveresen nem bírt, jótéteménnyel akarta meghódítani. Követeket küld a városba oly üzenettel: ha a királyi kegyelemre hajoltok, titeket és várostokat a birodalom elei közé helyezem. Tudjátok meg, hogy inkább akarok önkéntes barátokat szerezni, mint leigáztakon uralkodni.« A kapituláció aztán a polgárok akarata szerint történik. — Egy más forrás szerint, melyet a magyar krónika őrzött meg, a zárai helyi szent vitte Kálmánt békésebb gondolatra. »Midőn a király Dalmáciában járt, Zadar városában, fel akarta gyűjtani a várost ama nép makaessága miatt. Ott aludt palotájában, melyet épített. Ime a szent (Donatus) zaduri püspök jelenik meg előtte rettenetes ábrázattal, hajánál fogva hurezolja őt és nagyon megveri babér-veszökkel. Midőn oltávozott és felébredt, nem látta a szentet, de a fájdalmat érezte és látta a verések nyomát testén. Ezért aztán türelmesen abba hagyta a város bántását«.

Traúban a király magához akarta ragadni a polgári előljáró kinevezését és be akart avatkozni a püspökválasztásba. Itt meg János püspök kelt ki ellene és kényszerítette őt, hogy tartsa meg a nép és papság szabadságát.

Spalatóban Crescentius érsek utóda Manasses, előbb Kálmán udvari papja, maga fordult a város ellen. »A spalatóiak a királynak engedték át a keleti bástya saroktornyát, a király pedig vezért küldött oda őrséggel. Ez a vezér, különben a királyi jövedelmek behejtője Horvátországban, el akarta foglalni és kifosztani a várost.« Manasses azt a tanácsot adja neki, törjön elő a toronyban levő magyarokkal akkor, midőn a polgárság mind kivonult egy kápolnába imádkozni. Adott jelre aztán rontson elő a városon kívül táborzó magyarság is. De Adrián, trevisoi ember, a város grófja, szövetségre lép a traniakkal és más szomszédokkal és erős őrségeket rakva mindenfelé, megbénítja a tervet. Manassesnek szégyenszemre el kellett távozni a városból és többé vissza sem jöhetett oda.

Mindezen mesés és tendenziosus elbeszélések azt tanúsítják, hogy a dalmaták magok szinte esudának tartották, hogy oly hatalmas uralkodó, minő Kálmán volt, tiszteletben tartja és megerősíti privilegiumaikat. A hódítás jogának ily enyhe gyakorlata nagyon ellenkezett azon kor szokásaival. Még az aránylag oly gyöngye horvát uralkodók sem adtak soha városnak kiváltságlevelet. Még azok is, kik a románok kedvében jártak, Péter és Demetrius, megelégedtek azzal, hogy az egyházakat nyerjék meg magoknak. A magyar uralom alatt pedig, mint látjuk, a püspökök — élők és holtak egyaránt — nem csak egyházukat tudják biztosítani, hanem községeik szabadságát is. Hűségöknek, ragaszkodásuknak a magyar uralomhoz ez volt a kettős föltétele.

Nem lehet kétségünk a felől, hogy Kálmán A városok teljesen képes lett volna e oommunek ellenállását hűsége. megtörni. Államférfiai nagyságának egyik legfényesebb bizonyítéka az, hogy ezt nem tette, nem is akarta. A magyardalmata viszonyt nem mérgesítette el soha nagyobb vérontás emléke. Jó szívvvel, szebb jövő reményével esküdhetett ott mindenki hűséget a királynak és a magyar birodalomnak.

Mi sem bizonyítja jobban Magyarország politikai és katonai túlsúlyát, mint az a tény, hogy Velenceze még csak kísérletet sem tett Kálmán hódító útjának megakasztására. A köz-társaság — egész története bizonyítja — mindig rendkívüli szívóssággal szokta érvényesíteni jogait, ott pedig, hol élet-

érdeke forgott szóban, soha sem kímélte erejét. Ha mégis azt látjuk, hogy Dalmáciában, még a szigeteket sem véve ki, mindenütt csak helyi az ellenállás, bátran következtethetjük, hogy az ügyes szigetlakosok eleve is eredménytelennek ítélték a magyarok elleni küzdelmet.

IV. Dalmácia megbékítése.

Kálmán meg-
erősíti a vá-
rosok szabad-
ságát.

Ha Kálmán csak a jelen momentumra gondol, ha oly kegyetlen lelkű, nagyravágyó hódító, minőnek a vele ellenséges hagyomány szeretné feltüntetni, csak rajta áll a városok leigázása. Hatalmában állott a bástyák megtörése, a polgárság leverése és lefegyverzése, a városi önkormányzatnak megsemmisítése. Így tettek a német esászárok — ha birták — Olaszországban, így a franczia királyok Flandriában. Reá nézve még nagyobb a kísértés, hisz saját örökölt királyságában sokkal szélesebb körű és sokkal szilárdabb a rendelkezési joga, mint akár a német, akár a franczia uralkodóknak ezen időben.

De a magyar király igazi államférfiú volt: országa, birodalma részére egy nagy jövőnek készült megvetni biztos alapjait. Hogy politikai számításában minő előkelő helyet szánt a tengerpartnak, világosan kitűnik abból, hogy külső háborúk által annyira kuszált, különben sem hosszú uralkodásának tán egy ötöd részét az Adria mellékén töltötte.

Még sem állhatott ott mindig nagy magyar sereg, még kevésbbé tartózkodhatott ott mindig a király. Azokat a községeket, melyek annyi századon át képesek voltak a legsúlyosabb viszonyok közt, a magok megvédésére, a magyar álladalomnak ép oly lelkes és kitartó védőivé akarta avatni.

1108-ban létrejő a béke a normannok és másrészt a görögök és Velence közt. Úgy Alexiosnak, mint a köztársaságnak addig lekötött ereje felszabadul és esetleg Dalmácia ellen fordulhat.

Német igé-
nyek.

Ugyanazon évben még sokkal közelebb eső és nagyobb veszélytől kell tartani. V. Henrik esászár birodalma tanácsában, a fejedelmek hozzájárulásával elhatározta

a háborút Kálmán ellen. A trónkövetelő Álmos is ott volt táborában, de a németeket nem az ő panaszai vitték a harcba. Sérelmet láttak abban, hogy Kálmán átlépte birodalmuk határait a tengerparton.¹⁾

Görögországon, Velenczén, Horvátországon kívül a nyugoti császárság is tartott jogot a tenger mellékre. Igaz, hogy Nagy-Károly, midőn a görögökkel szemben megállapította a határt, lemondott e területről, de az is bizonyos, hogy a német birodalomnak, különösen pedig az isztriai márkának határai arra felé soha sem voltak biztosan megállapítva. Magok a görögök bizonyos tekintetben elismerték a nyugoti császárok jogát. Konstantinos császár szerint: »Dalmácia Italiának egy tartománya.«²⁾ már pedig akkor a német király viseli Itália koronáját. A horvátok és a karantán vagy isztriai örgrófok közti határvillongások ott soha sem szüntek meg. Azokba Magyarország már régebben is beavatkozott a horvátok javára. Krónikánk följegyezi, hogy már Salamon király idejében, Zolomér »Dalmácia királya«, Géza herceg sógora, követeket küldött a királyhoz és herceghez, kérve őket, segítsék őt a karantánok ellen, kik elfoglalták Dalmácia végeit.³⁾ A magyarok diadalmas beavatkozása akkor csakhamar véget vetett a német terjeszkedésnek. De azért az isztriai örgrófok és a karantán hercegek törekvése, hogy délfelé és a tenger mentén terjeszszék ki hatalmukat, nem szünt meg. Ha magokra maradtak, csak határszéli villongásokkal bontották meg ott a békét, de ha a császárnak, a birodalomnak hatalma állott mögöttük, mint a német nemzet előharcosai, nagyobb erőt fejthettek ki.

Németország egész déli és keleti határán az ör- Az andechsi grófok. grófságok jelölik tulajdonkép a hódító elemet szlávokkal és magyarokkal szemben. Az a természetes tendenciájok, hogy a hódított földekkel hercegségekké kerekítsék ki magokat. A mi Meissenben, Brandenburgban, Ansztriában, Stiriában sikerült, a »vindus« határszélen és Isztriában sem látszott lehetetlennek. És mihelyt ismét erőre jutott a császárság, megújítja igényeit. Barbarossa Fridrik, hatalma tető-

¹⁾ Ekkehard krónikája. Script. Mon. Germ. VI. 242. l.

²⁾ De Thematis II. 8.

³⁾ Thuróczy krónikája 47. fej.

pontján, Dalmáciát birodalma egy részének tekinti és herceget nevez ki oda. Az andechsi grófok Isztria és Krajna örgrófjai, e császári gondoskodásnak köszönték a dalmata és tengeremléki hercegi ezimet. Hogy ez üres név maradt, és hogy a német hatalom nem nyomhatta el és nem semmisíthette meg az Adria mellékén ép úgy a szlávságot, mint a hogy ezt az Elba és Odera mellékén tette, az első sorban Magyarország erejének volt köszönhető.

Ha Magyarország a német befolyás ellenében már régebben is megvédte a dalmata végeket, most még kevésbé mondhatott le róluk, midőn maga bírta azokat. V: Henrik seregében, mely 1108-ban betört hazánkba, ott találjuk Engelbert isztriai örgrófot. Meglehet, hogy Velenezének, mely akkor igen jó viszonyban állott a német királylyal és tőle nagy szabadságlevelet nyert, szintén része volt e viszály általánosságában.

A német támadás visszaverése.

Kálmámnak sikerült a német támadás visszaverése. Pozsony bátyái előtt nemesak koronáját védte meg, hanem annak újonnan szerzett gyöngyét, Dalmáciát is akkor biztosította magának.

Mialatt mindenfelől a fegyverek zaja tölti el a világot, a magyar király a polgári szabadságnak, a törvények által biztosított jólétnek és a békés munkának szerez otthont szabadságlevelei által.

Traù szabadságlevele.

Megmaradt a Traù város részére 1108. május 25-én kiadott oklevele, mely mintájául szolgált az általa és utódai által a római városoknak, később adományozott privilégiumoknak.

»Én Kálmán, Magyarország, Croatia Dalmátia királya, a szent keresztre esküszöm, hogy veletek, hű traui polgárain, szilárd békét tartok. Nekem és fiamnak vagy utódaimnak adófizetői ne legyetek; püspöknek és bírónak azt rendelem, kit a papság és a nép annak megválasztanak. Megengedem, hogy ősi törvényeitek szerint éljete. Csakhogy abból a kikötővámából, melyet az idegenek fizetnek, két harmad a királyt illeti meg, egy harmad a grófot és egy tized a püspököt.«

»Nem engedem, hogy városokban más magyar, vagy idegen lakjék, mint a kit saját szántótokból fogadtok be. Ha

pedig koronázás végett.¹⁾ vagy azért, hogy veletek tárgyaljam a birodalom ügyeit, a városba jövök, nem engedem, hogy erőszakkal szállásoljanak be bárkit a polgárok házába, ha csak szeretettel nem fogadjátok.«

»Ha pedig valaki súlyosnak ítélné az én uralmammat, és el akarna költözni, bátran mehet, nejével, gyermekeivel, családjával és mindennel mi az övé, bárhová tetszik.«

»Ezt az esküt a király, Lőrincz (esztergomi) érsek és Magyarország ispánjai megerősítették. Én János nádorispán jóváhagyom és megerősítem, én Appa ispán jóváhagyom és megerősítem, én Tamás fejevári ispán jóváhagyom és megerősítem; én Jakab borsodi ispán jóváhagyom és megerősítem; én Ugudi vasvári ispán jóváhagyom és megerősítem; én Slaviz nógrádi ispán jóváhagyom és megerősítem.«²⁾

E rövid sorokban, melyeknek minden betűje magán viseli az egykorúság és hitelesség bélyegét, meg van minden, a mit a középkorban a polgári szabadság és városi autonomia biztosításának tekintettek.

A mint idő folytán újabb szükségek merültek föl, a magyar királyok nem fukarkodtak a fenforgó kérdéseknek azon szellemben való elintézésétől, mely a magyar uralom megalapítójának volt öröksége.

Nagy teher volt nemesak a polgárookra, hanem minden rendre nézve, ha lakóhelyükön kívül kellett törvényt állani. Ezért az uralkodó biztosítja őket a felől, hogy a tőle rendelt bírónak a városban kell tartózkodnia. Ha elutazik, sem parancsesal, sem pecsétje küldésével nem idézhet senkit maga elé.³⁾

¹⁾ Nagy vitát idézett elő az a kérdés, vajjon ez a kifejezés nem rontja-e le amaz adat hitelét, mely szerint Kálmánt már Tenger-Fejeváron koronázták volna meg. Véleményem szerint épen nem. A királyok akkor, a XI. és XII. században az első ünnepélyes koronázásukon kívül még igen gyakran szokták magokat megkoronáztatni, különösen a nagy ünnepek, húsvét, pünkösd, karácsony alkalmával. Ez már nem a birtokbavételt, hanem a birtoklást jelölte és szintén ünnepélyes szertartással járt. Még az 1212-iki oklevél is kiemeli a »prima coronatio«-t. (Egyezség az esztergomi és a kalocsai érsek közt.)

²⁾ Luciusnál.

³⁾ II. Géza oklevele Spalato részére 1142. 8. pont.

A városok hűségének zálogául az előkelő családokból vett túsok szolgáltak. Velenceze vagy a görög esászár reászorúlt e lealázó eszközre: Magyarország nem. »Túsokat sehogy sem veszek tőletek. Az udvaromban szolgálóknak szabadjára hagyom az ottmaradást vagy a távozást, tegyenek a hogy nekik tetszik, én azért nem bántom őket.«¹⁾

Nemesak a jogra, közszabadságra van tekintettel: a polgárok anyagi jóléte, érdeke is szívéen fekszik a királynak. »Ha valaki közületek bírodalmanban, tengeren vagy szárazon kereskedik, sem nekem, sem tisztviselőimnek, saját kereskedése után nem tartozik semmivel.« Épen az Adria keleti mellékének természetes kereskedelmi metropolisa, Spalato, nyeri ezt a szép kiváltságot.

Királyi jövedelem. Mindezen szabadságért és kiváltságért még csak adót sem követel a magyar király. Egyetlen rendes jövedelme a kikötő forgalmából ered. Az ő és a polgárok érdeke tehát megegyezik abban, hogy a forgalomnak, különösen pedig a külfölddel való kereskedésnek előmozdítására törekedjenek. Ez az indirekt adó sem oly súlyos, sem oly lealázó nem volt, mint az az adó, melyet addig a görögöknek vagy horvátoknak fizettek.

Összehasonlítás más akkori szabadságlevelekkel. Akár a szellemi-vallásos, akár a jogi alkotmányos, akár végre az anyagi viszonyok mezejét nézzük, ezek az intézkedések mindenütt megállapítják a szabadságot. Hasonló privilégiumok modern államban alig képzelhetők el. De igazi értékök és jelentőségök, akkor világlik ki, ha összehasonlítjuk őket ugyanazon kornak más országaiban dívó városi kiváltságokkal.

A keresztes háború mindenütt maga után vonja a polgárságok felvirágzását, a városok szabadságának kezdeteit.

Franziaországban. Franciaországban épen 1108 körül nyeri jogait, »charte«-jaikat. Beauvais, Noyon, St. Quentin és Laon communéjei. E kiváltságok csaknem kizárólag a bíraskodási és adószedési jog autonom gyakorlatára vonatkoznak. Arról, mit politikai jognak nevezhetnénk, szó sincs, még kevésbbé lehetett szó kereskedelmi szabadságról. Igazában a commune tagjai uruk szemében még mindig függő, adófizető szolgák.

¹⁾ U. ott. 9. pont.

A német birodalomban az akkor még a császársághoz tartozó Cambray jár elől. Ezt V. Henrik császár 1107-ben lerombolta, de húsz évvel később ismét felámad. Sem a püspök, sem a császár nem vetnek ott ki adót. A város katonasága csak a városnak védelmére köteles kivonulni. Mindenesetre szép kiváltságok, de azért még sem közelítik meg a dalmata városoknak adottakat. Amellett ez a város is örökké elkeseredett harcban áll földesurával, a püspökkel, úgy, hogy kiváltsága többnyire frott malaszt marad. Ép oly kevéssé volt biztosságban Kölnnek, Wormsnek, Speyernek és a többi püspöki és királyi városnak szabadsága.

Angliában az első normann királyok alatt nincs városi szabadság. Az a kiváltság, melyet I. Henrik éppen Kálmán idejében enged London városának, sokban megegyezik Traù vagy Spalató szabadságaival. A város 300 font fejében megkapja bérbe Middlesex grófságát és az e fölötti bírászkodást. A polgárok választanak alispánt (vicecomes) és más nem bírászkodik fölöttük. A város falain kívül nem kötelesek törvényt állani. Fel vannak mentve a legtöbb adó és bírság alól. »A város falaiban senki se szálljon meg, sem eseléségből, sem máséból, ha csak önként nem adnak nekik szállást. És a londoni emberek szabadon és békén legyenek, ők és vagyonuk, és egész Angliában és a kikötőkben mentesek vámtól, úti pénztől, révpénztől és más szokásos fizetéstől.« Mindamellett e város, egy kitűnő angol történetíró szerint, még nem municipium, és csak a század végén ismerik el communenek.¹⁾ A többi angol városnak csak a XIII. században sikerül a korona védelme alá csúszhatni.

Igazi klasszikus hona a városi autonomiának Olaszországban. Az ottani községek eredetökre és sorukra nézve különben is legközelebbi rokonságban állanak a dalmatákkal. Az összehasonlítás tehát itt legtanulságosabb.

A történetírók nagyon kiemelik, minő kegyes volt V. Henrik császár az olasz communek irányában 1116-iki hadjárata idején. Turin városának azt a kiváltságot adja, hogy csakis

¹⁾ Stubbs, Select Charters.

neki tartozzék adóval és szolgálattal. Ezentúl német király nem mehetett. Hisz még a leghatalmasabb német városok sem bírtak földesurok hatalma alól kimenekülni és a király közvetlen uralma alá jutni. Ez okozta aztán a végtelen belső harcokat Kölnben, Augsburgban, Wormsban, hogy csak a legfontosabb városokat nevezzük meg.

Igaz, hogy a lombardiai városok nagy része, elől Milanóval, már körülbelül 1080 óta teljes függetlenséget élvez, consulaí, tanácsa alatt valóban souverain jogokat gyakorol. De ez nem törvényes, hanem forradalmi állapot. A királyok soha sem ismerik el, soha sem erősítik meg. Mihelyt Barbarossa Fridrik hatalomra jut, törvényben megállapítja az összes Regaliának fennmaradását. Az adó, a had, a pénzverés, a legfőbb törvénykezés joga eszerint a királyt és tiszttelőit illeti meg. Ebbe az olasz városok ugyan nem nyugodtak belé, de még egy századig tartott, míg szabadságaikat valóban kivíthatták.

Míndezeeket összevetve, Kálmán szabadságlevelének igen magas polcz jut nemcsak a hazai, hanem az összehasonlító alkotmánytörténetben is. Az ő lángesze belátja a városi elem előretörését, kiszámítja e fejlődés lehető hasznát a királyságra nézve. Amire az Alpeseken túl még törni sem mertek a városok, azt ő készségesen megadja a magyar alattvalóknak. Amit a lombardiai városok csak százados véres tusákban bírtak kiesikarni királyaiktól, azt a dalmaták készen kapták, úgyszólván egyszerre, egyöntetűen. Egyebekben a mi institúcióink sz. István óta nagyon is magukon viselik a külföld hatásának bélyegét. A városi szabadság megállapításánál Magyarország jár elől. Mesteri kézzel el volt találva a határ, melyen túl vagy a királyi hatalmat, vagy a városi szabadságot fenyegette volna veszély.

A szabadság
feltétele.

Mert mindez aranynál értékesebb kiváltságnak, szabadalomnak és haszonnak csak egy volt a feltétele: a magyar király és Magyarország iránti hűség. Azoktól a polgároktól, kiket felszabadított, kiknek jóléte annyira szívében feküdt, kiknek a magyar uralom minden eszközt megadott a boldogulásra, méltán elvárhatta, hogy ép annyi buzgósággal és vitézséggel fognak az országért megküzdeni, mint a hazának törzsökös régi fiai.

Hadi kötelességről épen nem szól a trauai kivált-<sup>Hadi szolgál-
lat a tenger-
ren.</sup>ság és a többiben sincs felőle említés. A városnak az a kizárólagos és magától érthető kötelessége, hogy magát, területét megvédje, a király iránti esküdt hűségben megtartsa. Ebben a magyar őrség, mely a város valamely bástyájában, vagy egy külön várban van elhelyezve, teljes erővel segíti. Szárazföldi háborúban máskép bajos is lett volna hasznát venni a tűzhelyök védelmében páratlan, de attól távol csak nehezen mozgó, örökké hazakivánczó polgároknak.

Szükség volt azonban rájuk a dalmaták igazi elemén, a tengeren. Azon Magyarországnak más katonasága nem volt. Előbb-utóbb meg kellett birkózni Velenczével és távoltartása a magyar parttól csak hajóhadnak sikerülhetett.* De még közvetlenebb cél eléréséhez sem volt mellőzhető a hajóhad. A dalmát szigetek nem hódolhattak másnak, mint annak, ki a tengeren is képes erőt kifejteni.

Egy angol admirális elismerte, hogy az angolon kívül a dalmata szigetlakó a világ első tengerésze.¹ Akkor sem igen állott másként a dolog. A sziklás, pusztá talaj a tengerre utalta a parti szigetek népességét még inkább, mint a szárazföldét. Mint halász, kereskedő, de leginkább mint kalóz, olyan tökéletesen megtanulta a tengerészi mesterséget, mint akkor. Velenczét, Pisát, Genuát kivéve, tán csak a honukban maradt normannok. Ezeknek a szigeteknek elfoglalása, népek megnyerése volt tehát a magyar politikának legközelebbi célja.

Úgy látszik, hogy a közvetlenül a dalmata part <sup>A szigetek
meghódolása.</sup>előtt elterülő szigetek: Paman, Curzola, Meleda, Bua, tán Brazza is, a szárazfölddel egyidőben szintén meghódultak. Sorsuk teljesen a parti városokéhoz vala kötve. Oda vitték a piacra borukat és halaikat, onnét látták el magukat gabonával. Csak a Quarnero felé eső nagyobb és termékenyebb szigeteknek elfoglalására kellett külön hadmenet. Ott már valamikép gyökeret vert a velencei uralom. Ugra bán Arbe szigetét támadta meg 13 gálya élén, de a bóra, mely a két esatára kész hajóhadat elválasztotta, meghiusította e vállalatot. Veglia és Osero szigetei azonban már akkor magyar felsőség

¹ Jackson, Dalmatia, the Quarnero and Istria. III. 83. 1.

alá jutottak. Ugra bán utóda: Sergius ispán, nemsokára megújította a kísérletet Arbe ellen. A szigetlakók védekezését két velencei gálya is támogatta és a magyar támadás kudarcot vallott. Mindamellett a szigetet kevésbé utóbb magyar uralom alatt találjuk.

Ezen eseményekből kitűnik, hogy a magyar király rendelkezett már hajóhaddal. Nem volt az még nagyon jelentékeny, de legalább megkezdhette a Velenceze elleni harcokat az adriai vizeken is. E hajókat és legénységöket pedig nem állíthatta ki más, mint Dalmáciának tengerparti lakossága.

Arbe meghódolása két igen lényeges pontban ^{Arbe.} különbözik a magyar uralom addigi előrehaladásától. Először is a sziget lakossága keményen ellenáll, sőt addigi urának. Velenceznek segítségét is igénybe veszi. Másodszor, ami ennek következménye lehet: a sziget polgársága nem részesül királyi kiváltságlevélben.

Részesül ellenben a püspök és a papság. Ez a tény bizonyítja, hogy az egyházi rend a szigeteken csakúgy érvényesíti befolyását magyar érdekekben, mint a szárazföldön. »Kálmán, Magyarország királya, isten irgalma által birtokba véve Dalmácia és Horvátország királyságát«, megerősíti az arbei egyházat minden régebbi jogában. Azonfelül mindkét országának tanácsával elhatározza, hogy a dalmata papok ugyanazon szabadságot élvezzék, mint Magyarország papjai. Világi hatóság ne idézhesse őket törvénybe: ez csak a püspököknek és espereseknek lesz kiváltsága. A dézsmát együtt szedik a király poroszlói a püspök poroszlóival. Az oklevelet az esztergomi érsek állítja ki, — mint tanúk a magyar főpapokon és urakon kívül már a dalmáciai püspökök is szerepelnek.

A községről mindezekben szó sincs. Midőn ellenben 1118-ban a velencezek hajóhadat küldenek Dalmácia visszafoglalására. »Arbe népe, bírája és egész községe« siet a doge-nak meghódolni. Ez aztán megerősíti a nép azon jogát, hogy püspököt és bírót maga válasszon, csak a bíró megerősítését tartván fenn magának. A Velenceze torkában levő sziget inkább félt és remélt a velenceiektől, mint a magyar királytól.

Mindamellettt Magyarország a XII. század első éveiben belép a tengeri hatalmasságok sorába. Legújabb alattvalói szolgáltatják ehhez az eszközöket; de a vezetés, a politikai és katonai irányzás a királynak és mágnásainak feladata. Az Adrián való uralomért új, hatalmas versenytárs jelentkezik, mely kész megbirkózni az addig azon kizárólag uralkodó olasz elemekkel.

Magyarország belép a tengeri hatalmak sorába.

Kivéve a normannokat és az arabokat, a hajóhad a középkor minden nemzeténél városi intézmény. Minden uralkodónak a parti községek állították, háboru esetén, a szükséges flottát. Még a XII. század közepén is Genua azon a réven kapja privilegiumát Barbarossa Fridrik császártól, hogy hajóival megvédi a hitetlenek ellen a Róma és Barcelona közti partvidéket. A magyar hajóhad tehát, eredetét tekintve, nem különbözik a többi európai flottáktól. A tengeren való hadakozás szervesen fejlődött ki a kalózkodás és a kereskedelem gyakorlatából és külön királyi hajóhadra akkor alig lehetett volna gondolni.

A keletkező flotta az akkori világforgalom egyik központján, az Adrián iparkodik állást foglalni.

Még kicsi a világ. A földközi tenger még nem veszítette el domináló jelentőségét, mint a világkereskedésnek és a népek közlekedésének főcsatornája. Az által, hogy partjain inamár az iszlám műveltsége érintkezett a keresztény népekével, fontossága még emelkedett. A keresztesháboruk alatt e medenceze válik a nemzeteknek és kulturájoknak ország-utjává. Számos öble közt kiváló szerep jutott annak, mely legmélyebben nyúlik be a continensbe. A régi civilisatio színhelyei: Italia és a görög félsziget mellé sorakoznak északi és keleti partjain a németek és magyarok feltörekvő államai. A legkiválóbb hajós- és tengerésznépek: az olasz, a normann és a görög, küzdöttek birtokáért. A geographiai helyzetnek olyan előnyeit élvezte, minőket csak a suezi csatorna megnyitása újított meg részére.

Az Adria jelentősége.

Most már a magyar is belép a tengeren hatalmas nemzetek versenyébe. Ennek külső kifejezése volt az a tény, hogy a magyar király közbenjárása vetett véget a normannok és görögök közti harcoknak. A Dyrhha-

Kálmán közbenjár normannok és görögök közt.

chiumban kötött békét a »dák királynak«, Komnenos Elek császár mászának követei, »Perés és Simon ispánok« is aláírták.¹ Mihelyt Dalmácia az övé volt, Kálmán ismét kereste a görög császár barátságát. Bohemund, a normannok fejedelme, a szentföldre fordította egész erejét. Meg kellett akadályoznia a magyar királynak, hogy velencei és görög ismét egyesülhessenek ellene. Ennek a politikai constellationnak volt következése, hogy Velence azon idő óta a német császárhoz hajlik, a Komnenosokkal pedig ellentétbe jut. Ez az ellentét, mely Alexius császár utódai alatt már nyílt harcban tört ki, kétségtelenül előmozdította a tengeremelléki magyar uralom megerősödését.

Küzdelem
Velencezével.

Alig húnyta be Kálmán szemét, Velence vitéz dogeje, Ordelaŕfo Faledro, nagy hajóhadat vezetett a dalmata városok ellen. Gyermekkirály, gyámsági kormány nem látszott veszedelmesnek. Sorban elfoglalta Zárát, a sebenicoi várat, Traù és Spalato városait. Bár maga a doge 1117-ben a magyarok ellen vívott csatában elesett, e hódítások egy ideig Velence kezében maradtak. 1124-ben II. István nagyrészt visszaszerzi őket. Akkor történt, hogy a velenceiek elpusztították Tengerfejérvárt és lakosainak nagy része Scardonában, Sebenico közelében keresett új hazát. Mihelyt a magyar felsőségnek vége van: velenceiek, németek, szlávok versenyeznek a tengerparti városok elpusztításában, sőt még az afrikai saracenusok kalózhajói is eljutottak oda és kifosztották Traùt. Mánuel császár újra egyesíti az egész tengerpartot; annyira kedvében jár a lakosságnak, hogy, mint Spalatóban mesélték, még a pólyás gyermekeket is arannyal ajándékozta meg. Mind hiába. Mihelyt meghalt, a városok valamennyien Magyarországhoz pártoltak, még Zára is, melynek erős velencei őrsége volt. A XII. század végén úgyszólván kardsapás nélkül ismét a magyar királyé az egész ország.

A magyar
tengeri hatalom
nem fejlődhetik.

Csak egy veszett el időközben: az a kilátás, hogy ott hatalmas magyar flotta létesülhessen. A velencei tengeri hatalom kifejlődése már lehetetlenné

¹ E két ispán egyenesen mint apocrisarius, követ, szerepel. E közbenjárás pedig nagyon megfelel az akkori helyzetnek és Magyarország érdekének.

tette azt, mi Kálmán idejében még elérhető volt. Velenceze tehát megtarthatta a szigetek nagy részét, különösen az északiakat és folyton fenyegette a parti városokat is. Midőn 1202-ben Zára ellen fordul, azt hajóhad nem védi, csak a kikötője elé feszített erős láncz. Mint a dalmaták mondták: a sors a magyarokat tette a szárazföldnek, a velenceieket a tengernek uraivá.

Lángeszű férfiak gyakran érnek el fényes eredményeket, melyek az alkotó megdőlte után csakhamar szétfoszlanak. Kálmán műve nagyjában épen maradt, átélte a századok zivatarait. Alkotása nem személyes nagyságához, nem is egy kedvező momentum ügyes felhasználásához volt kötve. Tartóssága bizonyítja, hogy úgy az uralkodó, mint a meghódolt nemzet állandó életérékének felelt meg.

Nagyon gyöngé az az uralom, mely csupán diplomatiái összeköttetésekre és a külföldi hatalmak kedvező csoportosulására támaszkodik. Azok napról-napra változhatnak. Megállást ép oly kevéssé ismernek, mint bármí mászt a történelemben. Sokkal inkább követik és kísérik a nemzetek erő kifejtését, semmint előidézíkt azt. A magyar király uralmát Dalmácia fölött a lehető legállandóbb két oszlop tartotta fenn. Először, magának Magyarországnak hatalma és szervezete; másodsor az alattvalók meggyőződése ez uralom jogos és hasznos voltáról.

V. Az Árpádok birodalmi politikája.

Midőn e szempontokat fejtegetjük, túl kell lépniünk némileg értekezésünk szorosán vett körén. A magyar birodalmi politika alapvonalainak vázlatát kell megrajzolnunk. Nehéz és merész feladat. Hiába keresnénk forrást, mely ily általános szempontokat nyújtana. De nem hagyjuk el a történeti igazságnak terét, nem vétünk a kritika szigorú követeléseí ellen. ha összeállítjuk, csoportosítjuk a forrásoknak idevonatkozó adatait.

Egy kitünő külföldi történetíró azt a Magyarországot, mely új szervezését Kálmánnak köszönheté, »azon korszak tán

legjobban berendezett államának« nevezi.¹ Az a nemzet, melyet még 100 évvel előtte barbarnak, pogánynak, szinte emberevőnek nevezett a rómán-germán világ, az első nagy királyok alatt műveltségében megközelítette a többi Európát, állami és különösen katonai intézményeinek tökéletességében pedig messze fölülmulta annak legtöbb népét.

Árpád utódai, a vezérek és királyok egy »népes és szabad nemzet« hűségétől támogatva, vitték végbe alig egy század alatt azt az átalakulást, mely a magyart Európába beillesztette. Ezen idő forradalmi alatt kérdésbe jött itt minden: vallás és alkotmány, állami rend és magánbirtok, sőt még az ország függetlensége is. Csak Árpád utódainak örökös joga és hatalma állott sziklaszilárdan a zavarok és válságok tajtékzó hullámai fölött.

A dynas-
tikus hata-
lom. Ennek az egyik következése volt, hogy a monarchikus, a dynastikus hatalom a világ egy nemzeténél sem gyökerezett biztosabb, termékenyebb talajban mint itt. Németországban gyors egymásutánban váltották föl egymást a dynastiák és az egyes törzsek féltékenysége nem engedte, hogy bármelyiket is az egész nemzetnek belső, szinte természetes ragaszkodása vegye körül. Franciaországban az első Capetek ugyszólva csak egy tartománynak voltak urai. Hódító Vilmos erőszakos nemzetsége inkább az idegen úr erőszakosságával, mint a nemzeti fejedelem atyai kezével tartotta féken Angliát. Csak Pelayo ága Castiliában és Rurik ivadékaik Oroszországban mutatták akkor egy nemzetökkel teljesen egy és ebben az Árpádokhoz hasonlítható uralkodó családnak képét.

Trónviszá-
lyok. Igaz, hogy a sok trónviszály, a birodalomnak gyakori felosztása nem egyszer lekötötte a magyar erőt. De ha károsak voltak is a nemzetre nézve, mégis mind csak újabb bizonyítékai a királyi vér iránti szinte kizárólagos tiszteletnek és hódolatnak.

Másutt a vasallusok, a törzsfők vagy nagy hűbéresek felségi jogokat gyakorolnak és gyakran nyíltan is szembe szállanak az őket korlátozó fejedelemmel. Nálunk Árpád fia ellen csak Árpád fia üthet pártot. A magyarok ellenben

¹ Büdinger: Ein Buch ungarischer Geschichte. A mű végén.

»királyuknak annyira engedelmeskednek, hogy még azt is bűnnek tartják, ha titkos susogással sértegetik, nemhogy nyílt ellenmondással keseríténék.« — »Ha valaki az ispánok rendjéből bármi csekély ügyben megsértette a királyt, vagy ha csak vádolták is ezzel, bár igazságtalanul — bármily közönséges poroszló, kit az udvar küld oda, őt, noha esatlósainak dandára veszi körül, egymaga elfogathatja, megkötözheti, kúpadra vonhatja. Nem úgy van, mint nálunk, hol a főurak (pares) kérnek ítéletet a királytól, még azt sem engedik, hogy a vádlott kimenthesse magát: elég ok náluk az uralkodónak akarata.« — Ha a király háboruba indul, mindnyájan ellenmondás nélkül követik.«¹

Másutt, ha nem a világi kar, legalább az egy-^{A magyar király és az egyház.} házi hatóság parancsszava szab határt a király akaratának. A római főpápnak átka feloldja a legerősebb erkölcsi kötelekeket és csak alávetés vagy végtelen, áldatlan harez között enged választást az ellenszegülőknek. Magyarországon a katolikus egyház megalapítása is a király műve. István örökösei vetekednek a szent korona első felkentjével templomok, klastromok építésében, adományozásában. De ennek fejében ép oly engedelmességet követelnek papi, mint világi alattvalóiktól. Nincs a római egyháznak hívebb fia, mint ők — szentek és hősök nemzetségének nevezi egy nagy író az Árpádok családját — de ahol felsőségükről van szó, a pápával szemben sem engednek jogukból. László kijelentette a pápai követ előtt, hogy az ő klastromának apátja, Isten és a szentek után, kiknek tiszteletére ajánlatott az fel, csak ő reá hallgasson, csak ő előtte hajoljon meg, őt ismerve minden ügyben bírójának. Kálmánnak és főembereinek sehoggy sem fér az eszébe, hogy a spalatoí érsek, az ő alattvalója, — a pápának is esküdjön hűséget. III. István, a kegyes Lukács érseknek neveltje, törvényben kinyilatkoztatja, hogy nem foglalja le az egyházi birtokokat — ha szüksége nem lesz reájok. Imre fogságba vetteti a pápai követet, ki az ő politikai köreit zavarta. És mégis — különös iróniája a sorsnak — csakis a legengedelmenebbet, azt, ki mindig kész volt kényelmének feláldozni

¹ Freisingi Otto: Gesta Friderici Imperatoris. I. 31,

koronájának függetlenségét, II. Endrét sujtotta pápai átok. Mindazon engedmények után, melyeket a kor szellemének és a vaskövetkezetességű pápai befolyásnak Kálmán óta tettek, Sz. István utódai az egyházzal szemben még mindig nagyobb jogokat gyakorolnak, mint a nyugoti kereszténységnek bármely más fejedelme. Ősüknek örökségét, ki »egyházi és világi jog szerint igazgatta az egyházat«, II. Endre koráig lényegében megtartották.

Másutt a király a felségi jogokat és az azokkal járó jövedelmeket nagyrészt átruházta jobbágyaira. Nálunk »oly nagy területen senki sem mer vámot szedni vagy pénzt verni a királyon kívül.« De nemcsak a jövedelem, a föld javarésze is az övé. Még III. Béla korában is »a föld népe teljesen ellátja a királyt élelemmel.« Az egyház szolgálát kivéve, országának minden lakosa tartozik neki adóval és szolgálattal. Nemcsak uralkodó, hanem földesúr is.

A felségi jogok ily roppant kiterjedése, aminő akkor különben csak az orosz fejedelmeknél volt található, az alkotmánynak csak egyik fele. A másik az, hogy a király mind e jogot, mind e hatalmat csak mint a nemzet feje gyakorolja.

Midőn a nemzet a történet színhelyére lép, Leó A nemzet egysége. császár nevezetes tanúsága szerint, sokféle törzsből vala összeróva, melyeket nem szeretet, hanem szigorú fegyelem és kemény büntetés tartott együvé. Előbb a honfoglalás nagy feladata, aztán az alávetett népek fölötti uralom és az ország fentartásának szüksége, majd a királyi hatalom megalapítása, e széthúzó elemeket egy óriási egységgé kovácsolták össze. Az eredeti történeti alakulásnak alig maradt más nyoma, mint a közügyekben való élénk részvétel. Minden egyesnek sorsa annyira összefüggött a nemzet sorsának intézésével, hogy a közérdek és a magánosnak java egymástól alig volt elválasztható.

Ez a rendkívüli központosításnak igazi politikai Központosítás. oka és erkölcsi alapja. A helyi érdekek a nemzetet érdeklő kérdések mellett alig jönnek számba, a régi törzsi ellentéteket pedig megsemmisítették a közös harcok. Az a vérszerződés, mely Béla király névtelen jegyzője szerint első

sarkalatos alkotmánya a magyar nemzetnek, épen nem tekintendő documentumnak. De az a meghatározása, hogy a nemzet előkelői nem zárhatók ki az uralkodó tanácsából és az a megállapítása, hogy a fejedelem is kárhozatal alá esik, ha a nemzet iránti hűséget megszegi, teljesen megfelel az Árpádok alatt érvényes és uralkodó viszonyoknak.

Nálunk a királyi udvar nem arra való, hogy ott pompáját fitogtassa, eselédtségének, házának, kamarájának fényét mutassa a kereszténységnek egyik leggazdagabb fejedelme. Otthona az minden magyar embernek. Ott keresi jussát, ott ismeri meg az ország helyzetét, ott tudja meg: miért kell fáradnia, adóznia, véreznie. A magyar nemesnek kiváltsága, hogy mindig nyitva áll előtte a király udvara.¹ A főemberek pedig »mind elmennek a királyi udvarhoz, mindenki elviszi oda székét és ott nem szünnnek meg a közügyeket tárgyalni és megvitatni, télvíz idején pedig ugyanezt cselekszik szállásaikon.« Nemesak azért jönnek el a királyi tisztviselők, hogy számadásaikat benyujtsák, a rendeleteket átvegyék, hanem azért is, hogy a királyt a kormányzás nehéz gondjaiban, a biráskodásban és igazgatásban támogassák. Mert a szabad magyar már akkor első sorban politikával foglalkozó lény. »Egyben utánozzák a görögök szorgoskodásait, abban, hogy fontos dologhoz nem fognak hosszas és gondos tanácskozás nélkül.« Az a körülmény, hogy állandó székhely még nincs, nagyon elősegíti a királynak és nemzetnek ezt az érintkezését.

Ki kellett ily módon fejlődni egy hatalmas uralkodói és kormányzási tradíciónak, mely a királyt és az országnagyokat összefűzte. Az ország nagysága, a magyarnak dicsősége és hatalma volt minden politikai gondolatnak, minden tettnek legfőbb rugója.

Láttuk, minő óriási hatalmat ad kezébe a királynak törvény és hagyományos gyakorlat egyaránt.

De ha a magyar urak azon meggyőződésre jutnak, hogy ő ezt a hatalmat az ország szabadsága ellen fordítja, elpártolnak tőle, elűzik, megölik. Mert a czélok teljes azonossága nélkül, szinte korlátlan hatalom, szabad, politikailag annyira érett nemzetrel el nem képzelhető.

¹ Ld. Imre király oklevelét 1201. Johannes Latinus részére.

Elűzik, majd megvakítják Péter királyt, ki az országot idegenek alá akarja vetni. Elűzik, megölik Endrét, mivel Németországra támaszkodva, öcsésének Bélának jussait nem tartja tiszteletben. Elűzik Salamont, mivel saját vérei ellen a német királynál segítséget kér az ország függetlenségének rovására. A királyfiak közti viszályokban az ő pártállásuk dönti el a harcot, rendelkezik a korona sorsa felől.

Ha a király személyes föllépése veszélyesnek látszik előttük az ország nyugalma, a nemzet javára nézve, kemény szóval kelnek ki az uralkodó ellen, figyelmeztetik őt kötelességére.

Ellenállás-
példái.

Midőn Kálmán táborba szállt öcsese Álmos ellen és csak a Tisza választotta el a két sereget. »a hű magyarok fegyverszünetet követeltek tőlök, hogy azalatt a béke felől értekezzenek. Így szóltak: Minek verekedjünk? Ők megtámadnak, elesünk, ha pedig ők megmenekülnek, elszabadnak. Ugy harczoltak a minap atyáink vagy testvéreink, az ő atyáikkal vagy testvéreikkel és így pusztultak el. Mi nem tudjuk a esatának okát. De ha ők meg akarnak vívni, vívjának meg ketten és aki győz, azt elismerjük urunknak. Ebben meg is állapodtak és a főemberek visszatértek a táborba. Grack megmondta a királynak. Őia pedig a herczegnek, mit határoztak és így a testvérek kénytelen-kelletlen békében maradtak.«

Kálmán fiának akarván biztosítani a trónt, elrendelte, hogy öcsését és annak fiát ne csak megvakítsák, hanem nemzésre is képtelenné tegyék. De a kegyetlen ítélet végrehajtója kijátszotta a paranesot. »Félt az istentől és tartott a birodalom magvaszakadásától.« A magyar ember az egész dynastiának hódolt, nem csupán azon tagjának vagy vonalának, mely épen uralkodott.

Még keményebben lépnek fel Kálmán fia II. István ellen. Ez a király, az egyetlen Árpád, kit krónikánk zsarnok-színben tüntet fel, beavatkozott az orosz fejedelmek trónharcaiba és távol, Vladimir falai alatt, pazarolta népe véré, erejét. A háborut még akkor is folytatta, midőn Jaroszlav herczeg, kinek érdekében fegyvert fogott, már elesett. »Amint a király meghallotta, hogy a herczeg elesett, haragra lobbant

és megparanesolta a magyaroknak, hogy még aznap vívják meg a várat: győzniök kell, vagy meghalni. Erre a magyar jobbágy-urak tanácsot tartottak. Így szóltak: ugyan minek, miért haljunk meg? Ha elfoglaljuk a herezogséget, kit tesz meg közülünk herezognak a király? Határozzuk el, hogy nem vívjuk meg a várat és mondjuk meg a királynak, mert ő ezt főembereinek tanácsa nélkül rendelte. Elmentek aztán a királyhoz tanácsra és két oldalt felállottak. Kozma, a Pázmán nemzetségből, a király elé állott és így szólt: »Uram, mit művelsz? Ha vitézeid halálának árán elfoglalod a várat, kit teszel ide herezognak? Jobbágyaid közül senki se vállalja el. Ugyan akarjátok-e ott hagyni a királyságot ezért a herezogségért? Mi urak nem fogjuk megvívni a várat; ha akarsz, vívd meg magad. Mi meg hazamegyünk és más királyt választunk. A hírnökök pedig, az urak parancsára, kihirdették a táborban, hogy készüljenek hazamenni Magyarországra. Amint a király látta: hogy népe őt cserbenhagyja, szintén hazatért.«

Ez a hatalmas tiltakozás magában rejti már a törvényes ellenállás jogát. A király rendeletének az urak nem tartoznak engedelmséggel, »mert mindebben jobbágyainak tanácsa nélkül jár el.« A birodalomnak, az államnak az eszméje az uralkodó.

Ezt képviseli Árpád nemzetsége a maga egészében. Ha a kettő közt ellentét forog fenn: az urakhoz különben annyira hű magyar nem a személyt, hanem az ország érdekét nézi, még koronás királyát is elhagyja javáért. A király mellett a jobbágyok tanácsa képviseli a magyar birodalmat. Ezt pedig az épen uralkodó fejedelem nélkül, sőt ellenére is fenn kell tartani.

Oly királyok alatt, kik a nemzet nagyságáért éltek-haltak és ilyen volt a legtöbb Árpád — ezt az egységet nem zavarta semmi. A király, bárminő hatalmas, megbecsüli, tiszteletben tartja egyházi és világi tanácsosait, megosztja velök országlása gondjait és részesíti őket birodalma javaiban. Ez az egység aztán csodákat művelt, úgy az ország belső erejének kifejtésében, mint annak érvényesítésében a külfölddel szemben.

Mindenek fölött meg kellett lennie ennek az egységnek magában az országban. Nem volt szabad itt más érzületnek,

más gondolkodásnak nyilatkoznia a nemzet vezetésében és kormányzásában, mint magyarnak.

Magától érthető volt e követelés és mégis olyan könnyen teljesíthető! Mert azok az új feladatok, melyeket az új keresztény állam magára vállalt, sehogy sem voltak megoldhatók külföldi bevándorlók tevékeny részvétele nélkül. A térítés papokat, a királyság lovagokat, a letelepítés iparosokat, kereskedőket, földműveseket hozott az országba. És minél szükségesebb volt az átalakulás a nemzetre nézve, annál inkább kellett az idegeneket e honba vonzani, kiváltsággal, védelemmel, a királynak különös oltalmával és kegyelmével. Az idegen bevándorlók pártolása szinte alaptétele, sarkköve volt az új fejlődésnek. Csak ez magyarázza meg sz. Istvánnak azt az intését: »Egy nyelvű ország gyöngye és együgyű. Ezért parancsolom neked, fiam, hogy jóakarattal lásd el vendégeidet és becsületben tartsd őket, hogy szívesebben lakjanak nálad mint egyebütt. Mert ha lerontod, mit építettem, szétszórod, mit összegyűjtöttem, a te birodalmad vallja kárát.«

Fölösleges bővebben kiterjeszkednem arra, minő válságba sodorta a külföldieknek nyújtott királyi kedvezés hazánkat már István korában, de különösen Péter alatt. Egyrészt a nemzetünk függetlensége, léte, másrészt a haladása, tehát jövője forgott kockán. A nemzeti ellenállásnak volt köszönhető, hogy más, mint a magyar itt nem uralkodhatott. A nemzet belátásának köszönjük, hogy függetlenségének megőrzése után ismét tárt karokkal fogadja azokat, kik hazájokat elhagyva, Magyarországnak segítségére siettek a béke és a háború művében egyaránt.

Az az erős, mindenre kiterjeszkedő, mindent nemzeti szempontból megítélő érzület, mely az összes magyarságot a királyon kezdve, áthatotta, varázkörébe vonta nem sokára az idegeneket is. »Ezek az urak idő teltével, házassági szerződések által, összeolvadtak a magyarokkal.« Épen úgy megtanultak magyarul a városi emberek, különösen az olaszok, mint azt egy egykorú forrás hitelesen mondja.¹ Ha nem is a

¹ Tolosanus faenzai krónikája 1220. körül az itt megtelepült milánóiakról.

bevándorlók magok, de ivadékaik második vagy harmadik ízben, teljesen magyarokká váltak. Az a Kozma, ki Oroszországban szószólója lett a magyar szabadságnak, német nemzetségnek volt sarjadéka. Óriási munkát végezett e téren magának az udvarnak és társadalomnak csöndes és folytonos működése. Igen természetes, hogy ennek hatása ott volt leggyorsabb és leggyökeresebb, ahol legtudatosabb is volt: épen az uralkodó köröknél.

De oly fontos életérdeke a nemzetnek forgott itt szóban, hogy meg nem állhatott a bevándorlók önkéntes beolvadásánál. Ez egyeseknél, elszigetelt csoportoknál célhoz vezethetett, de bajosan és legjobb esetben is lassan volt elérhető egész tömegeknél. A nemzet kívánsága parancsesá vált, törvényben lőn kifejezve.

Kálmán törvényhozása, mely egyebekben is legigazibb kifejezője a magyar gondolkodásnak, világos példát mutat arra, mikép rendelték el államilag ezt a beolvadást, és minő végletekig menő eszközökhöz folyamodtak, hogy e célt elérjék.

Egészen a tatárjárásig a mohamedán bolgárok, *Izmaeliták*, kiket hivatalosan khaliziaknak neveztek, de akiket az egyház inkább az izmaelita névvel jelölt, voltak a nagykereskedők, a királyok bankúrai. Kálmán, az ő korában szintén páratlan tökéletességre vitte a pénzügyi igazgatást és e művében nagy hasznát vette »a királyi kincstár kalmúrainak«, amint egy oklevele a khaliziatkat nevezi. Igen valószínű, hogy sok eszméjét épen ez ügyes, világlátott embereknek köszönheté, a minthogy a mohamedán államok abban az időben épen a pénzgazdaság terén, messze fölötté állottak a keresztényeknek.

Ezért Kálmán így intézkedik: »Izmaelita ne merje leányát nőül adni a maga nemzetéből való embernek, hanem csak a mienkből valónak.« Itt nem a vallások ellentéte, hanem a nemzetiségeké a döntő. Ha ezt a törvényt végrehajtják, az izmaelita család már a második generációban szét van bomlasztva. Mert bármintő lapidaris e törvénynek stílusa, az mégis világos, hogy a kaliz legénynek meg magyar leányt kellett elvennie. A XIII. század közepe után, bár valószínűleg volt újabb bevándorlás is, többé nem találjuk nyomát a kalizoknak. Teljesen beolvadtak a magyarságba.

Az arany-
bulla. Törvénynek csak ott kellett rendelkeznie, hol a vallásos eltérést a nemzeti különbség még élesebbé tette. Keresztény jövevényeknél elég volt az együttélés. De még ezeknél is gondot fordítanak arra, hogy számuk és befolyásuk ne gyarapodjék túlságosan a magyarság rovására és ne állja útját szükséges asszimilációjuknak. Ezért rendeli az aranybulla, hogy az országba jövő előkelő jövevények csak az ország tanácsának beleegyezésével nyerhetnek méltóságot. Megtiltja továbbá, hogy külföldi ember birtokadományt kapjon az országban. Ha pedig eddig valamelyik szert tett reá adomány vagy vétel útján, a honfiaknak szabadságukban áll azt visszavásárolni. Később szabatosabban megállapítják, hogy csak azok a külföldiek nyerhetnek tisztséget és birtokot, kik az ország lakóivá lesznek. Csak így lehet útját állani annak, »hogy ki ne vigyék az ország gazdagságát.«

A jövevények befogadása, az állami szolgálatban való felhasználása állandó jellemvonása a magyar történelemnek. Az idegen vérből valók már az Árpádok korában is vetekedtek a hazának tett szolgálataikkal az ősi nemzetségek sarjadékaival. De minden befogadásnál döntő elv volt, hogy az illető csakugyan a nemzet tagjává, honfivá váljék. Memmel erősebb volt az ország kormánya, közigazgatása, memmel nagyobb feladatokat és kötelességeket rótt minden lakosra rend és rang különbsége nélkül: annál inkább elejét kellett venni annak, hogy az igazgatásban valaha más, mint nemzeti magyar érdek érvényesülhessen. A centralisatio és a magyarosítás azonos volt.

A közigaz-
gatás
egysége. Minden nemzeti erőnek, ha a szükség úgy követe-
telte, a király rendelkezésére kellett állania. A törvényhozásnak ez legfőbb célja: a közigazgatás egészen e feladata teljesítésén fáradozik. Valóban bámulatos az az megszólító tehetség, mely e cél elérésére bírta felhasználni és csoportosítani a rendre, rangra, származásra, foglalkozásra, vagyomra annyira különböző lakosokat. A nádortól és érsektől le az utolsó hetesig és őrig mindenkinek meg volt a maga szorosán megszabott kötelessége. Az urak és főpapok, a nemesek és várjobbágyok, a jövevények és telepések, mind a magok tehetsége szerint szolgálták a hazát, imával, karddal és nyíllal.

adóval és terménynyel, robottal, fuvarral, kézimunkával, amint kinek-kinek sorsa magával hozta.

Ez az egység az intézésben és a cél kitűzésében okozza a magyar törvényhozásnak mindenható-^{A törvényhozás egysége.}ságát. Aminő kevés a legislatio enléke az Árpádok korából, annyira szembetűnő, hogy az az egész országra és annak minden lakosára kiterjeszkedik. Máshol már rég a zsinatok tárgyalták az egyház ügyeit, midőn nálunk még egyháziak és világiak együtt, a király elnöksége alatt, »szent zsinatokban« intézkedtek a papi házasság, a papi fegyelem, a templomalapítás és ünnepszenteles felől: »A királyunk és mindnyájunk gyűlése« magyar nyelven tartott tanácskozás után, megerősítik a monostorok és egyházak részére István által tett adományozásokat, rendelkeznek a papi jurisdictio, a misék, ereklyék és bőjtök dolgában és előírják, milyen ruhában járjanak a papok.^{1092. törvény.}

Európaszerte már sikerült a hűbériségnek az alsó néposztályokat kivonni a királynak, az országnak közvetlen rendelkezése alól. Nálunk nincs az a földhözragadt szegény ember, kihez köze ne volna az uralkodónak és a nemzetnek. A szabadon hocsájtottakat a király elé kell vezetni.¹ A magyar közösség üli diadalát abban a böles és emberséges törvényben, mely megtiltja, hogy a magyar nemzethől való vagy e hazában született, bár más nemzetbeli rabszolgát eladják. Csak a külföldről behozott más nyelvű rabszolgát szabad eladni.

Ennek a közvetlen függésnek, ennek az országos gondoskodásnak volt következése, hogy Magyarország oly számos és jól felszerelt seregeket bírt kiállítani, hogy bármely hatalommal mint egyenrangú mérkőzhetett. Mindenki, a legnagyobbtól a legkisebbik, érdekelve volt e haza fentartásában és jólétében.

¹ Ladislai Decr. III. 2.

VI. Hódító politika.

Magában erős, politikailag és katonailag kitünően szervezett nemzet, kell, hogy befolyása alá hajtja gyöngébb vagy egyenetlen szomszédjait. A magyar a béke műveiben nem állott ott, hol a nyugat- és déleuropai népek, de politikai és hadi organisatiójával fölülemelkedett a határos nemzeteken.¹ Régibb időben katonai túlsúlyát portyázás, rablás, sarcolás útján gyakorolta. A királyok alatt természetes és történeti feladata, hogy intézményeit, állami rendjét átvigye más fejletlenebb országok körébe. Mert a hódításnak csak ez lehet erkölesi alapja.

Oly erős nemzeti önérzettel felruházott, büszke, uralomhoz szokott nemzetnél, mint a magyar volt, szembetűnő az a veszély, hogy uralkodása önkényenyé fajul. Még kirivóbbá teszi ezt a veszélyt a magyar fajnak harciassága, katonai erkölese és fegyelme.

És mégis, ha pártatlanul, tisztán a tények után indulva, ítéljük meg a magyar hódító eljárását, ama kor alakulatait véve összehasonlításunk alapjául, azon következésre kell jutnunk, hogy egy európai nemzet sem értett annyira más nemzetbeliek kormányzásához, mint a miénk.

Összehasonlítás más nemzetekkel. Azon korszakban, melyről most szölnk, a magyaron kívül két hódító nemzete volt Európának: a normann és a német. Mindkettőnek nemzeti sajátosságai teljesen érvényre jutnak azon eljárásnál, melyet a hatalma körébe jutott nemzetekkel szemben követ.

Normannok. A normannokat illetőleg különbséget kell tenünk a normandiai és délolaszországi megtelepedők és másrészt Anglia meghódító közt.

Úgy az északi francia, mint a déli olasz normann uralom megalapítása a kalózkodó vállalatoknak volt következése. Céljok: lakóhelynek, adózó népességnek szerzése. Az új telepeket semmi politikai kapocs nem fűzi az anyaországhoz. A fegyveres erővel szerzett birtokot hűbérbe veszik azon ural-

¹ Freisingi Ottó.

kodótól, kiknek felsőségét az alattvalók elismerik. Így válnak a Szajna melléki normannok a francia királynak, az apuliaiak és siciliaiak pedig a pápának hűbéreseivé. Távól hazájuktól, elszakadva törzsüktől, nemhogy ők sütnék reá saját intézményeik bélyegét országukra, inkább alkalmazkodnak alattvalóik szokásához, erkölcséhez. Ez a simulás áthat a nyelvre is — a második, harmadik nemzedék már francia, illetve olasz lesz. Csak a katonai superioritásnak, mint faji jellegnek, megőrzésére van gondjuk, mert ettől függ birtoklásuk megtartása.

Egészen más viszonyok állanak be, midőn a már francziákká vált normannok elfoglalják az angolszászok birodalmát. Ez nemcsak a földnek és jövedelmének elfoglalása, hanem igazi hódítás: a győztesek állami, társadalmi és egyházi rendjének átültetése. Oly erős és összetartó társadalommal szemben, minő az angolszász nemzeté volt, ez csak irtóháborúk, confiscatiók és rendszeres elnyomás által volt elérhető. Hódító Vilmos és utódai igazi mintaképeit szolgáltatják a tyrannusi uralkodásnak középkori kiadásban. És mindez nem akadályozhatta meg a normannoknak angollá válását, az uraknak és szolgálknak egybeolvadását.

Leghatalmasabb hódító nemzet azonban a német, Németek, mely a X. században megszerzi királyának a római császári tmélőságot. Hódítási területe kiterjed minden világtájra. Kelet és északkelet felé a szláv törzseket veti magának alája, délfelé Olaszország északi részét, délnyugot felé Burgundia királyságát. Így válik a német királyság igazi császársággá, azaz több nagy népre kiterjedő birodalommá. Egy a XI. század elején festett kép mutatja, miként adóznak Róma, Gallia, Germania és Szlavónia hódolattal és pénzzel II. Henrik császárnak.

A keleti határszélen körülbelől olyan módon folyik századokon át a határszéli háború németek és szlávok közt, mint ahogy Szvatopluk és Arnulf király korában volt divatban. A falvak felgyújtása, a férfiak leölése, a nők elrablása volt napirenden. A nemzeti ellentét teljes megtöretlenül maradt akkor is, midőn a kereszténység vallás dolgában egyesíti az ellenségeket. A német uralomnak nem volt ott más jogcíme, mint a nyers erő: nem is lehetett biztosságban soha, míg a

szlávok végkép el nem gyengültek. Ez csak folytonos vérontás és rabszolgaságba vetés árán volt elérhető. Legtöbb helyen a szláv lakosság kipusztul, helyébe a német gyarmatosok lépnek. Jellemző a két nemzet viszonyára nézve, hogy a régi poroszoknak, kik még a XIII. században oly nagy erőt bírtak kifejteni, nyoma sem maradt. Igaz, hogy a kereszteslovagok nem is igen iparkodtak őket megtéríteni, mert akkor mégis valamivel jobban kellett volna velök bánni.

Egészen másként áll a dolog Olaszországban. Ott voltaképp csak a német királynak van joga uralomra jutni, koronázás által, mint Nagy Károly és Nagy Ottó utódjának, de sehogy sem a németeknek. Sőt még a királynak római császárrá és olasz királylyá való koronázása is csak ritkán megy végbe fegyveres erő, újabb hadjárat nélkül. A német uralom tulajdonképp mindig csak rövid időközökig tart, ritkán terjed ki az olasz királyság egész területére és minden egyes esetben csak erőszakkal tartható fenn. Erkölcsi alapja nincs, mert azok a hűbéri intézmények, melyeket a németek Itáliában is meg akarnak honosítani, teljesen ellenkeznek az olasz szellemmel és hagyománnyal. Így Itália belső története mindaddig, míg a német uralom teljesen meg nem szűnik, folytonos belső háború. Az ország történetében a teljes, de jogilag el nem ismert függetlenség és a nemzet lelkét mélyen sértő, véres kitöréseket előidéző, fegyveres elnyomás korszakai váltják fel egymást. Németországnak sok száz éven át az volt végzete, hogy Itáliát sem megtartani, sem ellagyni ne bírja.

Ismét más a burgundiai királyság helyzete. Ott a német király, mint a nemzeti fejedelmek kihalt családjának jogos és elismert örököse lép fel. Sem megkoronáztatása, sem viszont az országnagyok kiváltságainak megerősítése itt nem ütközött nagyobb akadályokba. A királyság egy részének lakossága maga is német volt, a hűbéres alkotmány csak jóval erősebb fejlettsége által különbözött a némettől. Különben a mindenfelől nyílt, természetes határok által Németország felől nem védett ország úgy sem bírt volna szembezállani a német fegyveres erővel: ellenkezőleg szüksége volt arra több, különösen déli és nyugoti határainak védelmére. Itt tehát bizonyos tekintetben természetes és nyugodt a birtoklás és a német

részek több mint 500 éven át megmaradtak a német felsőség alatt.

A magyar királyság alakulása óta, mintegy belső természeténél fogva, terjeszkedő jellegű. Sz. István leghatározottabban kijelenti, hogy a régi és új császárok módjára, isten intése szerint akarja igazgatni monarchiáját. Ebben nemesak a teljes függetlenség foglaltatik minden más földi hatalomtól, hanem az is, hogy a magyar király nemesak nemzetének ura, hanem más népeké is. Mert a császárok példája csak olyan fejedelemeire illik, kit a gondviselés több ország igazgatásával bízott meg.

Láttuk, minő történeti előzmények voltak ma- A magyarok eljárása.
guk után a magyar uralom kiterjesztését délnyugot
felé László és Kálmán alatt. Most azt kell megvizsgálnunk, a hódítás minő formái szerint megy végbe ezeknek az országoknak birtokba vétele.

A magyar király ott kétségtelenül mint jogos birtokos lép fel, mint a horvát királyok örököse. A nemzeti dynastia kihalása és az abból következő anarchia egyenes uralomná változtatta az ott előbb is túlnyomó magyar befolyást.

Az új terület, úgy geographiai tekintetben, Szlavóniában.
mint lakosságát és politikai viszonyait tekintve, három különböző részre oszlott: a Száva melléki Tótországra, melyet később Szlavonia névvel különböztettek meg; a szorosan vett a hegyek között elterülő horvát királyságra és a tenger melléki, a szigetekre is kiterjedő Dalmáciára.

Az a terület, melyen később a zágrábi püspökség és ispánság alakult, mindjárt a honfoglalás után magyar birtokba jutott. Efelől Konstantinosnak az a meghatározása, hogy a magyarok országa a horvátokéval »a hegyeknél«
határos, nem enged kétséget. Nem a Dráva volt itt a választó vonal, hanem a Karst és párkányhegységei. A nagy magyar alföldnek az a hosszú öble, mely a Száva és Kulpa mellékén szinte Glináig ér, még járható volt és pompás hadi útnak kínálkozott.

Más kérdés az: megszállotta-e ezt a vidéket a magyarság. Erre egyenes adatunk nincs. A más végvidékeken kimutatható viszonyok szerint azt kell feltennünk, hogy ez az erdős, különben is nagyon gyéren népesített tartomány pusztá, elha-

gyott határőrvidéknek tekintetett, aminő mindenfelé, északon, keleten és nyugaton szegélyezte a magyar megszállás helyeit. Lehet, hogy egyes őrszemek itt is állottak, de az bizonyos, hogy a rendes magyar kormányzás idáig nem hatott el. Az első magyar megyék közt Zágráb és Kőrös ép oly kevéssé foglalnak helyet, mint Liptó, Máramaros vagy Háromszék.

A magyar nem vette birtokba ezt a vidéket, de megakadályozta azt, hogy más, esetleg vele ellentétes politikai alakulások ott létesüljenek. Senmi nyoma annak, hogy a horvát király ott főhatóságot gyakorolt volna. Ép oly kevéssé terjedt odáig a spalatoei metropolitanus egyháznak hatásköre. A horvát-dalmát kereszténységnek a knini »királyi« püspökség volt szélső állomása Magyarorszáig felé.

Mihelyt a magyar uralom terjedni kezd a tenger felé, ez az országrész elveszti végvidéki jellegét. Mint a királyoknak és seregeiknek átkelője, nagy jelentőségre tesz szert. A magyar uralom biztosításához a távolabbi országrészekben nagyban hozzájárult ezen addig meglehetősen elhagyott területnek megszállása, magyar módon való szervezése.

Ezt már László, az első hódító vette munkába. Zágrábi püspökség alapítása. A zágrábi püspökségnek alapítása az ő nevéhez van kötve. Az erdős vidékeknek úgy politikai, mint egyházi tekintetben a történeti életbe való vonása a magyar szellemek érdeme.

A zágrábi püspökséget László azért alapította »hogy a püspöki gondoskodás az igazság útjára vezesse azokat, kiket a bálványimádás isten tiszteletétől elidegenített.« A kereszténység tehát még nem igen hatott el ebbe az erdőségbe. Ennek a tudatlan népnek oktatására alkalmas embert talált a szent király, »egy tiszteletes életű Dub nevű csehet, kit káplánja Fanesika által azon egyház pásztorául felavatott. Az egyház tisztviselőit pedig Zala és Somogy megyékből rendelte oda.«¹ A lelkipásztorokat a magyar egyház szolgáltatta, mely akkor már térítésre is adhatott alkalmas erőket.

A király, mint magyar király alapítja a püspökséget, magyar országnagyjainak, az esztergomi érseknek, a nádornak,

¹ Tkalčić: Monum. Episc. Zagrab. I. 1—2.

a somogyi ispánnak és másoknak tanácsára. Még az új egyházmegye patrónusa is magyar: Sz. István. A zágrábi püspökség kezdettől fogva teljesen integráns része a magyar hierarchiának. Még területe is átér a Dráván-túlra, Zalamegyébe.

Nemesak az egyházi berendezés magyar, hanem Adományok. világi kormányzása is. A zágrábi megyében már II. István adományoz birtokot Márton ispánnak.¹ Varasdon is székelte már ispán, ki ellen a zágrábi kanonokok sűrűn panaszkodtak.² Kőrös, Rojesa, Gerzencez, Marócza megyék szintén akkor vagy nem sokkal később jöttek létre. A sok ispánság bizonyítja, hogy mennyi itt a király birtoka. Ennek igazgatását és védelmét nem igen bizhatta a király még másra, mint magyarokra. Magyarok voltak tehát nemesak a papok, hanem az ispánok és a várjobbágyok is.

A mai Horvátország elfoglalása tehát voltaképp nem hódítás. Nem más az, mint az ország egyik addig teljesen elhagyott, elmaradt részének szervezése egyházi és katonai tekintetben.

Egész másként állott a dolog a régi Horvát-Horvátországban. országban, mely régi királyságával, kereszténységével és állami rendjével dicsékedhetett.

Ide mint hódító, de egyuttal mint jogos örökös, jő a magyar király. A nép függetlenségi érzete még egy kitörést idézett elő Kálmán ellen, melyet azonban a Gvozdi mellett vívott csatában, hol a trónkövetelő Péter elesett, diadalmasan vertek le. Katonai akadályokba tehát azóta az ország bárminő átalakítása nem ütközött. Az egész berendezésnél tisztán a politikai érdek volt mértékadó.

Ez azt követelte mindenekelőtt, hogy a magyar Királyi felsőség. király felsősége mindenütt és minden viszonyban el legyen ismerve, hogy a magyar birodalomhoz tartozás érzete a lakosság minden rétegét áthassa. Mindkettőről két egyformán fontos tényező gondoskodik. Először az, hogy a király mindenben, mint a régi nemzeti fejedelmek jogos utóda lép fel. Másodszor az, hogy a magyar hatalmi túlsúly mindig elegendő

¹ Fejér, C. D. II. 91. 1.

² Tkalčić, I. 4.

volt a hódítás biztosítására, külső és belső ellenségek ellen egyaránt.

A király veszi át Zvonimir dynastiájának birtokát, azokon várakat, ispánságokat létesít. A magyar várszerkezet ellepi a Kapella és Vellebit lejtőit és még távolabbi vidéken is hatással van a zsupák fejlődésére. A magyar ispán kíséretében megjelenik, mint fegyveres hatalom, a magyar várjobbágy. Ez a speciálisan magyar elnevezés, ez a teljesen magyar néposztály ép oly sűrűn fordul elő a Száván túli oklevelekben, mint a Tisza vagy Dunamellékiekben. Gazdasági és katonai tekintetben nincs különbség az anyaország és a hódított föld közt.

A régi állapotok fennmaradása.

Társadalmi és közigazgatási tekintetben ellenben, eltekintve a királyi dominiumoktól, minden a régi lábon marad. Kiemeltük már a szláv népek organisatiojának azon sajátosságát, hogy náluk az alap, a családi és nemzeti-összeköttetés rendkívül szilárd, az állam épületének betetőzése, a kormányzás ellenben nagyon gyöngye, úgyszólván csak esetleges. Királyság, uralom úgyszólván idegen intézmény, alig áll szoros összeköttetésben a nemzet testével. A horvát ember, kivéve azt, ki a király zsupájához tartozott, nem igen látott különbséget abban, magyar vagy szláv vérből való fejedelem uralkodik-e rajta? Ellenben fajának egész állhatatosságával ragaszkodott nemzetségének, törzsének ősi, hagyomány szentelte szokásaihoz, törvényeihez. Ezek szabályozták életét, vagyont, míg az országos ügyek csak igen kevésben érdekelték.

A magyar politikának, melynek alapjait itt is kétségtelenül Kálmán mesteri keze rakta le, az volt a legnagyobb érdeme, hogy e szilárd alaphoz, melyen a horvát nemzet erkölces felépült, nem nyúlt. A hódítás tisztán politikai, közjogi, katonai maradt, a társadalmi viszonyok erősségét nem bolygatta. A nép legnagyobb részének állapotában a magyar király uralma nem idézett elő változást.

Még XIV. századi oklevelekben is gyakran találkozunk azon kijelentéssel, hogy a birtok- vagy örökösödési kérdéseket horvát szokás, horvát jog szerint intézik el. Még Nagy Lajos idejében 1365-ben úgy szól a király »Horvátország tizenkét

nemes nemzetségéről« mint létezőkről és kiváltságot biztosítókról.¹

A mai kor áramlásainak hatása alatt elsősorban nemzetiségi okait és céljait szokták keresni az elődök eljárásának. Jelen értelemben véve akkor nem volt nemzetiségi kérdés. Az egyes népek közt nem a nyelv, hanem a lakosság külön joga hagyománya, mely igaz, hogy részben törzsbeli ellentétekből fejlődött, vonta meg a hatást.

A magyar uralom lényege abban áll, hogy felsőségével, hatalmával föléje helyezkedve a régi, történelmi alkotásoknak, azokat nemesak meghagyja, hanem fentartja és megerősíti. A királyság horvát eredetű: annak külön szokása és erkölese érintetlen marad. A városokban latin-olasz *commune* jött létre, az mint meglevő, mint jogosan fennálló teljesen számíthat a király kegyére és gyámolítására. Még a *commune*-ben levő egyes osztályok hatalmi viszonyát is fentartani igyekszik, amennyiben erre nézve eszközök állanak rendelkezésére. A »*summi cuique*« a magyar birodalmi politikának legigazibb elve. Megtartotta az olaszt olasznak, a horvátot horvátnak. Csak a birodalmi feladatok szemmeltartása és megoldása óvta meg ezt a politikát attól, hogy *conservatismus*ában keleti indolentiává ne fajuljon.

Ez a kimélet, ez a *conservativismus* annyira szembe-tűnő, annyira ellenkezik a győztes hódítók rendes eljárásával, hogy egy későbbi, tudákos kor nem is magyarázhatta másként, mint úgy, hogy a magyar királyokat a horvát nemzet ellen-állása kényszerítette ezen engedményekre. Úgy vélték, hogy e tartózkodás volt a horvátok hódolásának, alávetésének feltétele.

Felesleges itt bizonyítanom, hogy az az oklevél, melyre sokan ezt a véleményt alapították, hamisítás, úgy látszik a XV. század elején készült koholmány. Igen valószínű, hogy Kálmán király, mintán az ország meghódolt neki, megerősítette a régebbi királyok privilegiumait, úgy amint ezt Dalmáciában is megtette. Hanem előzetes feltételek szabása nagyon is ellenkeznék az akkori hatalmi viszonyokkal. A nagy király politi-

¹ Kukuljević Jura, I. 44. l.

káját éppen az tette későbbi koroknak is követendő mintaképévé, hogy nem pillanatnyi nehézségek vagy előnyök szabták meg irányját, hanem a dolgok lényegének megismerése.

A horvátok
gyűlölete
Velence és
a németek
ellen.

A lakosságnak kiirtása, a földbirtok kisajátítása, sehogy sem állott a magyar birodalom érdekében. A velencei-olasz hatalom ellen vívandó háboruban nem lehetett lelkesebb előharczosokat kívánni a horvátoknál, kiket százados gyűlölet választott el a románoktól. Éppen oly megbízhatók voltak a németekkel szemben is. Nem lehetett még feledésbe, hogy azok egészen másként bántak velök, midőn ők voltak a IX. század elején a horvát föld urai. »Több éven át a Dalmáciában lakó horvátok is alá voltak vetve a frankoknak. A frankok pedig annyira kegyetlenkedtek ellenök, hogy a horvátok cseesszopó gyermekeit is megölték és oda dobták kutyáiknak. A horvátok pedig ezt nem tűrhették, elszakadtak tőlük, megölve az őket kormányzó frank fejedelmeket. Erre nagy sereget küldtek ellenök Frankországból és hét éven át tartott a háború, míg végre a horvátok győztek és megölték a frankokat és fejedelmöket. Közelt. Attól fogva függetlenekké és önállókká válva, Rómából kérték a szent keresztiséget. A pápa püspököket küldött oda, kik őket megtérítették Porinos fejedelmök alatt.«¹ Az államalakulás, az áttérés a németek elleni szabadságharcz diadalához volt kötve; a független királyság hatalma leginkább az olasz városok elleni küzdelemben nyilvánult. A magyarokkal szemben nem volt és nem lehetett ilyen traditio. A horvátoknak meg kellett akaratalanul is győződniök arról, hogy vagyomukat, életüket, törvényeiket, nemzeti létüket semmi más kapcsolat nem biztosítja annyira, mint a magyar birodalomhoz való tartozás.

Nem nézve a brutalitás egyes eseteit, a legyőzött népek kiirtását csak a földbirtok elvétele vagy pusztává tétele idézheti elő. A magyarnak a horvát földre semmi szüksége nem volt. Ezt a nagyrészt kopár, sziklás, vízben szegény talajt magyar ember nem is művelhette volna. Politikailag, gazdaságilag és katonailag csak úgy hajt hasznot ez az ország a magyar birodalomnak, ha régi lakóinak kezén marad.

¹ Konstant. Porph. 39. fejt.

Mert tévedés volna azt hinni, hogy a horvát Adó. tradíciók kimélése és fentartása egyértelmű lett volna a meghódolt lakosság felmentésével minden birodalmi szolgálat alól. A horvát nép adófizető volt, csakhogy nem annyira pénzben fizette adóját, mint prémekben. A marturina, menyétadó, a terményadónak egy neme volt, melyet különösen az erdőségek közt lakó szláv népeknél találunk divatban. Moszkvában az evetbőr pénz gyanánt járta. Nálunk is bekövetkezett később a terményadónak pénzzel való megváltása; de a neve azért megmaradt. De a menyétadón kívül a vám és a bírságok jövedelme is a királyt illette, kinek külön adószedője volt a horvát területen.

Fontosabb emél a katonakötelezettség. Az elő- Katonai szolgálát. kelő nemzetségek ép úgy kötelesek voltak fegyverben szolgálni a magyar királyt, mint előbb a magok fejedelmét. Mivel itt a törzsvizony hamarabb fejlődött hűbérességgé, mint Magyarországon, annak katonai kifejezése, a pánczélos lovagság, is hamarabb tűnik elő. Annak a XII. század vége előtt semmi nyoma, mintha a magyar király nem vezethette volna horvátjait bárhová, hol háborút viselt. De a dolog természetéből folyik, hogy leginkább Dalmáciában vagy a délszláv vidékeken, tehát a Száván túl használta őket. Ezen vidékek földrajzi alakulása kellő alkalmat nyújtott a horvátok kitűnő, könnyű gyalogságának értékesítésére. Ilyen módon a magyar királyok oly fegyvernemre tettek szert, melyet a magyar nemzet nem boesájthatott rendelkezésükre.

Az ujonnan szerzett terület nagy kiterjedése, igazgatás. távolsága Magyarország központi vidékeitől, de leginkább sajátos társadalmi és jogi viszonyai lehetetlenné tették, hogy a király olyanformán igazgassa, mint ősi hirtokait. Az ispánok és püspökök igazgatásán és bíraskodásán kívül ott politikai kormányzásra is volt szükség. Ennek feladata: egyrészt teljesen érvényre juttatni a magyar felsőséget, másrészt meg számbavenni az országnak különös szükségleteit és hagyományait. Ezenfölül az országnak annyifelé támadásnak kitett fekvése, szomszédsága olaszokkal, németekkel, szerbekkel szükségessé tette kellő autoritásnak és erőnek magában az országban való egyesítését. Mindenben a magyar birodalom érdeke

szerint kellett intézkednie, de gyakran nem magyar szokás szerint, gyakran pedig anélkül, hogy a királyi utasítást be lehetett volna várnia.

László ezt a kérdést oly módon oldotta meg, hogy unokaöcsését Álmost bízta meg Horvátország kormányával. Ez megfelelt némileg az Árpádház hercegei jussának az ország egyharmadára. Kálmán egy darabig meghagyta öcsését hercegi állásában sőt, úgy látszik, meg is koronáztatta, csak később helyezte át a Tiszántúltra, a régi vezérek osztályrészébe. Valószínű, hogy Álmos nem bírta megfékezni a horvátok elégedetlenségét, mely nyílt lázadásban tört ki: az is hozzájárulhatott eltávoztatásához, hogy a külügyekben, különösen a német császárral szemben, más politikát követett, mint bátyja. Az első kísérlet a hódított országokat a trónhoz oly közel élő férfi kormányára bízni nem vált be és már eleve mutatta mindazon nehézségeket és veszélyeket, melyek a hatalom ilyenmű megosztásából fejlődhetnek.

Mindamellet Kálmán nem mondott le Horvátország külön kormányzásáról. A souverainitást meg nem osztotta: magát koronáztatta meg Horvátország és Dalmácia királyának és állandóan használta ez országok czimét. De az igazgatás, a király távollétében, magyar főúrta volt bízva, ki az ősi, horvát bán címet viselte.

A bán méltóság. Ennek a méltóságnak első említését is Konstantinosnak köszönjük. Mintán a tudós császár elsorolta a horvátok tizenegy zsupáját, hozzáteszi, hogy az ő boanos-uk kormányozza Liceát, Corbaviát és Geckát. Úgy látszik tehát, hogy a horvát fejedelem alatt országuk északkeleti része külön bán kormányzás alatt állott. A bán a király után leghatalmasabb férfira volt az országnak: az okleveleknél neve mindjárt a királyé után következik, sőt az oklevél bevezetésében is megemlítetik. Az utolsó királyok alatt már nem egy, hanem több bán igazgatja az országot: az oklevelek hatalmas és nemes bánokról szólnak.

Kálmán által valódi alkirálylyá lett a bánus. Kinevezése teljesen a királyt illeti: semmi nyoma annak, hogy abba rendnek, törzsnek vagy országnak lett volna beleszólása. A király alatt ő a kormányzó és különösen a hadvezér.

Mint hogy az egész kormányzásnak első sorban katonái volt a feladata, gondoskodni kellett arról, hogy mentől több katona álljon a bán közvetlen rendelkezése alatt. Ezért történt, hogy nem csupán Horvátországnak és Dalmáciának, hanem a Száva-vidéki új megyéknek nemesei és jobbágjai is a bán parancsa alá helyezettek. Az egész végvidék, a Drávától a tengerig, katonailag egy egységet képezett. És mivel a katonai szempont annyira döntő, mivel az igazgatás és gazdaság érdekei leginkább ezzel függnék össze, természetes, hogy a horvát-dalmát bánii közigazgatás lassankint a Drávántúli szláv megyéket is átalakította, a horvát minta szerint formálta.

Némileg hasonló ehhez Erdély fejlődése. A régibb magyar megyék és az újabb telepek ott is egy kormányzónak, a vajdának vezetése alatt kerülnek együvé és közigazgatási, de különösen katonai tekintetben egységet képeznek.

Nem véletlen, hogy mind a két méltóság, úgy a báné, mint a vajdáé, Kálmán király uralmának köszöni eredetét. A nemzeti magyar állam ő alatta és ő általa szélesedik ki több nemzetet uralma alá egyesítő, nagyhatalmi czélok után törő magyar birodalommá. És e birodalomnak, hogy fennállhasson és fejlődhessen, új organumokra volt szüksége, melyeket a régibb, egyszerűbb alkotmány nem ismert.

Első tekintetre a bánii hivatal sok hasonlóságot mutat a frank markgrafi, örgrófi intézményével. Mindkét esetben az uralkodó egy nagyobb, összefüggő, határszéli tartományt biz egy kormányzóra, kinek első sorban katonái a feladata és kinek e czélből a szomszédos ispánok, grófok is alá vannak rendelve.

De ezen alapbeli egyezés mellett nagy a különbség is a két institutio között. A Markgraf nemesak kormányozza a reá bízott tartományt, hanem annak urává, feudális birtokosává, fejedelmévé válik, kit csak laza hűbéres kötelék fűz a királyhoz és az államhoz. A bán ellenben megmarad mindig annak, minek Kálmán teremtette, a király, a magyar központi kormány hatalmas, de függő, elmozdítható eszközének. Tisztviselő de nem fejedelem. Mint ilyen, mindig csak egyik láncszeme a magyar jobbágyurak hierarchiájának. Ha elveszti a király bizalmát, közönséges ispán válik belőle; ha a király méltónak találja reá, a nádorí polezra emelkedik.

Téves az a föltevés, hogy a bánban az általa kormányzott tartományok közjogi önállása jutott kifejezésre. Ép oly téves volna azonban tagadni, hogy Horvátország régi belső berendezése az új közjogi viszonyok mellett szinte érintetlen fennmaradt.

Kálmán szelleme megvonta a kellő határt a magyar nemzet tulajdon birtoka és hódoltsági területe közt. Emitt minden téren, a legerősebb eszközökkel is, érvényre jut a magyarság minden érdeke: minden állami és társadalmi intézményt annak szelleme lengi át. Emitt megelégszik a politikai és katonai czélok biztosításával, az állami rend megalapításával. Törvényhozásával, újításával nem igen zavarja azokat a társadalmi és magánjogi viszonyokat, melyeken a lakosság a valóságos meggyőződésnek egész hevével csüggött.

Érintkezés. Ez azonban nem zárta ki, hogy a magyar társadalmilag ne érintkezett volna a horváttal és olaszszal. Mindenfelé egész sorát találjuk a magyar elnevezéseknek, melyek erős telepek létezését feltételezik, és a különböző nemzetekhez tartozók közt gyakoriak voltak a házasságok. Az a mesés lengyel-krónika, mely sz. István legendáját tartalmazza, azt írja »Aquila« (Attila királyról), hogy szláv királyleányt vett nőül és katonáival is szláv és horvát nőket házasított össze. »hogy a földet békén, nyugalomban bírja.« Világos áttétele a XIII. vagy XIV. századi viszonyoknak a hűn időkre.

Úgy, amint a magyar, latin jogi kifejezéssel élve, megadta alattvalóinak a commerciumot, úgy megadta a connubiumot is. Midőn a velenceiek Zárát meghódoltatták, eltiltották, hogy odavaló polgár összeházasodjék valamely szláv családdal. Világos bizonyítása annak, hogy a magyar időkben ez megengedett és gyakori dolog volt.

Voltakép mind a két területen egyaránt a központosítás elve uralkodik, esakhogy más-más irányban működik. Az állami egységet egyaránt fentartja, a király iránti hűséget és engedelmességet egyaránt ápolja mindenütt, de mindegyik területen a lakosságnak sajátos szellemében. Magyar földön magyarrá óhajt tenni mindenkit, hogy teljesen részesülhessen a nemzet jogában, szabadságában; horvát földön tiszteletben

tartja a horvátoknak saját, örökölt, a magyar királytól meg- erősített jogait. A magyar állam az Adriáig terjed: a magyar nemzetiség nem is akar túllépni természet vonta határain. A Kapellánál, az Umnánál és a tenger mellett horvátra, dalmatára támaszkodik, hogy megoldhassa nehéz feladatát.

Természetes, hogy az egység még erőteljeseb- A trónörökös-
része. ben domborodik ki, midőn nem hivatalnok, hanem Árpád véréből való herceg jelenik meg a király képében a horvát-dalmát részeken. A XII. század végén túl a szláv-román hódítások válnak a trónhoz legközelebb álló hercegeknek rendes apanage-ává. Hosszabb szünet után III. Béla, a birodalom helyreállítója, folytatja e pontban is a régi királyok hagyományát. Addig Kálmántól kezdve, a hercegek nem kaptak osztályrészt, hanem »hercegi ellátást«, amint a krónika II. Géza idejében elmondja.

Különösnek látszik, hogy épen III. Béla, ez az eszélyes, óvatos király újítja meg ezt a gyakorlatot, mely a régi időben annyi zavarnak és háborumnak volt előidézője. Fel kell tennünk, hogy erre nagy oka volt, mert különben mi sem kényszerítette volna, hogy fiát, Imrét, az ifjabb királyt, még életében megtegye Dalmácia és Horvátország hercegének.

III. Béla, mint ismeretes, a bizancezi udvarban nevelkedt. Mánuel császár jó ideig azon reménynyel kecsegtette, hogy utódja lesz és egyesíti Nagy Konstantin és sz. István koronáit. Midőn a császár Magyarország ellen hadakozott, azt az ürügyet használta, hogy ott Béla örökségét keresi. Dalmáciát el is foglalta és ott azon időben császári helytartó jelenik meg: Rogerius, Horvátország és Dalmácia hercege. Ezek a tartományok aztán, Mánuel halála után, aránylag könnyű szerrel visszaszállottak a már magyar királylyá koronázott, de konstantinápolyi kilátásaitól megfosztott Bélára.

Béla Konstantinápolyban, mint Caesar teljesen A bizancezi
birodalom
bomlása. kiismerte a császárság minden erejét, gyöngéjét. Láttá, hogy annak bomlását csak a Komnenosok erős egyénisége akasztja meg. Még jobban meggyőződhetett a bizancezi birodalom teljes hanyatlásáról a Mánuel halálát követő zavarok alkalmával. Ha pedig a központi erő elzsibbad, azoknak a távolabb eső népeknek és tartományoknak, melyek addig a

esászárnak hódoltak, föl kell szabadulniok, vagy pedig más uralom alá jutniok.

A szerbek. Ez a más uralom az északi népekre, különösen a szerbekre nézve csak a magyar lehetett. Addig is már. II. Géza ideje óta a magyar hatalomnál kerestek a szerb nagyzsupánok támaszt a görög uralom ellen. Ezt az érdekszövetséget II. Béla óta családi összeköttetés is erősítette. Belus bánban, a szerb hercegeben, ki Magyarországot hosszú időn át oly szerencsésen és eszesen igazgatta, személyesen is jelentékeny képviselőt nyert a szerb-magyar érdekközösség.

Addig a délszláv népek között még csak a horvát tartozott a magyar hatalmi sphaerához. Csak II. Béla idejében válik a Boszna folyó melléke, hol szintén délszláv törzsek tanyáztak, magyar birtokká és a magyar királyok azóta használják a Ráma királyainak czímét. Ez a kis tartomány, a Narenta felső folyásánál, már az Adria felé való terjeszkedésnek jelölte útját. A kormány itt is bánra volt bízva; a megyei beosztás ide is elhatott.

Mánuel császár hatalmas fellépése jó időre megállította a magyar terjeszkedést dél felé. De a nagy imperator kidömlése után annál szélesebb kilátás nyílt meg az Árpádok politikai tekintete előtt. Már nemcsak a horvát és dalmata, hanem az összes vezető nélkül maradt délszláv világ kínálkozott a magyar hódításnak, uralomnak tárgyául.

Akárhány törzsre és nemzetségre volt is oszolva ez a világ, akármennyi válaszfalat emeltek köztük dynastiák és felekezetek, a Balkán-félsziget közepét és északnyugoti részét elfoglaló országoknak és tartományoknak meg volt a közös neve: Szlavonia. Így nevezték a keresztések, így a velök leginkább érintkező parti városok Antivaritól Zaráig. Hivatalosan úgy látszik Mánuel császár használja először az említett helytartójához, Rogeriushoz, kit Szlavonia dukaszának nevez, intézett levelében. De ott találjuk Szlavoniát III. Sándor pápának 1181-iki levelében is, ép úgy mint X. János pápa 925 évi levelében.

A szlavoniai hercezség.

Ezt az elnevezést nálunk III. Béla király idejében használják először. Abban a nevezetes összeállításban találjuk, mely a magyar király jövedelmei felől ad

felvilágosítást és körülbelől 1185-ben készült. Miután elsorolja a szorosán vett magyarországi jövedelmeket, hozzáteszi: Szlavonia hercegeétől évi 10,000 márka. Ez a Szlavonia pedig nem lehet más, mint a lajstrom elején említett három mellékoronának: Dalmácia, Horvátország és Rámának összesége. Olyan hercezség, mely egyelőre három királyságot foglal magában.

A szlavoniai czimnek ilyenemű használata nemcsak annak a ténynek kifejezése volt, hogy a délszláv népek egy része a magyar korona alá tartozik, hanem határozott igénynek bejelentése a többire nézve is. Szlavoniai herceg, kinek az a feladata, hogy királysággá változtassa ezt a hercezséget, nem lehetett más, mint a királynak fia, a magyarok leendő ura.

Szlavonia hercegeét külön fényes udvar vette körül, élén a hámmal; ő rendelkezett az ország egész jövedelmével, az ő parancsa alatt állottak a magyar őrségek és a beenszülött csapatok egyaránt, és minden vállalatnál számíthatott az egész magyarság hathatós támogatására. Tartományában, bár a koronás királynak felsősége alatt, szinte felségi jogokkal volt felruházva. Oly állás, mely a legnagyobb ambíciót is kielégíthette, és ami fő, kifelé irányozta ahelyett, hogy mint a régebbi királyfiaknál, az ország, a korona biztossága ellen fegyverezte volna fel a trón örökösét.

Imre csak két évig állott Horvát- és Dalmát- 11. Endre, országok élén. Hosszabb és emlékezetesebb volt öcsésének, Endrének ottani hercegi működése.

Ez a pompaszerető, nagyralátó ember, kit neje Gertrud — maga is született horvát-dalmát hercegnő¹ — vezetett, fontos lépést tett előre azon irányban, melyet III. Béla politikája Szlavonia hercegei részére kijelölt. Már 1198-ban addigi czímeihez ragasztja a Chulmia hercegeét is, és diadalként az ország ellenségei fölött kivívott diadallal. A Hatom földje, a mai Hercegovina, ő általa jutott magyar felsőség alá.

A szerb fejedelmek, különösen az István nagy zsupán és öcsese Vuk közti viszály újabb alkalmat nyújtott Magyar-

¹ IV. Berthold andechsi gróf, meráni-tengermelléki herceg leánya.

országának hatalma terjesztésére. Magyar segítséggel Vuk lett nagyzsupán, Dalmácia és Dioklea királya, ki elismerte a magyar felsőséget. A magyar királyi cím Szerbiával is gazdagodott.

Hűbéres
birtokok

Most már nemesak közvetlen alattvalói, hanem hűbéres fejedelmek is vannak a magyar uralkodónak. Épen a szerbeknél úgy lép fel a magyar királyi hatalom, mint a királyi felségnek és méltóságnak legigazibb megtestesülése. Midőn István, szerb nagyzsupán megadományozza az athosi klastromot 1198—1199. azt írja, »hogy az Isten a görögöket esászárokkal, a magyarokat királyokkal erősíté meg, őt pedig nagyzsupánná tette.«

Ugyanaz az oklevél a legteljesebben kifejezi azt a politikai elvet, mely Magyarország viszonyait a hódított népekhez áthatotta. Bizonyítja, hogy azt az érdekelt népek és fejedelmek is teljesen átértették és méltányolták. »Isten valamennyi népet nyelvek szerint osztályozván s nekik törvényt, állami rendet, szabályt és fejedelmeket adván, végtelen bölcseséggel állítá fel közöttük szokáshoz és törvényhez képest a határokat.« Ugyanazon elv az, amelyet már sz. István e szavakkal fejezett ki: »uralkodhatnék e göröglatinok fölött görög szokás szerint, vagy latin görögök fölött a latinok módjára?« Az uralkodónak egysége mellett az egyes népek és országok nyelve, szokása, törvénye teljes tiszteletnek örvend.

Imre korától fogva mégis már gyökeres változást észlelünk a hódoltság területének kormányzásában. A közvetlen kapcsolat helyébe a lazább hűbéres kötelék kezd lépni. Szlavonia már nem áll egészen a magyar herezgek alatt, hanem amint délfelé terjed, a királytól inkább csak névleg függő külön, nem magyar fejedelem alatt. A magyar katonai és kormányzási szerkezet, mely a Száva és a Karst vidékein olyan jól megfér a lakosság jogi és nemzetiségi állapotaival, az igazi Szerbiába nem hatolt be. Bosznia északi részében még találunk magyar megyéket, Ozorát, Sót, azontúl nem. A birodalom egysége itt már csupán a hűbéresnek mindig kétséges engedelmességén múlik: a nép életét átható institutio azt nem tartja fenn.

Ha azt vizsgáljuk, miért nem tölthette be a szlavoniai

hercegség azt a szerepet, melyet III. Béla neki szánt: miért tört meg expansiv ereje oly gyorsan az első sikeres lépések után, a személyes és a dolgok mélyében fekvő okok egész sorával állunk szemben.

András, vagyis inkább Gertrud, nem elégedett meg a hercegséggel. Király akart lenni. Bátyja, Imre ellen fordította atyja kinségeit, hercegségének erejét. Nemesak ezt csökkentette és tette képtelenné nagyobb politikai és katonai feladatok megoldására, hanem a főország hatalmát is lekötötte, megbénította. Az az intézkedés, melytől egy böles király koronájának nyugalmát, országának terjeszkedését remélte, egy hiú asszonynak és gyöngö férjnek kezében legveszedelmesebb fegyverévé vált a koronás magyar király. Magyarország nagysága ellenében.

Mert a testvérháború megbontotta Magyarországnak addig amyi viharral daczó belső politikai szerkezetét. A várjavak adományozásával nemcsak a király jövedelme, birtoka csappant meg, hanem meggyöngyült hadiereje is. A várjobbágy, addig az ország katonája, most magát kénytelen védeni vagy egy főurat szolgálni. A vár népének munkája, fuvara az országra nézve kárba vész. Egyesek foglalják le a magok részére azt a vért, amely eddig liktetésével a nemzet testének adott épséget, erőt. És igen természetes, hogy ezen változás Szlavoniában még hamarabb áll be, mint a szoroson vett magyar földön. A jogtalan követeléssel fellépő hercegek többet kellett feláldoznia a korona javaiból, hogy híveket nyerhessen, mint a törvényes királynak.

A magyar politikai szerkezet bomlása.

Igy részben személyes bűn az, mely nem engedte, hogy Magyarország a reánézve legkedvezőbb pillanatban teljesen betölthesse európai hivatását.

Honnét vegyenek embert, harcost nemesak az ellenállás megtörésére, hanem az igazgatás és belső rend biztosítására, midőn a magyar oly buzgón ontja egymás vérért? Hogyan teremtsenek elő őrséget a várakba, katonai gyarmatokat a hadi utak megszállására? Ezek nélkül pedig a magyar felsőség Szerbia és Bolgárország fölött mindig csak írott malaszt, pusztá cím maradt.

De magoknál a délszláv nemzeteknél is a függetlenség-

nek több belső elementumára talált a magyar hódítás, mint amennyi Horvát-Dalmát országokban szegült ellene uralmának.

A horvát-dalmát nemzeti dynastiának kihalása megelőzi a magyar hódítást és utat nyit annak. Szerbiában ellenben éppen akkor van emelkedőben a Nemanják nemzeti fejedelmi családja, melynek legalább egyik ága mindig független marad a magyar uralomtól. Bolgárországban is ugyanakkor ver gyökeret az Assanidák dynasziája, mely úgy a magyarokkal, mint a konstantinápolyi görög és latin császárokkal szemben azonosítja magát az ország önállásával. Mindkét országban tehát legjobb esetben, ha a hadi szerenese kedvez, hűbéres fejedelemségeket lehetett volna csak létesíteni a nemzeti fejedelmeknek a magyar birodalom keretébe való beillesztésével.

Vallásos
ellentét. De nemcsak a családi és nemzeti politika választja el ezen új területeket a magyartól, hanem a vallás is. Konstantinápoly uralma politikai tekintetben megrendült, de egyházi tekintetben tán megerősödött. A görög papoktól vezetett, de a szláv nyelvhez és erkölesökhöz alkalmazkodó keleti orthodox vallás, a »pravoszlavia«, korlátlan hatalommal uralkodott a lelkek fölött. Ennek a hitnek pedig a római egyház és hívei elleni küzdelem volt egyik lételeme. A szerb népnek Száva herezeg, ki a magyar főnhatóság és a pápai uralom ellenében föntartotta a görög egyházat és a függetlenség eszméjét, lett az igazi nemzeti szentje.

Horvátországban és különösen Dalmáciában a vallásos meggyőződés egysége egyengette leginkább útját a magyar uralomnak. Itt ez a nagy erkölesi hatalom a magyar felsőség ellen szólítja táborba híveit.

Az akkor tetőpontján álló pápai hatalom saját érdekét nézte első sorban a Balkán-félszigeti viszonyok alakulásánál és nem a magyar hatalom érdekét. III. Ince közvetlen érintkezésbe lépett a szerb Vukkal és koronát és zászlót küldött a bolgár Kaloiohannesnek, bár ez ellen Imre király tiltakozott. A pápának tartania kellett attól, hogy a magyar király politikai követelései elriasztják majd a délszláv fejedelmeket és népeiket a megtéréstől és azért inkább teljes függetlenségöket mozdította elő. A következés megmutatta, mennyire hibás volt ez az eljárás és mennyire gyöngye lábön állott mindenütt a

katholikus egyház ügye, ahol azt a magyar világi kar nem támogatta. III. Incze végzetes tévedésben volt, midőn Magyarország erejét a szentföldre akarta küldeni, ezt a természetes térítési területet pedig némileg elzárta előle.

Szorosan véve csak egy ponton terjeszkedett akkor dél-felé a magyar hatalom. Dalmáciának Spalatotól délre eső része, a régi Zachlunia, Sabioncello félszigete, Almissa és Makarska városai, a szerb narentánus törzsek területe akkor jutott magyar fenhatóság alá. Egyebütt a messzemenő kilátásokat csakhamar keserves csalódás követte.

Egy látszólag alárendelt körülmény is hozzá- járult a magyar politika kudarczához. Mindezen népek, saját törzsbeli fejedelmeiken kívül, századokon át elismerték a görög császárok felsőségét is. Magok a fejedelmek is készségesen meghajoltak Konstantinos utódainak méltósága és tekintélye előtt. A császári címnek nagy történeti háttérrel bíró feúsége megragadta az emberek képzeletét. A császárságban nem egy nemzetnek, hanem az összes keresztény népeknek látták természetes és jogos uralkodóját. Midőn Nemanja István felszabadult Byzancz hatalma alól, a kereszties hadjáratában épen Szófia felé vonuló Barbarossa Fridriknek ajánlotta fel magát hűbéresül. (1189.) Ezzel szemben a magyar király még sem látszott másnak, mint egyetlen egy, bár hatalmas nép urának, kinek önhatósága más nép urára nézve sérelmes.

Csak egy momentum volt, a midőn a magyar császárság, mint Byzancz örököse lehetőknek látszott: mikor II. Endre pártot szerzett magának a konstantinápolyi trón betöltésénél. De sem a király, sem a nemzet nem is gondoltak komolyan ezen egyesülés fontosságára és következéseire. Ha valaha, ekkor gyöngye nemzedékre talált nálunk a nagy történeti pillanat. Nemsokára a tatárjárás, mint egy özönvíz elborította Magyarországot nagy terjeszkedési kilátásait, sőt magának a nemzetnek létét is kérdésessé tette.

A császári
méltóság
várása.

VII. A magyar birodalom és Dalmácia a tatárjárás korában.

A nemzeti lét ezen válságában tünt ki csak teljesen. minő szilárd alapon nyugodott a magyar birodalom alkotása. Ha a kapcsolt részek súlyosnak érzik a magyar ígát, ha csak valamire való párt van ott, mely ezt a köteléket el akarja vágni és a teljes függetlenséget visszaszerezni, soha kedvezőbb alkalmat nem kereshetett annál, melyet a tatárjárás pusztítása nyújtott. A magyar sereg virága elveszett a Sajó mellett: az ország legnagyobb része az ellenség kezében, városai, várai romban vagy kemény ostrom alatt, népe lemészárolva vagy rabkötélen; Kálmán, egész Szlavónia herezege, halálos sebében sínylődve, maga a király, IV. Béla, szegény földönfutó. »Krisztus ideje óta nem volt ily csapás és nyomorúság egy országon sem, mint akkor Magyarországon.« Külföldön már úgy tudták, hogy e hazának, mely 300 éven át fennállott, teljesen vége van.

Ha a német birodalmat veszély érte, Olaszország fegyverre kelt ellene, a normannok válságát az angolok forradalma követi; még ma is közmondás: a mi Angliának baj, az Írországnak szerencse. Magyarországot ellenben a legnagyobb veszedelmében a dalmata városok önfeláldozó hűsége, a horvát és szlapon urak rendületlen ragaszkodása segítette új életre kelni.

A városok hűsége. Igaz, hogy Spalató, Traù és a többi tengerparti város önmagát is védelmezte a biztos romlás ellen, midőn oltalmat nyújtott az üldözött királynak és családjának. Igaz, hogy a szlávokkal, mint Tamás spalatói esperes elbeszéli, a tatár nem bánt kegyesebben, mint a magyarokkal. De e partikuláris ellenállásokon kívül, melyeket a tenger szomszédsága, vagy a magas hegytetőn épült sásfészkek hozzáférhetetlensége tett sikeressé, oly tettekre is találunk, melyeknek valóban csak a király és a birodalom iránti hűség lehetett az indító oka. Midőn a szerencsétlen király Spalatóhoz ér, kíséretével. »a megmaradt magyarság virágával«: »a város bejárásához eléje ment a papság és az egész nép, ünnepélyes menetben, a tartozó hódolat tiszteletével fogadva őt, és annyi szállást

adva neki a városban, a mennyit csak akart.«¹⁾ Hasonló örömmel és ragaszkodással fogadta Bélát Traù városa, mely díszszel ékítette fel a község házáat koronás vendégének méltó elszállásolására. Pedig a király jelenléte nem segítséget, biztosságot jelentett akkor, hanem a tatárvésznek annál dühösebb és elszántabb támadását. A szigetek lakói sem maradtak hátra. Fegyveresen hajóra szállottak és a király szemelättára megtámadták az átkelni akaró tatárokat. »Midőn menekülésünkben azon a szigeten tartózkodtunk, a hü pagóiak, a város és sziget egész községe, nem kényszerítve, hanem önszántukból és örömezt ajánlották fel nekünk mindenöket, azonfelül nagy ajándékokat és az élelmiszerek bőségét szolgáltatták, sőt még kincset és pénzt is adtak zsoldosok fogadására.«²⁾ A szárazföldi urak közül a brebiriek, a modrusi és vegliai grófok, egyháziak és világiak vetekednek egymással hűségben, odaadásban. Tették ezt akkor, midőn a királynak nem volt semmije, »midőn Rákhel módjára sírtunk, tekintve a mieink halálát és pusztulását.«³⁾

Történeti tény tehát az, hogy abban az időben, midőn a magyarság ezer sebből vérző, tehetetlen tömeggé vált, azok, kiket nem vérök, hanem a közös történet és az állami tudat tett a magyar birodalom tagjaivá, tartották fenn ezt a roskadozó hazát. Kálmánnak nagylelkű és bölcs politikája akkor termette meg gyümölesét. Minden idegen uralomnak az uralkodó fél hadi szerencsétlensége a legkeményebb próbája. A magyar hódítás és állami rend diadalmasan kiállotta ezt a legsúlyosabb próbát is.

Látjuk, hogy horvátok és dalmáciai olaszok között ragaszkodásban a király és a birodalom iránt nincs különbség. Pedig egyebekben még fömáll közöttük a régi, százados gyűlölség.

¹⁾ Tudvalevő, hogy a király két kis leánya Spalatóban van eltemetve. Síriratuk így hangzik :

HEC(EST) · SEPOLTURA · FILIARUM · DOMI(NI).
 BELLE · REGIS · UNGARIE · MCCXLII. DIE.
 XIII. MARTII · FUG(A) · HUC · JENTES · AS(EVA ACIE)
 TARTARORUM.

²⁾ Wenzel II. 150. 1244-i oklevél.

³⁾ A Frangepánoknak adott oklevélben 1260. Kuknjevics, I. 71.

A közös magyar uralom elfojthatta annak kitöréseit, fentartotta a külső békét, de az érzelmeket nem másíthatta meg. Midőn a tanárok első csapata Spalató elé ér, a városbeliek, azon hiszemben, hogy horvátok, fegyvert öltenek, hogy ellenök indulhassanak.¹⁾ Mi sem mutatja jobban a magyar kormányzás igazságosságát, mint az, hogy e kétféle népesség, minden ellenségeskedése és pártossága mellett, egyaránt meghódol előtte és kívánja fömmaradását.

Bizalom a Schol sem volt tán oly erős az a meggyőződés, jövőben, hogy Magyarország újra és hatalmasabban fog feltámadni hamvaiból, mint épen azon távoli, nemzetiségre, erkölcsre annyira eltérő vidékeken. Ezt nemcsak azok bizalma tanúsítja, kik azon válságos, veszélyes időben kincsöket Béla rendelkezésére adták, hogy visszaszerezhesse királyságát, hanem mindenekfölött Zára városának eljárása.

Zára városa. Zára városát 1202-ben a velenceiek által vezetett és szállított francia kereszties sereg Dandolo Henrik doge vezetése alatt meglepte és elfoglalta. A lakosok egy része elmenekült, urának, a magyar királynak, segítségéért folyamodott és addig is, míg az megérkezett, hajóra szállva, sok kárt okozott a velenceéseknek. De a pápa felszólalása, ki átok alá vetette a békeszegő dogét és társait, nem vezetett eredményre és Imrének és Endrének testvérharcza képtelenné tette a magyarokat a város visszafoglalására. Így a hazátlanok lassankint visszashállingóztak és meghódoltak Velenceze városának. A győztes nagylelkűen bánt velök, csak 3000 nyúl bőrt követelt tőlük évi adóul, de alávetésök biztosítására lerontatta a bástyának a tenger felé eső részét. Így azon elem felől, melyen Velenceze uralkodott, védtelen maradt a város. Midőn II. Endre kereszties háborúra készült és velencei gályákra volt szüksége, lemondott minden jussáról a hű városra. De a büszke polgárok csak nehezen tűrték a szolgaságot, nem feledkeztek meg azon évekről, melyeket a doge rablóhadjárata miatt »nagy zavarban, nyomorban és szomorúságban töltöttek, midőn Zára városa földig le lőn rombolva.«²⁾ Összeköttetést kerestek Kálmán királlyal, egész Szlavónia herezegével, hogy segítségével ismét magyar

³⁾ Thomas Archid. XI. fejt.

¹⁾ 1207. évi oklevél a zárai helytart. levéltárban.

felsőség alá juthasson a város. Most, épen a tatárjárás idejében, megegyeztek Bélával abban, hogy visszatérnek a régi engedelmességre a magyar király és korona iránt. Nem követeltek egyebet, mint régi birtokaik és kiváltságaik megerősítését, megannyi pénzt, hogy a tenger felé is felépíthessék bástyájukat.

Azok a záraiak, kik a földönfutó királyhoz kötötték a maguk sorsát, már nem voltak hazátlan szegény menekültek. »A tartománybeliek fölé emelkedtek gazdagságuk és hatalmuk által tengeren és szárazon. Megúnva a tengeri hasznot, lovagi pompában akartak mutatkozni. Falvakat és nyaralókat építve, nemesi módnak örvendettek.« És mégis minden jólét nem feledtette el velök szabadságukat. Azt csak magyar uralom alatt látták biztosítva. Meg is kezdték a háborút a velenceiek ellen, de annak hajóhadával nem bírtak, és a magyar segítségg sem sokat lendített sorsukon. A város újra meghódolt Velenczének, de a lakosok nagy része ismét száműzésbe ment. Az újabb békében Béla lemondott Záráról, csak a kapúk vámjövendelmének kétharmadát kötve ki magának.

Magyarország visszaállítása után a hódoltság A hűbériség terjedése. területek viszonya a birodalomhoz némileg megváltozik. A meggyengült nemzet nem bírja föntartani az addigi közvetlen függést: a régi tisztviselők helyébe hűbéres urak kezdenek lépni. Már nem magyar királyfi, hanem Gutkeled István úr egész Szlavóniának hercege. A herceg alatt külön bánusok igazgatják a tenger melléket, Horvátországot, és a Zágráb körüli megyéket, melyekre azon időben kezdik lokalizálni a Szlavónia nevet. A nagybirtokos helyi családok, Frangepánok, Subicsok, Babonegek és a corbaviai grófok mindinkább előtérbe lépnek. A királyi főhatalmat elismeri ugyan mindenki, de azért folytonos háborúk dúlnak az egyes családok, a horvátok és az olasz városok és magok a városok közt. Az addig oly szigorúan és következetesen fentartott belső béke megszűnik, mindenki csak a maga erejébe bízhatik.

Mindamellett, nemcsak hogy senki sem gondol A magyar hódoltság terjedése. elszakadásra, hanem egyre terjed a magyar királynak hódoló terület. 1253-ban Radoszláv chulmi herceg a magyar király hű zsupánjának vallja magát, és Ragusával szövetségre lépve kötelezi magát, hogy a várost a szerb király

ellen megvédi. Így hatol a magyar király főnhatósága, bár még csak közvetve, egész Dalmácia legdélibb részéig. Ragusa maga többnyire még elismeri a velencei felsőséget; Cattaro és a Bocca vidéke a szerb király védelme alatt áll.

Hübéres fejedelemek. Ebben az időben, szinte közvetlen a tatárjárás után, nyeri a magyar birodalom hübérességi területe legnagyobb kiterjedését az Árpádok korában. A fenyegető veszély — mert a tatárok visszatérését úgyszólván napról-napra várják — arra készteti a kisebb országokat, hogy a magyar királynak, mint leghatalmasabbnak, keressék támogatását.

Szerbia. Szerbiát Istvának, az ifjabb királynak szerencsés hadjárata teszi hübéres állammá. Ott Dragutin István veje lép fel mint a katolikus hit előharcosa. Halics és Lodomér fejedelmei szintén hübéresek. Dandárai a magyar király zászlaja alatt szolgálnak a cseh-osztrák háborúban.

Bolgárország. Bolgárország egy része 1266-ban, István ifjabb király által szintén magyar felsőség alá jut.

A mácsói bánóság. A mácsói bánúságot egy ideig Rasztisláv, Béla veje kormányozta, majd ennek fia Béla. Ezen ág kihaltása után magyar főurak szerepelnek ott a Száván túl mint bánok.

Épen úgy bánok, azaz királyi tisztviselők, igazgatják Boszniát és a kucsói bánúságot Viddin felé.

Nyugoti felfogás szerint három király: a szerb, az orosz és a mácsói a magyar királytól kapja koronáját. Azonfelül még öt hatalmas herceg kapja tőle birtokát: a zágrábi, az erdélyi, a horvát, a boszniai és még egy török herceg. Egy más tudósítás szerint: északnak és keletnek legtöbb tartománya és uralkodója atyafiság és hübér által a magyar király uralmához tartozik.

A latin császárság bukása után Magyarország csakugyan helyébe lép a Balkánfélsziget északi részén. Nem császárság, hanem főkirályság, ahogy a XIV. században ezt az államalakulást nevezték.

De a távolabbi tartományokat csak laza szövetség, jobbra csak rokonságon alapuló, füzte a központhoz. Sőt a külföldi szemlélő már a régi tisztviselőkben: a bánokban s a vajdáknak is hercegeket, hübéreseket látott. A birodalom

kapesai a régi hódoltsági részeken, sőt magában az országban is meglazultak. A magyar intézmények nem terjedtek kifelé, sőt, mihelyt a kötelességtudó IV. Béla kidőlt, bent az országban is megtagadták a szolgálatot.

Amíg a magyar közigazgatás meg nem tört, A városok kedvező helyzete. amíg mindig készen állott a sereg, és a szolgáló népek elszállítottak a vámzabot (Clissába); a míg a királynak volt hatalma megtartani az általa szentesített városi privilégiumokat; a városok hűsége szintén törhetetlen maradt. Csak össze kellett hasonlítaniok állapotukat a velencei uralom alatt álló Zaráéval, hogy teljesen fölismerjék a magyar korona uralmának és oltalmának becsét. Ok maguk választották püspöküket és bírájukat, saját törvényeik szerint ítétek, katonaságot tarthattak a tengeren és szárazon, és a közügyekben a bíró intézkedett »a város egész népével egyetértően és közös elhatározással.«

Zárát ellenben velencei gróf igazgatta. »kinek Zára Velence uralma alatt. szabad kormányzása van a város fölött, úgy a vagyont, mint a személyeket illetőleg és mindenben, ami a város javát és Velence községének becsületét és megmaradását illeti.« Ezt a grófot még két tanácsos segíti a város igazgatásában, kit szintén a velencei tanács küld ki. A kormány fizetésének terhe azonban a városra hárul, mely évenként 2000 velencei fontot (lírát) fizet a grófnak.

A város autonómiájáról, önálló politikai és bírósági igazgatásáról nem lehet többé szó. De a függetlenség elvesztését még fájdalmasabbá teszi az elnyomatással járó katonai teher. Ha a velenceiek 30 gályánál nagyobb hajóhadat küldenek Ragusán túlra, minden zárai házból vele kell mennie egy embernek, kinek nem szabad eltávoznia a hajóhadtól, míg az expedíció tart és Velence érdeke úgy kívánja. — Így el van érve a kettős cél: Velence hajóhada lényegesen erősödik és egyúttal szinte lehetetlenné válik a város felkelése a félelmes hajóhad távolléte alatt, mert minden családból van egy túsza Velencének. A város nem építheti föl falait, sem az utolsó háborúban lerontott házait a doge különös engedelmé nélkül. A város őrségének parancsnokát a velencei község rendeli oda. Csupa olyan intézkedés, mely fegyverrel elnyomott.

népet sújt, melynek kétségbeesett lázadásától még tart a zsarnok.

Kiegészíti még a fegyveres elnyomás e rendszabályait az a határozat, hogy a volt lázadás 15 vezetője öt évre, mint túszervezényben kénytelen maradni; családjaiknak pedig ez alatt nem szabad távozniok Zárából.

Még szembetűnőbbé válik az ellentét a velencei uralom és a magyar közt, ha oly esetet nézünk, melyben a magyar király is büntet.

Már 1243 óta nagy volt az egyenetlenség Spalató és Traù városai között. A trauiak, Béla király utolsó adománylevelére hivatkozva, új földeket is elfogaltak, melyekre a spalatóiak is igényt tartottak. Tengeren és szárazon viaskodtak, és Spalató, hogy magának biztosítsa a győzelmet, zsoldjába fogadta Ninoszláv bosnyák bánt, ki eretnek létére nem igen tartotta meg a magyar király iránti hűséget. Így aztán a traui határba törtek és a szőlőket kivágva, a gyümölcsfákat elpusztítva, nagy kárt okoztak a kis szigeti városnak. De a trauiak nem engedtek, hanem a királyhoz fordultak, ki Dénes bánt küldte a szövetségesek ellen. Mikor a magyar sereg már megvívta a város falait, a spalatóiak megadták magukat. Az ítélet úgy szólott, hogy 600 márkát kell fizetniök a királyi kincstárba és hat nemes ifjút adni kezesül. Midőn a király Dalmáciába jött és a városiak 5000 fontot fizettek neki, szabadon bocsájtotta a foglyokat. A béke és bizalom teljesen helyreállott és Béla, midőn néhány évvel később Spalatóba jött, valóban atyai kegyességgel bánt a polgárokkal.

1260-ban újabb komoly összeütközés támadt a város és a magyar kormány közt. Clissa város őrzői rabolni jártak a spalatói határba és a polgárok kettőt agyonütöttek közülök. Erre Mária királyné, ki Tenenben tartotta épen udvarát, gyorsan Clissában termett és fegyveres népével pusztította a város határát, zaklatta annak népét. A polgárok harcra készültek, de egyúttal alkudozással is igyekeztek megengesztelni a bosszús úrasszonyt. De Mária az egyezkedési tárgyalásokat arra használta fel, hogy öt előkelő férfit elfogasson és foglyul magánál tartson. Amint a király ezekről

hallott, két böles és kegyes ferenczrendi szerzetest küldött neje csillapítására, de hiába. A királyné a foglyokat magával hurezolta Tenembe és ott szigorú börtönben őriztette. Erre a polgárok küldöttséget indítottak a királyhoz a rabok kiszabadítása végett. Maga Tamás esperes, a történetíró, járt akkor Béla királynál. A királynő azonban a városiakkal ellentétes szellemben hatott férjére, úgy hogy ez csak oly feltétellel akarta szabadon bocsájtani foglyait, ha 26 kezest kap a város előkelői közül. Az esperes a királyok kiváltságos levelére hivatkozott, mely kizárja a túsok vevését. Hiába, a király nem engedett, a küldöttség siker nélkül tért vissza. Később Loránt bán oly egyességre bírta a polgárokat, mely szerint 12 neues gyermeket adnak majd át a királynak. Ezeket ki is válogatták és két év mulva szabadon bocsátották.

Büntet tehát a magyar király is, és pedig nem mindig méltányosan: ítéletére befolyással lehetett néha nagyúri szeszélye is. Egyeseket keményen sújthat, de a város önállóságához, jogához nem nyúl. Az ősei által adott szabadságot megőrzi szentül. Inkább hatalmát akarja mulatni, mint a polgároknak valamiben kárt okozni.

Nem esuda, ha még azok is, kik már megszok- Jablanicz. ták a velencei uralmat, megragadják az alkalmat, hogy királyi oltalom alá jussanak. 1251-be »a magyar király tiszteletére« István, egész Szlavónia bánja várost akart alapítani Jablanicz hegyén, melynek helyzete igen alkalmas várépítésre. Arbe szigetének népe, mely már 1118 óta uralta Velenczét, ünnepélyes követeket küldött hozzá, kik a község nevében kijelentették, hogy ők azt a helyet betelepítik és hasznossá teszik, »uruk királyunk tiszteletére.« A vár a hegytetőn a királyé és a bán költségén épül majd, köröskörül a város népe száll meg, mely azt a szabadságot élvezi majd, mint a trauiak, sebenicoiak és a többi tengeremelléki királyi városok. Csak azt kötik ki, hogy ispánnak mindig csak a király alattvalóját és hívét választhassák, bírójukat és tanácsosaikat ellenben az arbeiek közül választhatják. A vásárpénz egy-negyede a polgároké, három-negyede a királyé és báné. A városiak az egész birodalomban szabadon járhatnak, kereskedhetnek. Ha valamelyik a király birodalmában elvesztené javát, a bán mindent megtesz, hogy

neki visszaszerezze. A Jablanichhoz tartozó földek ezentúl a lakosok békés tulajdonává lesznek, idegennek nem szabad ott legeltetni, vagy bármiképen használni e földet.

A régi királyi városok mellé ily módon újak is új városok, sorakoztak, melyek ha nem is létökét, de felvirágzásukat és szabadságukat egyenesen a magyar uralomnak köszönheték. Sebenico eredetileg kiesi horvát helység vala, melyet csak vára tett jelentőssé. 1127-ben, midőn Tenger-Fejérvárát fel-dúlták a velenceziek, a lakosok nagy része ide menekült, és azóta ez a város egy sorba kezd lépni Dalmácia főhelyeivel. III. István ugyanazon szabadsággal ajándékozta meg, melylyel elődei Traù és Spalato községeit kitüntették. Ez az eredetében horvát város, melyben, mint várban a magyar elem is erősen volt képviselve, intézményeiben, majd nyelvében is egészen olaszszá lett. Csak abban különbözött régibb szomszédjaitól, hogy itt az ispánt élethossziglau szokták választani, nem pedig egy évre. A város újabb eredetét az is mutatta, hogy egy-házilag Traù megyéjéhez tartozott és csak 1298-ban nyert külön püspökséget.

Hiába, a városi élet azon a területen nem volt elképzelhető másként, mint a *municipium*, a *commune* latin formája szerint. A város falai között lakók ép úgy olaszokká lettek, mint a vidékiek szlávokká.

Ez a municipális élet, a szabadság, mint ők a *commune* nevezték, nem esnapán a királyok és bánjaik ellenében biztosította a városokat, ez volt egyuttal főbástyájuk a Velence ellen folyó küzdelemben. A hatalmas versenytárrsal szemben a saját függetlenségökkel együtt megvédték a magyar birodalom határát is. Hogy minő kitartással és elszántsággal, azt Zára példája bizonyítja. Mert bármint erős volt bennök az olasz nemzeti érzés: bármennyi kapocs fűzte őket a latin hazához: a legfőbb, úgyszólván az egyetlen politikai érzelmök városi autonómiájok megtartása volt. Ezért éltek-haltak. Történet és tapasztalat egyaránt megtanította őket arra, hogy azt csak magyar uralom alatt élvezhetik teljesen. Csakis a magyar király hatalma tartja távol falaiktól a szláv inváziót: csakis a magyar kar bír korlátot vonni Velence önző, nyereszkedő terjeszkedésének.

Nevezetes, hogy az olasz községekben a XII. A podesta. és XIII. században végbe menő alkotmányos változások ide is elhatnak. A magyar kormány épen nem akadályozza a városi intézmények fejlődését. A régi comes-ek és bírák mellé és fölé emelkedik az olasz köztársaságok jellemző hatósága: a potestas. A város keblében dúló pártháborúkkal szemben ő képviseli, ő tartja fenn a törvényes rendet. Ezért soha sem városbeli, mert részrehajlatlanságán függ a város nyugalma. A magyar király eleinte még az ellen sem tesz kifogást, hogy alattvalói olasz embereket válasszanak meg podestájoknak. Csak később, midőn az olasz, különösen velencei politikai befolyás már veszedelmesnek látszott, tiltja meg a polgároknak, hogy mást emeljenek e pozíra, mint az ő hívét.

A podesta intézményének meghonosulása a városok belsejében végbemenő nagy változásáról tesz tanúságot. A régi patricius nemzetségek mellett, melyek A patriciusok s a köz-nép eleintén kizárólag vezették a város igazgatását, most előtérbe lépett a ezéhek, mesteremberek, halászok demokratikusabb eleme is. A régi polgárokat hagyomány és érdek egyaránt fűzték a magyar uralomhoz. Földbirtokuknak csak az szerzett biztosságot, a mellett őket, mint IV. Béla egy okleveléből látjuk, valóban a birodalom nemeseinek tekintették. A ezéhekre ezek a szempontok nem hatottak ily mértékben. Az aristokratikus elem gyöngülése gyöngülése volt a magyar uralom alapjának is. Mert a nem földbirtokos, hanem inkább a tengerre utalt köz-nép, keresete szempontjából, inkább hajlott az olasz, a velencei uralom felé.

Az utolsó Árpádok idején beálló bomlás elhat Az utolsó Árpádok. ide is, meglazítja az eddig oly nagy szolgálatokat tett intézményeket és végső következtében a tengerpart elvesztését vonja maga után.

Mihelyt a központi kormány egysége és súlya Belső zavak. megszűnik, és az ország tanácsosai fegyverben állanak egymás ellen, magukhoz ragadva a királyi jogokat és jövedelmeket, nincs, ki a városokat a szomszéd urak ellen megvédje. A melyik leghatalmasabb és a mellett az épen uralomban levő párthoz tartozik, az lesz Szlavonia, Horvátország, a tenger mellék bánja.

A Subichok. Ugy hatalmas mint egyénisége Subich Pál brebiri grófot tette, Kún László uralkodása elején, a horvát-dalmata urak közt legjobban kiválónak. Birtokai a bosnyák határtól elterjedtek a tenger partjáig: királyi adományok és foglalások egyaránt növelték jövedelmeit, jobbágysáinak és katonáinak számát. Minthogy kiskorú, gyöngye volt a király, a városok a legközelebbi nagy földesúr kényére voltak némileg hagyva. Helyzetükön oly módon kellett segíteniök, hogy a brebirieket érdekelték községük ügyeiben. Megválasztották grófjuknak, mi nem csak az ügyek igazgatására biztosított nekik nagy befolyást, hanem jelentékeny fizetéssel is járt.

Harezaik
Traù ellen. Sebenicoban régóta hatalmasak és birtokosok voltak a Subichok. Most Spalató is adófizetőjükké lett, leginkább azért, hogy támogatásukat megnyerje a Traù elleni örökös háború befejezésére. Traù becsületos polgárai ellenállottak ugyan, hivatkozva adományleveleikre, melyeket még IV. László is megerősített, készek voltak inkább elveszni, mint jussukból engedni. De a túlhnyomó erő ellen nem boldogultak és Gutkeled Miklós bánhoz és a királyhoz fordultak igazságért. Hanem a bán, látva, hogy az urak mind Spalatóval tartanak, nem mert fegyverrel közbelépni, hanem inkább engedsre készítette a trauiakat.

A királyi hatalom gyöngülése. A magyar uralom ily módon elvesztette legfőbb erkölcsi alapját: az erejébe és igazságába vetett hitet. Mert ki lett volna hübb Magyarországhoz Traù polgárainál? És mégis igazságuk, szabadságlevelük semmibe sem vétetett. Inkább pusztúljon el Traù, mondák derék polgárai, semhogy királyi oklevelet »királyi engedély nélkül megsemmisítsenek.« Mégis úgy történt. A feudális erőszak győzött a jog és a birodalom legfőbb érdeke ellen. Traù békét kötött Spalatóval és mindenben alávetette magát. Hogy a brebirieket is kiengesztelje, Pál öcsesét, Mladint megválasztotta podestájának évi 1000 líra fizetéssel. A brebiriek oltalma már többet ért a királyénál.

Még ott áll a békekötésben, hogy az »nagyságos László úrnak, Magyarország felséges királyának tiszteletére és becsületére és Spalato és Traù városainak békességére és jólétére szolgáljon.« De amire még spalatói vagy traui oklevélben nem

volt példa, az oklevelet a velencei doge uralkodása szerint keltezik. Az bir ott békét szerezni: a magyar király nem.

Szegény dalmaták szinte kétségbeesetten fordulnak fülhöz, fához, hogy Velenceze uralmát kikerülhessék. Nemesak a horvát urakat kenyeretik le, hanem a tengeren is keresnek szövetséget. Az almissaiak rablása nyilvános botránnyá lön: már a pápa is kiátkozta a veszedelmes pirátákat. Hol volt a magyar tengeri hatalom azok megfékezésére? A városok csak egymás ellen fordították a gályáikat. Ezért a legközelebb érdekelt spalatóiak 1274-ben véd- és dacszövetségre lépnek Károly, szicíliai királylyal, a tengeri rablók és pártolók ellen. A szerződésben még fenn van tartva a magyar király auctoritása. De ez csak a szárazföldi Dalmáciát illeti; Brazza és Lesina szigetei, addig Magyarország részei, nyíltan meghódnak az olasz tengeri hatalomnak.

Ismét olyanféle állapotot látunk, mint 1100 előtt. Az uratlan Dalmácia birtokáért két olasz hatalom készül megvívni. Csakhogy hiányzik most a harmadik nagy tényező: Kálmán király szelleme és a magyar hadi erő.

Velenceze teljesen felfogja a helyzet minden ^{Velenceze be-}veszélyét és kilátását. Nem kevesebbről van szó, ^{avatkozása.} mint az adriai tenger, a »Golfo« fölötti uralom elnyeréséről vagy elvesztéséről. Mióta a konstantinápolyi latin császárság, Velenceze alkotása, megbukott, és a fekete tenger kereskedése a genuaiak kezébe jutott, a köztársaságra nézve életkérdéssé vált a szomszédos partok és öblök fölötti teljes uralom, minden más tengeri hatalomnak teljes kizárása közeléből.

Nem engedheti át másnak a kalózok megbüntetésének művét; maga végzi hajóhadával. Uralmát Dalmácia fölötti ugyanazon szolgálatra alapítja, mint a melyet 1000 körül tett a kereskedés és a tengeri forgalom biztosságának. A siker által felbátorítva, levonja belőle a végső következt: 1276-ban saját területének nyilvánítja az egész Adriát, kijelenti, hogy minden azon járó hajó vámfizetésre köteles és hajóhadat küld ki ezen vám behajtására.

Sokkal óvatosabb, semihogy Magyarország ellen még nyíltan fellépjen. Az még akkori elernyedésében is tekintet

parancsol: ha egyszer-máskor felszerken, nagyot képes sujtani. Különbben is, hazánk, mely egészen letett tengeri terveiről, az idő szerint épen nem látszott veszedelmesnek. A köztársaság Anjou Károly ellen fordul, azt akarja megakadályozni, hogy ez a nyugtalan, nagyravágyó, vállalkozó ember a tenger mindkét partján alapítson birodalmat. Az előbb nápolyi főhatóság alatt álló szigetek 1278-ban meghódolnak Velenczének, »a mint ezt már előbb is óhajtották volna.« Belenyugszanak abba, hogy őket ezentúl velencei podesta, rektor igazgassa, úgy mint Zárát. A curzolari grófok és a község, Meleda szigetével együtt, már 1262. óta Velence alatt állottak. Velence most nyíltan kimutatja, minő szerepet szánt Dalmáciának politikai számításaiiban. A nagy tanács 1278. május 3-án tartott ülésében elhatározza, hogy ezentúl Dalmácia grófjai tagjai lesznek a nagy tanácsnak, minden különös választás nélkül.

És mégsem Velence igényében, hatalmában rejlett a veszély. Azokkal nem egyszer, súlyos viszonyok közt is diadalmasan megbirkózott a magyar korona. Dalmácia sorsa fölött az döntött, hogy a központi uralom gyöngülése miatt magok a városok fordultak Velence felé.

Újabb szláv uralom. A brebirieknek hatalomra jutása folytán helyzetök némileg hasonlóná válik ahhoz, minő a magyar hódítás előtt volt. Az új úrral együtt, kit falaik közé kénytelenek befogadni, betör a szláv invázió. A királyi szabadságlevelek, a városi önkormányzat egyaránt elvesztették érvényességüket. A podesta már nem bíró többé, hanem úr, ki a városban csak adófizető tárgyat lát. A zsarolást és igazságtalanságot még elviselhetetlenebbé teszi, hogy azt horvát katonák követik el. A magyar kormány mindig külön tartotta a vidéki szlávot a városi olasztól: mindegyiknek a maga módja, törvénye szerint engedve igazságot. Ez most megszűnt. Az egyensúly a szláv elem javára teljesen fel volt fordítva.

Minő lelkesedéssel küzdöttek a polgárok valaha commune-jukért és egyúttal a magyar birodalomért! Most a commune, a polgárok részvéte a közügyekben, minden latin ember főbüszkesége, üres fogalomná válik. Ki szeretett volna hivatalt vállalni, közügyben eljárni olyan előjáró mellett, minő Brebiri Pál volt? Az ilyen alkotmány fenntartásáért ki lett volna

kész vagyonát, életét feláldozni? Ha már a magyar korona nem segíthet rajtok, ha a nápolyiakra sem lehet számítani, legyen Velence az uralom. A szlávok elleni hagyományos gyűlölet, melyet a brebiri uralom még élesebbé tett, legjobban egyengette Velence uralmának az útját.

Maga a mindig hűséges Traù jár elől. Hogy a bán igájától meneküljön, 1283-ban velencei embert választ meg podesztának. Igaz, hogy ez nem tarthatja magát, hogy a brebiriak újra jármukba szorítják a várost, de azt a szellemet, mely e választásban nyilatkozott, többé nem törhették meg. A horvát szolgaság mellett még enyhének látszott a velencei elnyomás is.

Ezalatt a Subichok családja mindjobban terjeszkedik. A kalóz Almissa is őket ismeri el urául, 1284-ben hatalmukba kerítik a magyar uralomnak legerősebb bástyáját, Clissa várát is. Lassankint elválnak minden köteléket, mely a tengerpartot még Magyarországhoz fűzte. Mióta Bosznia is Brebiri Pálé lesz, a tengerpartnak egész hátsó tere, úgyszólván az egész régi horvát királyság, az ő kezökben egyesül. A városokra nézve meglehetősen közömbös volt, hogy ők magyar főurak és tényleg soha sem tagadják meg nyíltan a magyar király iránti hűséget. Ők csak annak a hatalomnak a megújulását látják, mely nem csak szabadságokat, hanem műveltségöket, nemzetiségöket, mindazt, a miért élni és küzdeni érdemes, végveszélylyel fenyegeti.

Mindenki hódolt Pál bán hatalmának, mindenki kereste barátságát. A trónkövetelő Martell Károly nagy adománynyal kedveskedik neki; III. András, a törvényes király, 1293-ban a tengeri bántágot örökösen ruházza reá és testvéreire. Velence úgy szerződik vele, mint egy független fejedelemmel. Még a pápánál is ki bírja vinni, hogy az ő sebenicei püspöke elismertessék és ne tartozzék többé Traù alá. De a communek szellemét megtörni nem bírta. 1290-ben Zára városa öt évre szövetségre lép Traùval és Spalatóval, azon feltétel alatt, »hogy olyan podestájuk vagy ispánjuk legyen, ki nem Szlavóniából való.«¹⁾ Élt még az a szellem, mely száz évvel ezelőtt a spalatoiakat élethalál harezra lelkesítette Beles horvát főúr

¹⁾ Lucius, 298. 1.

ellen, ki a város rektora akart lenni. »De a polgárok sehogy sem hajlottak hozzá, utálva a szláv ember uralmát.« Mivel pedig nem volt magyar király, ki őket a szlávtól megvédjé, győz bennök a latin közösség tudata. Lemondanak régi versengésökről, szövetkeznek, készülnek Velenceze uradma alá hajolni. Mert a felől alig lehet kétség, hogy Zarának, melyet velencei kormányzó igazgatott, a részvétele előbb-utóbb oda kellett, hogy vezessen.

111. Endre. Hanem azért a szerződés azon kifejezése: urunk, a magyar király, beesületének föntartásával, több volt az üres szónál. Élt még az utolsó Árpád, őseinek nem méltatlan ivadéka, és bár karja nem ért el a tengerpartig, a magyar koronának ottani hívei nem esüggedtek ragaszkodásukban. Midőn Martell Károly felszólította Traüt, ismerje el őt magyar királynak, a város tanácsában az a nézet győzött, hogy még csak válaszolni sem lehet neki, mert magyar királynak csak azt tartják, kít Fejérváron annak megkoronáztak. Nem egy embernek, nem egy dynastiának voltak hívei, hanem annak a birodalomnak, mely nekik szabadságot adott, mely jólétöket, törvényöket megoltalmazta.

Maden és a városok. És ime, maga a magyar király szolgáltatja ki őket a brebirieknek. Mint bán, Pál úr törvényes hatalmat gyakorolt. Keze súlyosan reánchezedett a szerencsétlen városokra. De sorsuk mégis tűrhetőbb volt, mint fia Maden alatt, kinek már a királyi hatalom árnyéka sem szabott korlátot. »Ó isteni irgalom, mely nem engeded, hogy a rossz büntetés, a jó jutalom nélkül maradjon, mely a bűnösök fölött már az életben kegyes ítéletet hajtasz végre, nem birtad elviselni azt a sok gonoszságot, melyet Horvátországban és Dalmáciában e bánusnak tisztjei és bizalmasai naponkint elkövettek. Mert elragadták az egyház javát, nem tartották meg a házasság isteni szentségét, megfertőztették az asszonyokat és a szűz leányokat; kirabolták a kereskedöket, erőszakkal elvették a tenger melléki és dalmata polgárok földjeit és birtokait és azokon megosztottak, azt hajtva: minden a miénk, mi a városon kívül van, úgy atyai jussunknál, mint Istentől adott hatalomunknál fogva. Felakasztották a túszoikat és lefejeztették a nemeseket.«

A feudális és katonai visszaélések közepett, ^{Az Árpádház} melyeket még türhetetlenebbé tett a nemzetiségi ^{kihalása.} ellentéteknek új és erős fellobbanása, szinte észre sem vették az Árpádház kihalását. Igaz, hogy annak politikája legalább e végeken, már IV. Béla ideje óta nem érvényesíthette magát. Az a politika volt, mely mindenkinek meghagyta jogát, törvényét; mely megoltalmazta a gyöngét és megalázta az erőszakot; az mely politikailag egy nemzetté birta temü a magyarral a százados gyűlölet által elválasztott latint és szlávot. Az a politika, mely erőssé és hatalmasokká teszi a birodalmakat, és melynek elhagyása nyomort, vizzályt, pusztulást von maga után.

V É G S Z Ó.

Mit jelentett Dalmácia birtoka Magyarországra nézve?

Kilépést elszigetelt, continentális helyzetéből; részvételt a világot mozgató nagy ügyekben, közvetlen összeköttetést Európa és Ázsia fő forgalmi vonalaival; érintkezést azon nemzetekkel, melyek kulturális tekintetben irányt adtak.

Politikailag ez avatta Magyarországot nagyhatalommá; műveltségi tekintetben ez szabadította fel a német civilizáció kizárólagos behatása alól.

A horvát nemzetre sem volt kevésbé értékes a Magyarországgal való összeköttetés. Csakis ez mentette meg egyrészt a német, másrészt az olasz túlsúlytól, mely nemzeti létének veszét vonja vala maga után. Még Magyarország teljes erejét is próbára tette a Velence ellen való küzdelem: Németország pedig szinte állandó veszélyvel fenyegette hazánkat. Elképzelhető, minő lehetett volna befolyása a szárazföldi és tengeri nagyhatalmaknak a kevésbbé szervezett, gyöngébb horvátságra. A magyar alatt, bár közjogilag elvesztette függetlenségét, nyelve, nemzetisége, sajátos jogi hagyománya érintetlen maradt.

Végre a dalmata latin városokra nézve a magyar uralom volt az egyetlen lehetőség községi autonómiájok, olasz műveltségök teljes megtartására és fejlesztésére, és a mellett azon előnyök biztosítására, melyeket egy nagy államhoz való tartozás a kereskedelemnek nyújt. Ha Velence alá jutnak, szabadságuk szenved csorbát, jólétöket pedig megsemmisíti a kereskedelemre féltékeny főváros. A szláv uralom pedig homlokegyenest ellenkezett nemcsak nemzetiségökkel, hanem

mi akkor fontosabb, szabad városi létökkel is, sőt tán még egyházi életöket sem hagyja érintetlen. A magyar ellenben műveltségi tekintetben sem volt ott tisztán az elfogadó elem. A városok, különösen Ragusa czeheinek névsorában a németek mellett sok magyar származásu mester is tűnik élénk.

Valahányszor Magyarország erejének tudatára jutott, kitartó szívóssággal meg-megújította Dalmáciára való igényeit. Így történt az Anjouk alatt, így Mátyás idejében, hogy újabb törekvéseket ne említsünk. Nemcsak a történeti hagyomány vezette, európai állásának kereste itt egyik sarkoszlopát.

Dalmácia olasz városai pedig soha sem feledkeztek meg azon századokról, melyeket magyar uralom alatt szabadságuk teljes megóvásával töltöttek. Azok emléke. »mint az édes méz« maradt meg nálok, hogy a krónika kifejezésével éljünk. Midőn a magyar állami politikának hiánya sokkal inkább, mint Velenceze hatalma, a köztársaság uralma alá juttatja őket, hűségöket a magyar király felsége iránt mindig a leghatározottabban kifejezik. Megható, hogy midőn Traù 1322-ben Brebiri Mladen bánus sanyargatása elől Velenceze oltalmához folyamodik, hódoló levelében is kiköti »a magyar királynak jogát és beesületét, melyet a városban bir vagy birnia kellene,« és Velenceze is köteles e feltételt elfogadni. Ugyancsak ez a kikötés történik Spalato, Traù és Sebenico városainak 1327-iki szerződésében. Csak midőn a török már be kezdi fészkelni magát a dinári alpesek tövében és midőn Magyarország királya semmi gondot sem fordíthatott e városokra, 1420—1422. jutnak Traù, Sebenico és Spalato teljesen velencezei kézre. A délebbre eső tenger mellék ezzel megszűnt magyar lenni. Hanem a míg Boszniában magyar sereg áll, és az összeköttetés a főországgal nincs teljesen megszakítva, a magyar király még gyakorol felségi jogokat dalmát földön. 1518-ban II. Lajos király még adományokat osztogat Clissa határában.¹⁾ Csak 1536-ban, tiz évvel a mohácsi vész után, miután Bosznia és Hercegovina elvesztek és a magyarországi út esomópontja, Knin is be volt már hódítva, tüzte ki a török zászlóját a magyar királyok e régi bástyáján, Krusic Péter

¹⁾ Conte Vitturi levéltár, Castel Vittariban.

hősies ellenállása után. A régi Dalmácián a török és Velence osztozkodtak.

Még ekkor sem szűnt meg a magyar uralom emléke és hatása. Ragusa az a latin város, mely legkésőbb, 1358-ban jutott magyar főnhatóság alá, akkor, mikor Nagy Lajos ujra ura lett a tenger egész mellékének, Magyarország hanyatlása után sem szűnt meg hűbérese lenni sz. István koronájának. Ez a köztársaság mintegy folytatja a régi városi községek hagyományát: Velence és Törökország között a magyar király patronatusában látja szabadságának biztosítását. Ez a közjogi kapes még a mult században, Mária Terézia idejében is érvényben van.

Ennyi tény bizonyítja, hogy a Magyarország és Dalmázia közti összeköttetés nem a véletlennek, nem a hadi szerenese forgandóságának volt eredménye. Mindegyik félnek szüksége volt a másikra. Az egyik jólétet és oltalmat talált e kapcsolatban; a másik csak a tengermellékének birtoka által vált valóban nagyhatalommá. Annyi század múlva is tiszta fényben ragyog azon nagy királyok bölesesége, kik a városok szabadságát és virágzását összefűzték a magyar birodalom hatalmával.

TARTALOM.

Előszó. 3—4. lap.

Bevezetés. Az Adriának és különösen a dalmata tengerpartnak földrajzi és történeti jelentősége. 5—7. l.

A magyar pusztai nép volt. A honfoglalás után is szárazföldi hatalom marad. Nem terjeszkedik a tenger felé. Összeköttetés az Urseolo családdal. 9—10. l.

I. Fejezet. Dalmácia állapota a magyar hódítás előtt. 11—25. l. Közjogi viszonyok. A szláv bevándorlás. A városok és a szlávok küzdelme. Közeledés. A városok adót fizetnek a szlávoknak. A kereszténység hatása. A horvát uralom. Az Urseolók. Velence hódítása. A városok autonómiaja. Belső viszonyaik. Vallásos élet. A városok leírása. Ellentét a szlávokkal. A horvát-dalmata királyság és Róma. Zvonimir meghódol a pápának. Magyarország és a pápa. A szláv liturgia.

II. Fejezet. A magyar hódítás Horvátországban. 25—31. l. László király beavatkozása. Idegenek támadása. németek, normannok. Magyarország belső állapota. Horvátország meghódítása. Hatása Dalmáciára. Régibb érintkezések. A normannok és görögök harca. Magyarország politikája.

III. Fejezet. Dalmácia elfoglalása. 32—44. l. Kálmán fellépése. Kálmán szerződése Velencezével. Egyházi politikája. Házassága. Mint törvényhozó. Tengeri hatalomra való törekvése. A városok meghódolása. Zára, Traù, Spalato. Önkéntes csatlakozás. A pápaság befolyása. A muni-cipalis szabadság. A városok híúsége.

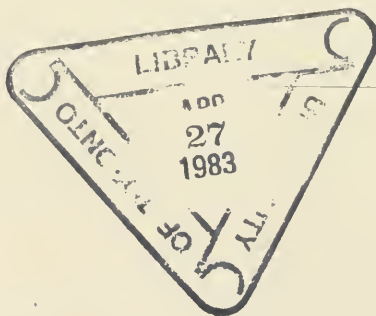
IV. Fejezet. Dalmácia megbékítése. 44—55. Kálmán megerősíti a városok szabadságát. Német igények. Az andechsi grófok. A német támadás visszaverése. Traù szabadságlevele. Királyi jövedelem. Összehasonlítás más akkori szabadságlevelekkel. Franciaországban, Németországban, Angliában, Olaszországban. A szabadság feltétele. Hadi szolgálat a tengeren. A szigetek meghódolása. Arbe. Magyarország belép a tengeri hatalmak sorába. Az Adria jelentősége. Küzdelem Velencezével. A magyar tengeri hatalom nem fejlődhetik.

V. *Fejezet. Az Árpádok birodalmi politikája.* 55—65. l. A dynasztikus hatalom. Trónviszályok. A magyar király és az egyház. Felsőbírói jogok. A nemzet egysége. Központosítás. Királyi udvar jelentősége. A nemzet és király viszonya. Ellenállás példái. A birodalom eszméje. Idegen jövevények. Beolvadások. Izmaeliták. Az arany bulla. A közigazgatás egysége. A törvényhozás egysége. 1092. törvény. 1100. törvény.

VI. *Fejezet. Hódító politika.* 66—85. l. Összehasonlítás más nemzetekkel. Normannok. Németek. A magyarok eljárása Szlavóniában. Zágrábi püspökség alapítása Adományok. Horvátországban. Királyi felsőség. A régi állapotok fennmaradása. A horvátok gyűlése Velence és a németek ellen. Adó. Katonai szolgálat. Igazgatás. A báni méltóság. Érintkezés. A trónörökös része. A bizanci birodalom bomlása. A szerbek. A szlavóniai hercegség. II. Endre. Hűbéres birtokok. A magyar politikai szervezet bomlása. Vallásos ellentét. A császári méltóság várása.

VII. *Fejezet. A magyar birodalom és Dalmácia a tatárjárás korában.* 86—101. l. A városok hűsége. Bizalom a jövőben. Zára városa. A hűbériség terjedése. A magyar hódoltság terjedése. Hűbéres fejedelmek. Szerbia. Bolgárország, a mácsói bánóság. A városok kedvező helyzete. Zára Velence uralma alatt. Spalato és Traù viszálya. IV. Béla és Spalato. Jablanicz. Új városok. A commune. A podesta. A patriciusok s a köznép. Az utolsó Árpádok. Belső zavarok. A Subich-ok. Harczaik Traù ellen. A királyi hatalom gyöngülése. Velence beavatkozása. Újabb szláv uralom. Traù velencei podestát választ. A Subichok hatalmának terjedése. III. Endre. Mladen és a városok. Az Árpádház kihalása.

Végszó. 101—104. l.

on 28. 03

100 833/6

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

